

**Стефані
Бабст**

ЧЕСНИЙ ПОГЛЯД

**Мужність змінити
стратегічний курс**

American
University
Kyiv

Powered by
Arizona State University®

Dr. Stefanie Babst

SEHENDEN AUGES
Mut zum strategischen
Kurswechsel

dtv

American
University
Kyiv

Powered by
Arizona State University®

Стефані Бабст

ЧЕСНИЙ ПОГЛЯД

Мужність змінити стратегічний курс

Американ Юніверсіті Київ

2024

УДК 327(100)“20”
Б12

Перекладено за виданням:

Babst, Stefanie. Sehenden Auges : Mut zum strategischen Kurswechsel / Dr. Stefanie Babst. München : dtv, 2023. 286 S.

Переклад з німецької здійснено: Центр перекладів «100 МОВ»
Редакторки українського перекладу: Марія Наумчик, Наталія Вяткіна

Бабст, Стефані

Б12

Чесний погляд. Мужність змінити стратегічний курс / Стефані Бабст;
пер. з нім. – Київ: Американ Юніверсіті Київ, 2024. – 258 с.

Повномасштабний напад Росії на Україну у лютому 2022 року змусив трансатлантичний альянс переглянути свою політику щодо майбутніх ймовірних конфліктів. Експертка зі стратегії, колишня заступниця помічника Генерального секретаря НАТО д-р Стефані Бабст розповідає про внутрішню роботу трансатлантичного альянсу. Її захоплюючий аналіз не лише показує, як світ прямував до катастрофи війни у центрі Європи, але й відкриває очі на необхідність зміни курсу.

© 2023 Stefanie Babst
dtv Verlagsgesellschaft mbH & Co.
KG, München/Deutschland

© ТОВ «ВНЗ «Американ Юніверсіті Київ»,
видання українською мовою, 2024, Київ/
Україна

Переклад з німецької:
Центр перекладів «100 МОВ»

Ця книга захищена авторським правом

Продаж цієї книги заборонений

Вносити будь-які зміни
до змісту книги заборонено

ISBN 978-617-95412-0-9 (серія)

ISBN 978-617-95412-1-6 (укр.)

ISBN 978-3-423-28329-8 (нім.)

*Присвячується мужнім українкам та українцям.
Незламному Хольгеру.*

ЗМІСТ

Про Стефані Бабст	8
Звернення Стефані Бабст до українців	9
СЛІПОТА	12
Війна у Європі	14
Мужність	18
Змішані почуття	21
Дилеми Заходу	23
ПУТІНІЗМ	38
Система влади Путіна	47
Напарники	51
Життя минулим	53
Путін – історик-аматор	57
Культ Путіна	59
Вічна ворожнеча та змова	60
Причина та наслідок	66
Тріщини в льоду	67
РОСІЯ У СВІТІ	71
Зробити Росію великою знову	71
Безсонні ночі у Москві	73
Прагматизм, опортунізм та нульові суми	79
Стратегічні цілі Росії	90
Війна в Україні	122
Фатальні помилки	125
Політика Німеччини щодо Росії: обмежений кругозір замість далекосяжного бачення	129

СТРАТЕГІЧНИЙ ПРОГНОЗ	143
Потік інформації	144
Форма важливіша за суть?	148
Ритуали	151
Стратегічний прогноз щодо кризових ситуацій	155
Назад у майбутнє	159
Без зволікання	166
Успіх або невдача стратегічного прогнозу	167
НА ПЕРЕХРЕСТІ	171
Пошук відповідей	173
Чому хтось повинен слідувати за вами?	174
Лідерство Німеччини?	180
Стратегії НАТО та ЄС	189
Припущення та сценарії	194
Вести переговори: про що?	209
Згадати Джорджа Кеннана	213
Що могло б бути?	215
Відкидання путинізму	216
Вплив на Китай	220
Що слід робити?	221
Подяка	239
Список скорочень	241
Примітки	243
Предметний покажчик	254

ПРО СТЕФАНІ БАБСТ

Д-р Стефані Бабст має значний професійний шлях у Міжнародному секретаріаті НАТО. Протягом 22 років вона обіймала різні посади у Відділі громадської дипломатії, який очолювала як заступниця помічника Генерального секретаря НАТО з 2006 по 2012 роки. Ця посада зробила її найвищою за рангом жінкою-німкенню у Міжнародному секретаріаті. З 2012 по 2020 роки пані Бабст очолювала Групу стратегічного передбачення НАТО, яка консультувала Генерального секретаря НАТО та голову Військового комітету щодо стратегічних невідомих і потенційних майбутніх кризових ситуацій у важливих для Альянсу сферах.

Пані Бабст розпочала свою кар'єру у 1991 році на посаді доцентки з міжнародної політики безпеки в Університеті Крістіана Альбрехта у Кілі, Німеччина, а згодом стала професоркою російських та східноєвропейських студій в Коледжі командування і генерального штабу збройних сил Німеччини у Гамбурзі.

Пані Бабст є всесвітньо відомою стратегічною радницею, видавчиною та доповідачкою з питань міжнародної безпеки, а також членкинею правління Німецької ради з міжнародних відносин, Данського центру військових досліджень та Норвезького форуму з питань політики безпеки Північних країн. Вона також є старшою науковою співробітницею Європейської мережі лідерства, що базується у Лондоні. За свої професійні досягнення вона отримала кілька державних нагород. У 2022 році пані Бабст була офіційно визнана однією зі 100 провідних жінок-лідерів Німеччини.

«Мужність справедливо вважається
головною з людських якостей,
тому що від неї залежать усі інші»

Вінстон Черчилль

ЛЮБИ УКРАЇНЦІ!

Ймовірно, ми ніколи не зустрічалися особисто. Але я постійно думаю про вас.

Я палко вболіваю за Україну, яка нині бореться за свою свободу. Протягом 22 років моєї роботи в НАТО, я мала можливість підтримувати прагнення вашої країни стати членом трансатлантичного Альянсу. Я завжди гостро усвідомлювала численні виклики, з якими на цьому шляху стикалася та продовжує стикатися Україна. Але я твердо переконана, що Україна повинна й стане повноправним, шанованим та гордим членом європейської та трансатлантичної спільноти – як Європейського Союзу, так і НАТО.

Вже понад два роки Росія тероризує вашу країну з безпрецедентною жорстокістю. Це обурює! Це розбиває мені серце та лютить розум!

Корумпований терористичний режим прагне підкорити свого мирного сусіда. Атакує його бомбами, ракетами, безпілотниками й танками. Руйнує лікарні та будинки. Ранить та вбиває мирних жителів. Гвалтує жінок, дівчат та дітей. Катують військовополонених у найжорстокіший спосіб. Вбиває сім'ї, які намагаються втекти на автомобілях від цього жаху. Проти їхньої волі депортує тисячі людей, вивозить за сотні кілометрів від рідних домів до таборів для переміщених осіб. Змушує мільйони українців тікати до сусідніх країн в пошуку порятунку.

Звертаючись до своїх співвітчизників у Німеччині, я продовжую нагадувати їм, що вони мають величезний привілей: не засинати зі страшним очікуванням нічного ракетного удару по своїх домівках, не чути виття сирен та не мати необхідності бігти в укриття. Вони можуть не боятися за своїх синів, доньок, дружин та чоловіків на фронті

або у російських таборах для військовополонених. Німцям пощастило, бо як член НАТО наша країна не є беззахисною перед російською воєнною експансією.

Я переконана, що Росія, яка розпочала війну проти України, повинна отримати «відповідь Черчилля». У своїй промові перед членами американського Конгресу 26 грудня 1941 року британський прем'єр-міністр виголосив слова, які мають надихати нас сьогодні. «Я впевнений, – сказав Черчилль, – що ми є господарями своєї долі. Що те завдання, яке постало перед нами, нам під силу. Що біль та зусилля не перевищують нашу витривалість. Поки ми віримо у нашу справу та маємо непереможну силу волі, нам не відмовлять у порятунку».

Для мене терор Москви проти вашої країни зачіпає дуже фундаментальне питання: у якому світі ми хочемо жити? Чи хочемо ми жити у джунглях, де панує той, хто має силу? Чи хочемо ми жити там, де не існує прав та правил, де груба військова сила вважається прийнятним засобом відстоювання національних інтересів? Чи хочемо ми жити у Європі, де клептократична група людей заперечує існування суверенної демократичної держави? Чи ми хочемо жити у Європі, яка керується верховенством права, де принцип ненасильства існує не лише на папері, але й в реальності? Чи хочемо ми й надалі жити в самовизначеному, демократичному порядку, де кожній людині гарантовані права та вільний вибір?

Я не приховую свого глибокого розчарування відповіддю Заходу на війну. Я хотіла б бачити набагато більш рішучу та непохитну реакцію урядів країн Заходу у наданні українцям військової допомоги, яку вони потребують для захисту своєї країни. Я хотіла б бачити, як члени НАТО та ЄС обмежують і стримують режим Путіна усіма можливими засобами. Але через небажання Заходу рішуче протистояти терористичному режиму було втрачено багато життів українців.

Безпрецедентна агресивна війна Росії проти вашої країни вимагає насамперед залізної політичної волі, наполегливості та стійкості. А ці якості своєю чергою передбачають наявність чималого реалізму та

смівності. Ви, українці, демонструєте неймовірний рівень мужності та сили перед обличчям ракетних атак, руйнувань та смерті. Я щиро захоплююся вашою хоробрістю та рішучістю захищати свободу своєї країни!

Ми, ваші європейські сусіди, повинні досягти такої ж мужності. Кожен з нас повинен бути солідарним з українським народом та підтримувати вас у боротьбі за самозахист.

У цій книзі я закликаю тих, хто ухвалює політичні рішення у Берліні, Брюсселі чи Вашингтоні, прийняти цей виклик, систематично відтіснити московський режим та надати Україні всю необхідну військову, економічну та гуманітарну підтримку. Ми не виграємо війну з Росією, відсиджуючись, ухиляючись або намагаючись умиритворити Путіна. Ні в Україні, ні у Європі.

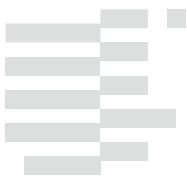
Я присвятила цю книгу вам, дорогі українські друзі. Я не припиню публічно відстоювати ваш праведний шлях та голосно висловлюватися на вашу підтримку, поки агресор не буде остаточно переможений.

Я надзвичайно вдячна моїм друзям з Американ Юніверсіті Київ за те, що зробили цю книгу доступною для вас.

Нехай Бог благословить вас, ваші родини та друзів.

Слава Україні!

Ваша Стефані

СЛІПОТА

Берлін, Бундестаг, 14 лютого 2022 року

Вже дві години я сиджу навпроти членів зовнішньополітичного комітету. Разом з п'ятьма іншими експертами мене запросили дати оцінку концепції «Стратегічний компас», яку Європейський Союз має намір схвалити через кілька тижнів. Таким чином ЄС хоче визначити пріоритетні напрями у сфері оборонної політики та окреслити план дій щодо посилення свого недостатнього військового потенціалу в майбутньому.

Я намагаюся зберегти рівновагу. Троє інших експертів трохи розгублено обговорюють стратегічний документ: один з них визнає, що взагалі його не читав, але висловлює свої думки щодо нього. Отже, всі п'ятеро зійшлися на думці, що все йде як треба.

Я не можу цього зрозуміти – протягом останніх тижнів Росія значно нарощувала свою військову присутність уздовж кордонів України, а жоден із учасників засідання не згадує про це. Коли, нарешті, голова звернувся до мене, мені стало важко дихати в масці. Але не через брак повітря, а через обурення, яке ось-ось мало вирватися назовні.

«Ви – відірвалися від стратегічної реальності», звертаюся я до депутатів, – «У Європі скоро розпочнеться війна. Росія готує справжній загарбницький напад на Україну, на найбільшу за розміром країну Європи. І при цьому погрожує ядерною зброєю. Як Німеччина збирається реагувати на це?»

Мої питання застигли в повітрі. Ніхто не відповів. Я продовжила говорити: «Війна, яку Росія розв'язала у Європі, означатиме кінець нинішньої архітектури європейської безпеки. Це матиме болісні наслідки для усіх нас. Інші держави, перш за все Китай, уважно стежать за нашим ставленням до Росії. Як ви гадаєте, що Путін та Сі Цзіньпін обговорювали декілька днів тому під час зустрічі в кулуарах на церемонії

відкриття зимових Олімпійських ігор у Пекіні? Хто зі спортсменів має найкращі шанси на змаганнях? Ці дві континентальні держави, повністю забезпечені звичайною та ядерною зброєю, об'єднали зусилля для докорінної зміни світового порядку».

Поки я пояснюю, чим нам у Європі загрожує загарбницька війна Росії, та що документ ЄС практично не містить відповідної реакції на це, я дивлюся в очі депутатам. Одні, здається, зацікавилися. Інші ж зайняті своїми смартфонами або гортають папери. Наприкінці восьмихвилинної доповіді я бачу повідомлення у WhatsApp, що надійшло на мій iPhone від одного з депутатів партії «Зелені»: «Штефані, ти завжди така чудова та бадьора».

Он як! Буде лише така реакція? Ні, мені ставлять ще декілька запитань: Як я оцінюю ймовірність нападу Росії? Як щодо обороноздатності українців? Чи дійсно я пропоную призупинити роботу над документом, який Німеччина ініціювала як «флагманський проєкт»?

Я наполегливо повторюю твердження про те, що ми перебуваємо в умовах епохальних змін стратегічного розвитку. Навіть якби не було війни в Україні, не може бути й мови про повернення до status quo ante з Москвою. Проте я помічаю, що ці слова не викликали значного резонансу. Депутати запитують про окремі аспекти. Загалом ніхто не ставить під сумнів цей документ ЄС. Ніхто не висловлюється стосовно того, як нам потрібно діяти у разі нападу Росії на Україну.

Наприкінці голова подякував за мою «чітку позицію» та завершив засідання, яке тривало понад три години. «Це був гарний раунд», звернувся до мене сусід із Соціал-демократичної партії. «Потрібно робити це частіше».

Коли я виходжу з будинку Пауля Лебе та занурююся у ділову метушню, що панує на бульварі Унтер-ден-Лінден, я знову запитую себе: чому політичні діячі так охоче та довго залишаються у своїй зоні комфорту? Чому вони не збагнуть, що майже не залишилося часу, щоб підготуватися до найжахливішого у центрі Європи. Боже мій! Я глибоко вдихаю повітря, проходячи повз посольство Російської Федерації:

як добре, що я більше не є офіційною представницею НАТО та можу говорити те, що думаю. Перебуваючи на посаді в НАТО, я би ніколи не змогла бути такою відвертою з депутатами.

ВІЙНА У ЄВРОПІ

«Проти нас сьогодні частина світу, що помирає. Це купка божевільних нацистів-наркоманів, одурманений та заляканий ними народ та велика зграя гавкаючих собак із західної псарні. З ними різномаста зграя хрюкаючих підсвинків та недалеких обивателів із західної імперії, яка розпалася, зі стікаючою по підборідді від виродження слиною. У них немає віри та ідеалів, крім вигаданих ними ж похабних звичок та насаджуваних ними стандартів дводумства, що заперечують даровану нормальним людям мораль. Тому, піднявшись проти них, ми набули сакральної могутності»¹.

Дмитрій Мєдвєдєв, 4 листопада 2022 р.

«Україна, як показала історія, неможлива як національна держава, а спроби «побудувати» таку закономірно призводять до нацизму. Українізм – штучна антиросійська конструкція, яка не має власного цивілізаційного змісту, підлеглий елемент чужій цивілізації. <...> Укронацизм несе в собі не меншу, а більшу загрозу світові та Росії, ніж німецький нацизм гітлерівського ізвода.

<...> Терміни денацифікації України не можуть бути менше одного покоління, щонайменше 25 років. В умовах денацифікації в Україні має народитися, вирости та досягти зрілості нове покоління. Нацисти, які взяли в руки зброю, повинні бути максимально знищені на полі бою. Не слід проводити суттєвих відмінностей між ЗСУ та так званими нацбатами. Усі вони однаково винні в геноциді російського народу.

Активні українські нацисти, будь то солдати або цивільні, повинні бути показово покарані. Мета – їхнє повне знищення. Усі українські організації, які співпрацюють з нацистами або є їхніми співниками, повинні бути ліквідовані та заборонені. Тих, кого не знищать, будуть залучені до виконання примусових робіт з відбудови російських народних республік. Усі інші підпадають під цільову програму денацифікації».

Витяг з російського посібника «Що Росія повинна зробити з Україною», що був опублікований російським інформаційним агентством «РИА Новости»²

23-24 лютого 2022 року: вслід за довгими колонами військової техніки російські танкові підрозділи вторглися на територію України з трьох напрямків – з півночі, сходу та півдня. Національна прикордонна служба повідомила про вторгнення російських військ у п'яти областях. У той же час ударів російськими ракетами зазнали інші області, включаючи Київ – столицю України, а саме численні аеропорти, лікарні та житлові будинки. З території сусідньої Білорусі російські війська рушили у напрямку Чорнобильської АЕС, що розташована на відстані лише 150 км від Києва. Ширилися чутки, що президент РФ Володимир Путін віддав своїм військам наказ захопити Київ та усунути від влади президента України Володимира Зеленського та його уряд. Водночас різні українські банки та державні установи виявили, що вони стали жертвами масованих російських кібератак.

У той час, поки сирени продовжували лунати у Львові, Харкові, Києві та інших містах, і люди шукали прихистку в укриттях та сховищах, Володимир Зеленський запровадив військовий стан та оголосив загальну мобілізацію. Міністр оборони Олексій Резніков закликав усіх українців, хто готовий та вміє тримати зброю, вступати до лав Сил територіальної оборони ЗСУ. Трохи згодом депутати Верховної Ради, українського парламенту, затвердили Указ про запровадження надзви-

чайного стану на всій території України терміном на 30 днів. У відезверненні Зеленський звернувся до росіян: Україна не хоче війни з Росією.

Але вона захищатиметься від несправедливого нападу. «Чи хочуть росіяни війни?» – запитав він, дивлячись в об'єктив камери. «Відповідь залежить від вас, громадян Російської Федерації».

Через три дні президент Путін, «квазіпредставник» 144 мільйонів співвітчизників, відповів на це запитання. Під час відеотрансляції він наказав міністру оборони Сергею Шойгу та начальнику Генштабу Валерію Герасімову перевести сили стримування російської армії в особливий режим бойового чергування. До них відносяться не лише російські ядерні сили, а й системи гіперзвукової зброї, сучасні крилаті та балістичні ракети зі звичайними боєголовками. Бойова готовність сучасного та смертельного арсеналу зброї Росії підвищується на два ступені ескалації. Путін пояснив двом генералам, які здивовано дивилися на нього, що причина такого рішення очевидна: західні країни допускають «агресивні висловлювання» на адресу Росії.³

Лише за декілька годин до вторгнення російських військ в Україну Путін заявив, що «спеціальна військова операція» проводиться на прохання очільників самопроголошених «ДНР» та «ЛНР». Окуповані території обох українських областей за день до цього були офіційно визнані урядом Росії. З метою запобігання «геноциду російськомовного населення» в цих регіонах необхідно негайно провести «демілітаризацію» та «денацифікацію» усієї території України. Тим, хто втручатиметься у хід російської спеціальної операції ззовні, він пригрозив тим, що «наслідки будуть такими, яких ніхто ніколи не бачив за всю історію». Путін закликав українських військових скласти зброю та здатися. Було б ще краще, якби українська армія повстала проти київського керівництва «зраї наркоманів та неонацистів», та взяла владу в країні у свої руки.

Аргументи Путіна для військового нападу на Україну були й залишаються рівною мірою авантюрними та немислимими: авантюрними у своїй абсурдності та немислимими за своїм масштабом. Які думки

виникали в головах українського керівництва у ці драматичні години? Що повинні були відчувати 42 мільйони українців перед обличчям цієї екзистенційної загрози? Ми можемо лише здогадуватися та водночас дивуватися. Оскільки українці прийняли надзвичайно мужнє та важливе рішення: усіма силами протистояти нападowi Росії. Від президента, який відмовився покинути державну резиденцію, незліченної кількості людей, які негайно заявили про своє бажання захищати Україну, до окремих українських громадян, які зупиняли російські танки голіруч. Українське суспільство у будь-якій формі та на всіх рівнях продемонструвало свою готовність довести боротьбу до переможного кінця.

Держава напала на свого сусіда. Атакує його бомбами, ракетами, кіберзброєю та танками. Руйнує лікарні та житлові будинки. Ранить та вбиває цивільних. Дозволяє своїм солдатам гвалтувати жінок, дівчат та дітей. Дозволяє розстрілювати родини, які на власних автівках намагаються втекти від жахів. Калічить українських солдатів найжорстокішим чином. Вивозить тисячі людей проти їхньої волі та розміщує у фільтраційних таборах за тисячі кілометрів від рідних домівок. Змушує мільйони людей тікати від війни.

Навіть за понад вісімнадцять місяців українці демонструють надзвичайну мужність. Чи це мужність відчаю? Чи мужність, сповнена несамовитим гнівом до московського терору? Або колективна мужність усієї нації? Якою б не була ця мужність, вона відновлюється кожен день війни. Українська нація продовжує чинити опір російським агресорам. «Світло переможе темряву», – каже Зеленський, та закликає своїх співвітчизників жити далі. Попри все. Спільними зусиллями. У зруйнованих ракетами, бомбами, безпілотними літальними апаратами містах та селах без опалення, електро- та водопостачання; на спустошених внаслідок навмисно влаштованої повені землях у дельті Дніпра. Він показує, як може виглядати мужність.

Українським військам, озброєним цією мужністю, вдалося зупинити російський напад на міста у багатьох областях. Початковий план Путіна щодо «бліцкригу» провалився; московські спецслужби не змог-

ли ліквідувати Зеленського та членів його уряду, а військовослужбовці ЗСУ не здалися. Сталося навпаки. На Сході та Півдні Україні вдалося повернути важливі території та завдати російським загарбникам нищівної поразки. На жаль, незважаючи на вмилу тактику ведення бойових дій, Україні поки що не вдалося завдати вирішальних ударів по ворогу, не кажучи вже про те, щоб вибити російські війська з усіх окупованих територій. Натомість Москва невпинно продовжує свою жорстоку війну на знищення. Отже, боротьба за кожен сантиметр української землі триватиме й надалі.

МУЖНІСТЬ

Чи можемо ми демонструвати таку саму мужність, як українці? І чи хочемо ми цього взагалі?

За останній рік не було жодного дня, щоб я не думала про них, про українок та українців. Я прокидаюся вранці з думкою про війну та засинаю з нею. Багато годин на день я обговорюю поточні події в Україні з друзями, попутниками у відрядженнях та колегами. При цьому я подорожую по всій Європі та по той бік Атлантики. Час від часу відвідую країни Близького Сходу та Азії, часто буваю у Києві. Так само, як й мене, всіх цих людей непокоїть розв'язана Росією війна на знищення України. Постійно. Яка зараз ситуація на фронті? Чи вірні наші припущення щодо подальших дій Москви? У яких сферах слід посилити підтримку України? Незалежно від сфери діяльності, чи то дипломати, чи то військові, чи то журналісти або представники гуманітарних організацій, всі вони намагаються підтримати Україну.

Минуло багато місяців, протягом яких Росія без вагань продовжує ескалацію війни проти України. «Сухі» факти та цифри можуть лише в обмеженому обсязі описати те, що за цей час накоїла війна. З лютого 2022 року російські військові випустили по території України понад

25 000 крилатих ракет, інших балістичних ракет, тисячі безпілотників, а також касетних та запальних бомб, не кажучи вже про артилерійські обстріли. Понад 6 мільйонів українців виїхали до інших європейських країн та ще 6 мільйонів – до країн за межами ЄС. Три мільйони були вимушені рятуватися від бойових дій у їхніх рідних містах та селах, переїжджаючи до інших регіонів України, та зводити кінці з кінцями в статусі внутрішньо переміщених осіб. Згідно з оцінками західних благодійних організацій, гуманітарної допомоги в Україні потребують 17,7 мільйонів осіб. Внаслідок російських атак частково чи повністю знищені великі та важливі галузі української економіки: критична інфраструктура, а саме компанії з енерго- та водопостачання, виробництва, сільськогосподарські підприємства; багато вулиць, автотрас, мостів та залізничних шляхів зруйновано. Заподіяна війною екологічна шкода суттєва, особливо після підриву Росією дамби Каховської ГЕС на півдні України, що викликало масштабну повінь. Потоки води, змішані з важкими металами, мастилами, металобрухтом та частинами будинків, не лише вбили людей і тварин, але й забруднили родючий ґрунт та природні заповідники у дельті Дніпра. У перші півроку після вторгнення рівень безробіття серед населення становив 35%. Це, зокрема, спричинено тим, що більшість промислових підприємств не може виробляти продукцію через значний дефіцит електроенергії. Світовий банк побоюється, що до кінця 2023 року понад половину українців опиняться за межею бідності.

Але набагато гіршим за матеріальне розорення є людські втрати. Тисячі українських мирних жителів загинули від російських бомб, ракет та артилерійських снарядів. Братські могили у Бучі, Ірпені, Херсоні, Харкові та інших українських містах, які захопили російські окупанти, свідчать про систематичне та немислиме насильство над українцями. Тисячі українських дітей були вивезені до Росії, де їм загрожує примусове усиновлення. Мільйони дітей та підлітків, які наразі живуть в Україні, змушені щоденно переживати «повсякденність» війни та зростати в умовах постійного стресу. На окупованих росіянами терито-

ріях тисячам українців доводиться виживати у жорстоких умовах. З початку вторгнення близько двох мільйонів українців були депортовані до Російської Федерації. Їхня подальша доля невідома.⁴ Про реальну кількість загиблих та поранених українських солдатів можна лише здогадуватися, оскільки Україна не розголошує даних про втрати серед своїх військових. Але, зважаючи на те, що станом на серпень 2023 року було вбито та поранено понад 260 000 російських солдатів, людські втрати серед українських військових, чисельність яких набагато менша, ймовірно, також будуть значними.⁵ Серед них – багато молодих українок та українців: через війну країна втрачає цвіт нації. Знадобляться роки, а, ймовірно, й десятиліття, щоб очистити території, де велися бойові дії, від мін та уламків, прихованих у землі.

Все це лише «сухі» факти. Вони майже нічого не говорять про те, що клята війна на знищення, розв'язана Москвою, означає для кожного українця. Для української родини, яка мешкає у Северодонецьку або Ізюмі, події, пережиті протягом війни, можуть здаватися нескінченим жахливим сном. Для подружжя пенсіонерів з Маріуполя, колись гарного та жвавого портового міста на березі Азовського моря, примусове утримання у російському фільтраційному таборі – без паспорта, грошей та телефону – може викликати лише почуття відчаю. Чи повернуться вони коли-небудь на батьківщину? Чи забуде коли-небудь молода лікарка крик українських військових – її ровесників, яким вона, «ніби на конвеєрі», робила швидкі ампутації на лінії фронту на Донбасі? Занадто багато українських сімей зараз переживають втрати – загибель чоловіків, дружин, батьків, матерів, бабусь та дідусів, дітей та друзів. Неймовірно швидко збільшуються площі кладовищ в Україні.

ЗМІШАНІ ПОЧУТТЯ

Коли я згадую перші дні цієї війни, я досі добре пам'ятаю почуття, які охопили майже кожного з нас: неможливість повірити, страх, гнів, беспорядність, розгубленість. Навряд чи знайдеться хоча б одна людина у Німеччині, яку б не шокували світлини та новини з України. У перший день нападу Росії рано-вранці мені додому зателефонував один журналіст. Власне, він хотів запросити мене на ток-шоу у Берлін. Але наша розмова швидко перейшла до іншої теми. Він – батько двох маленьких дітей: чотирьох та шести років. Він та його дружина були справді шоковані тим, що сталося. Журналіст запитав мене, що, на мою думку, зараз відбуватиметься? Чи нападе Росія і на Берлін? Чи потрібно пакувати валізи та виїжджати з дітьми? Якщо так, то куди? Такі думки промайнули не лише у його голові.

Але до цього хаосу почуттів домішуються й інші реакції: солідарність з жертвами цього жахіття та готовність їм допомогти. У багатьох містах люди вийшли на вулиці на знак протесту проти загарбницької війни Росії. Інші долучалися до практичної допомоги українцям, які опинилися у Німеччині. Хтось завантажував мікроавтобуси гуманітарною допомогою та долав довгий шлях до польсько-українського кордону. Хтось надавав допомогу українським жінкам та дітям на залізничних вокзалах. Чимало німецьких родин прихистили українських біженців, лікарі почали безкоштовно працювати в українських лікарнях. І навіть на безлюдному Готінгер Кліфф, моєму улюбленому пляжі на острові Фер, український прапор одразу кинув виклик зимовим штормам.

У перші дні й тижні війни я рідко чула мужність у голосі тих, кого зустрічала. Ситуація не змінилася й протягом наступних місяців, коли я почала подорожувати Німеччиною та розмовляти про війну та її наслідки: зі студентами, депутатами Бундестагу, власниками АЗС, керівниками гедж-фондів, IT-фахівцями, експертами з питань мігра-

ції, журналістами та деякими головними виконавчими директорами великих компаній. Я зверталася до сотень людей у соборі св. Павла у Мюнстері, до засновників німецьких продуктових дискаунтерів та стартапів.

Наскільки б різними не були усі ці люди, яких я зустрічала протягом 2022 року, настільки схожими були їхні запитання. Як могло дійти до таких драматичних подій? Чому ми цього не помічали? Що буде далі? І що робити нам, на Заході? Як реагувати на дії Росії? У цих запитаннях відчувалися страхи: що війна може прийти й до нас; страх перед ядерною ескалацією; страх того, що соціально-економічні наслідки можуть стати більш болісними для нашого суспільства; страх перед великою хвилею біженців, що може прокотитися Німеччиною.

Влітку 2022 року здалося, що настрої у Німеччині змінилися. На зміну страху прийшла втома від війни та думка, що це божевілля повинно найближчим часом закінчитися. Більше немає сил дивитися новини з України, адже в них занадто багато страждань та нещастя. Одна з моїх сусідок сказала те, що я чую все частіше: що вона наразі вимикає спеціальні телевізійні випуски та ток-шоу про війну. «Цей Путін у Москві справді божевільний, але не варто жартувати з його ядерними погрозами. Ми повинні пильнувати, щоб не бути втягнутими у війну. Чому українці не могли просто здатися? Проти могутньої Росії у них не було шансів вистояти», – таку думку висловлює не лише моя сусідка. Війна в Україні як «загрозлива, але довготривала проблема, яку неможливо вирішити яким-небудь чином» все більше розчиняється серед загострення енергетичної кризи у Німеччині, дискусій щодо контролю за цінами на газ, повідомлень про захмарні рахунки за електроенергію та відчутного зростання цін під час кожного походу до магазину. Принаймні так стверджував директор південнонімецької машинобудівної компанії. Він сказав, що, напевно, нам не залишиться нічого, як домовитися з Кремлем. Зрештою Росія не зникне з карти Європи.

«Чи дійсно ми цього хочемо?» – запитала я його. Домовлятися з режимом, який поширює терор у найгіршому його прояві? Режимом, який не дотримується правил? Чи так ми коли-небудь здамо й власні позиції, оскільки ми не можемо витримати жорстоку війну у центрі Європи ні на політичному, ні на економічному, ні на емоціональному рівні? Оскільки ми, використовуючи термінологію Путіна, боягузливі та розніжені слабаки, які не мають сміливості зробити що-небудь?

Мужність. Я знову повертаюся до цього ключового слова. Під цим я розумію не відчайдушну або сліпу мужність, а мужність свідомого протистояння жорстокому путінізму. Не лише спостерігати за ним як за смертельним ворогом українців з безпечної відстані, а й сприймати його як свого супротивника.

ДИЛЕМИ ЗАХОДУ

Чи станом на сьогоднішній день ми побачили рішучу відповідь на російську агресію від країн Західної Європи? На мою думку, не дуже рішучу.

Звісно, країни-члени НАТО та ЄС виявили солідарність з Україною. У численних заявах, ретельно підготовлених для засобів масової інформації, вони різко засуджують війну Москви проти України. Переважна більшість країн-членів Організації Об'єднаних Націй (ООН) підтримують Україну у справедливому протистоянні Росії. ЄС запровадив цілу низку масштабних санкцій проти Росії, а міжнародний механізм надання допомоги швидко набирає обертів. НАТО, ЄС, G7 та ООН підтримують Україну, надаючи їй разом гуманітарну, економічну, фінансову та військову підтримку. Крім того, було започатковано чимало інших проєктів для надання допомоги Україні. Організація та координація комплексної міжнародної допомоги, а також її адаптація до потреб України – це досить непроста справа. Тому не дивно,

що особи, відповідальні за прийняття політичних рішень, протягом 18 місяців влаштовують регулярні зустрічі на вищому рівні. Управління політичною кризою перейшло в урядах країн Західної Європи у тривалий режим роботи.

Стратегія Заходу, що складається з трьох компонентів – масштабних пакетів санкцій проти України, підвищення власної обороноздатності НАТО та надання Україні військової, фінансової, економічної та гуманітарної підтримки – базується на тому, що Путін завершить жорстокі військові дії проти України з огляду на ситуацію та зовнішній політичний та економічний тиск, та виведе свої війська з території України. Поки що – я пишу ці рядки влітку 2023 року – цей план не спрацював. Режим Путіна не виявив зацікавленості у завершенні воєнних дій та укладанні якої-небудь політичної угоди. Натомість у вересні 2022 року Москва анексувала окуповані території чотирьох українських областей шляхом проведення фіктивних референдумів та офіційно приєднала їх до РФ. Хоча Захід вчергове рішуче засудив ці незаконні анексії, а більшість держав-членів ООН не визнає їх, Путін створив ще один «доконаний факт» («fait accompli»). Все це вказує на те, що він і у 2023 році продовжуватиме ескалацію війни. Уряд у Москві постійно нарощує нові військові сили та відправляє їх на дуже укріплені та заміновані ділянки фронту. Із запровадженням економіки воєнного часу державні оборонні підприємства працюють на повну потужність. Путін без вагань продовжуватиме атакувати українські міста крилатими ракетами, артилерією та безпілотниками, щоб виснажити українців. І безсумнівно, деструктивність Москви буде направлена на економічну інфраструктуру України. Намагаючись отримати контроль над цінними корисними копалинами та рідкісноземельними металами на Сході України, а також за допомогою обстрілів стратегічно важливого портового міста Одеси, Росія цілиться на іншу основну економічну діяльність України з метою на тривалий час обмежити можливості експорту зерна. Росія хоче задушити Україну економічно.

Крім того, Кремль намагатиметься здійснити горизонтальну ескалацію конфлікту із Заходом, готуючи насильницькі заворушення в Молдові та на Балканському півострові, перш за все, у Косово та Боснії і Герцеговині. Російський уряд, ймовірно продовжить підривати основи архітектури європейської безпеки та коли-небудь припинить своє членство в Організації з безпеки і співробітництва у Європі (ОБСЄ). Це дозволило б Москві розірвати останні інституціональні зв'язки з євроатлантичною спільнотою.

Але Захід також визначив напрямок. Гірко усвідомлювати, що Україна повинна самотужки протистояти режиму Москви на полі бою. Ще 24 лютого 2022 року союзники НАТО чітко дали зрозуміти, що при всій солідарності із Україною, на яку здійснено напад, вони не готові вступати у прямий збройний конфлікт з Росією. Президент США Джо Байден заявив, що Америка не хоче війни з Москвою. Його уряд зробить усе, щоб підтримати Україну у її законній, з точки зору міжнародного права, самообороні, але не буде безпосередньо втручатися у війну в Україні. Цю позицію одразу підтримали уряди усіх європейських країн.

Основна причина цього рішення здається очевидною: ніхто не хоче ризикувати вступати у безпосередній військовий конфлікт з Росією, яка має ядерну зброю, що може спричинити непередбачувані ризики ескалації та, за словами генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга, спровокувати масштабну «пожежу» у Європі. Іншу причину американська сторона не висловила публічно. Уряд у Вашингтоні тримає стратегічний фокус на системному конфлікті з Китаєм. Війна в Україні нічого в цьому не змінить. У можливному збройному конфлікті з Піднебесною, переважно через Тайвань, американські сили стримування та оборони є незамінними У США не вистачить військових потужностей, щоб одночасно задіяти їх у збройному конфлікті на європейському континенті, для захисту власних інтересів та інтересів союзників у регіоні Тихого океану.

З боку європейських країн, насамперед у Німеччині та Франції, переважали інші міркування, передусім страх перед ядерною ескалацією конфлікту. Федеральний канцлер Німеччини Олаф Шольц не втомлюється наголошувати на тому, що федеральний уряд докладає усіх зусиль, щоб вберегти Німеччину від збройного конфлікту з Росією.

Але навіть якщо б з європейського боку велися серйозні дискусії щодо надання безпосередньої військової допомоги Україні, без військових потужностей Сполучених Штатів європейці все одно не змогли б мобілізувати значні військові сили. У Європі вже давно стали дефіцитними передусім власні засоби розвідки, транспортні засоби та засоби керування, системи протиракетної та протиповітряної оборони.

Принципове стратегічне рішення, прийняте у Вашингтоні та підтримане європейцями, має два серйозні наслідки. По-перше, Україна платить жахливу ціну, жертвуючи життями власного народу у прагненні відстояти державність, територіальну цілісність та національну ідентичність. По-друге, рішення союзників не втручатися у війну безпосередньо та військовим шляхом визначило параметри для проведення Росією операцій в Україні. У той же час союзники зосередилися на власній обороні. Це неминуче призвело до стратегічної дилеми для Заходу.

Заява держав-членів НАТО про те, що вони за жодних обставин не хочуть бути стороною у війні, вигідна насамперед Москві, оскільки під час збройної агресії проти України вона може не боятися реакції військового характеру з боку НАТО. Постачання Заходом зброї, допомога у навчанні військовослужбовців, передача Україні військової інформації в режимі реального часу посилюють її боєздатність, дієздатність та стійкість. Але у своєму оперативному плануванні проти цілей на території України Москва може з упевненістю розраховувати на те, що війська НАТО ні індивідуально, ні колективно не з'являться на українському полі бою.

Як виявилось, «лише як держава-партнер» Україна не могла розраховувати на порятунок з боку НАТО. Це стало великим розчаруванням для багатьох українців. В тому числі й для президента Володимира Зеленського. У перші дні й тижні війни він промовисто звертався до лідерів та урядів західних країн із закликом закрити повітряний простір над Україною. Відчайдушні публічні заклики багатьох українців щодо створення безпольотної зони були відкинуті НАТО так само, як і щодо військового забезпечення безпеки гуманітарних коридорів, які уряд у Києві намагався створити для евакуації цивільного населення з територій ведення активних бойових дій. Серед держав-членів Альянсу не було одностайності навіть щодо координаційної ролі з постачання зброї, яку у перші тижні війни окремі члени НАТО почали відправляти до України у збільшеному обсязі. Позиція більшості держав-членів НАТО полягала в тому, щоб не складалося ані найменшого враження, що Альянс хоче бути стороною у війні. Через півтора року після початку повномасштабної війни нічого не змінилося.

Подібно до ситуації в Афганістані, Америка координує постачання зброї західними країнами та програми підготовки українських військових. Європейське командування збройних сил США у Штутгарті здійснює загальний нагляд за «Групою сприяння безпеці України», яка входить до структури Командування армії США у Європі, штаб-квартира якого розташована у Вісбадені. Там приймаються усі логістичні рішення щодо постачання систем озброєння та навчання на них. Різні держави-члени НАТО та країни-партнери мають національних офіцерів зв'язку в Штутгарті та Вісбадені, але головними однозначно є американці.

Щодо ролі Альянсу у війні в Україні були й інші думки. На початку березня 2022 року 27 високопосадовців колишніх адміністрацій США у відкритому листі до президента США Джо Байдена та усіх керівників НАТО звернулися із закликом створити «обмежену безпольотну зону» (заборонену для польотів зону).⁷ Вони закликали НАТО використати

військові літаки НАТО та США для забезпечення безпеки гуманітарних коридорів, стосовно яких почалися переговори між українською та російською сторонами, щоб мінімізувати кровопролиття серед цивільного населення. Вони вимагали від союзників надати Україні сучасні системи озброєння, а також літаки А-10 та МіГ-29 якомога швидше та у великій кількості. Автори листа нагадали, що з 2014 року вже близько 14 000 українців стали жертвами російської агресії.

Серед тих, хто підписав це звернення, були декілька дуже відомих особистостей, зокрема генерал Філіп Брідлав, колишній Верховний головнокомандувач Об'єднаних Збройних Сил НАТО у Європі (SACEUR), генерал Бен Годжес, колишній командувач армії США у Європі, Ден Фрід, колишній заступник держсекретаря США та співробітник у ряді посольств США в минулому. Також лист підписав мій колишній керівник Александер Вершбоу, колишній заступник генерального секретаря НАТО. Про нього у цій книзі йтиметься детальніше. Голосування щодо створення гуманітарної «безпольотної зони» точно не проводилося аматорами в політиці та військовій справі. Підписанти жодним чином не відкидали пов'язаний з цим ризик можливого військового зіткнення з російськими бойовими літаками. Але після ретельного зважування усіх аспектів, шансів та ризиків, вони дійшли висновку, що НАТО не повинно бездіяльно спостерігати за російськими бомбардуваннями українських міст.

У середині березня 2022 року, коли масово посилювалися авіаудари Росії по українських містах, парламенти Естонії, Литви та Латвії в окремих зверненнях також закликали НАТО до створення безпольотної зони. А український парламент знову промовисто звернувся до НАТО. На інтернет-платформі Open Petition⁸ 1,17 мільйона людей в усьому світі підписали петицію до НАТО із закликом закрити повітряний простір над Україною.

Я хотіла б, щоб ще до початку війни союзники по НАТО дали чітко зрозуміти Москві, що, в разі військового вторгнення Росії на територію України, розглядатимуть питання створення безпольотної зони. У

листопаді та грудні 2021 року і навіть у січні 2022-го ще був час в ультимативній формі вимагати від Кремля відведення численних військ від українських кордонів або принаймні залишити його у незнанні щодо військової відповіді з боку НАТО.⁹ Протягом цих місяців вже можна було чітко спрогнозувати серйозність намірів Путіна щодо широкомасштабного нападу на Україну. Перелік дипломатичних вимог, який Кремль надіслав до Брюсселю та Вашингтону у листопаді 2021 року, практично передбачав відмову від усіх попередніх раундів розширення НАТО. Москва прямо вимагала від Заходу визнати домінування Росії на «забороненій зоні», що простягатиметься від Білорусі, через Україну, Молдову та Кавказ до Центральної Азії: НАТО, точніше Заходу, тут не місце. Звісно, що норми міжнародного права у цій зоні виключно російського впливу будуть застосовуватися лише в дуже обмеженому обсязі.

Держави-члени НАТО з обуренням відхилили цю нахабну вимогу Москви, але водночас демонстрували свою готовність продовжувати переговори з Москвою.

Я вважаю, що це була фатальна помилка. Поки Кремль висував західним дипломатичним посередникам нові вимоги у переговорах, російські війська продовжували підготовку. Так був втрачений дорожчий час. По-перше, західні союзники повинні були наполягти на відновленні діалогу з Москвою лише після повного відведення нею військ від українського кордону. Готовність усіх, хто до початку війни їздив на аудієнцію до Москви, включаючи федерального канцлера Олафа Шольца та президента Франції Емманюеля Макрона, вести переговори під дулом пістолета була розцінена Путіним як слабкість Заходу. Загалом заклики Заходу жодним чином не сприяли тому, щоб зменшити бажання Путіна вдатися до ескалації. По-друге, НАТО не вжило жодних заходів, щоб Путін хоча б замислився над тим, чи слід йому очікувати реакції військового характеру у разі нападу на Україну. Нікому не спало на думку ускладнити розрахунок ризиків Кремля шляхом цілеспрямованої стратегічної неоднозначності.

Минув час. Уряди держав-членів НАТО продовжують притримуватися своєї позиції: жодного прямого військового втручання в ситуацію в Україні. Натомість Альянс посилив власні заходи з оборони та стримування вздовж свого зовнішнього кордону та войовничо заявив про готовність своїх членів захищати кожен сантиметр території НАТО від можливого нападу Росії. Але це лише відносно допомагає Україні, адже вона й надалі залишається поза межами НАТО.

Стратегічна дилема, яка виникла для Заходу у зв'язку з принциповою позицією «ми не хочемо бути стороною війни», швидко стала зрозумілою. Ні НАТО, ні ЄС не можуть безпосередньо вплинути на динаміку військових дій на полі бою й, тим самим, на результат війни. За допомогою впровадження санкцій проти Росії, постачання Україні озброєння, надання даних військової розвідки, а також фінансової, економічної та гуманітарної підтримки західні держави можуть висловити свою політичну солідарність з Україною, підтримати витривалість українського суспільства, покращити економічну стійкість країни та боєздатність ЗСУ, послабити економіку Росії. Але вони лише частково впливають на хід війни. Проте це матиме основне значення для того, як закінчиться війна.

На саміті НАТО, який відбувся у червні 2022 року у Мадриді, колективна оборона усіх 30 держав-членів була офіційно визначена основним стратегічним напрямком Альянсу на майбутнє. Але досі залишається без відповіді питання, як стримати прагнення Росії до військової експансії поза межами Альянсу та відновити європейську безпеку. Використовуючи офіційну риторику, союзники прагнуть підтримувати Україну «стільки, скільки буде потрібно». Але що конкретно це означає? Чому вони не можуть абсолютно чітко сказати: «Ми хочемо, щоб Україна перемогла у війні, змогла відновити свою територіальну цілісність та вигнати з території країни усі російські окупаційні війська?» І яку принципову позицію вони хочуть займати щодо країни, яка, здається, перетворюється на другу Північну Корею? Через півтора року після початку повномасштабної війни західні союзники досі не мають узгодженої стратегії щодо Росії.

Висловлювання окремих союзників щодо цих основних питань свідчать, скоріше, про помітні тріщини у трансатлантичному співтоваристві, аніж про міцну єдність, навіть якщо союзники не втомлюються наголошувати на зворотному. В Анкарі, Парижі та Берліні обговорюють здебільшого необхідність дипломатичного діалогу: у 2022 році президент Франції Макрон повторював, що після війни слід замислитися про гарантії безпеки для Росії.¹⁰ А федеральний канцлер Шольц під час зустрічі з представниками німецького бізнесу говорив про те, щоб знову шукати співпраці з Москвою після закінчення війни.¹¹ Лише на Мюнхенській конференції з питань безпеки у лютому 2023 року у висловлюваннях Макрона з'явилася нова тональність. Він вперше чітко заявив, що Україна повинна спочатку перемогти у війні з Росією, та що час для дипломатичних переговорів ще не настав. Федеральний канцлер Шольц також різко розкритикував російську агресію. Він вкотре висловив сподівання, що президент Росії схаменеться та виведе війська з території України.¹²

Недвозначне засудження Францією та Німеччиною загарбницької війни Росії, ймовірно, було позитивно сприйнято у Польщі, країнах Балтії та Центрально-Східної Європи. У їхніх очах Путін – лідер режиму, який усіляко поширює терор та загрожує безпеці Європи. Вони не можуть уявити повернення до політики інтеграції Росії у європейські структури безпеки доти, доки Путін та його оточення керують Росією. До того ж членами НАТО є Туреччина та Угорщина, які не приховують, що Москва й надалі залишається для них важливим стратегічним партнером. Така позиція обох країн послаблює трансатлантичну єдність. Саме в цьому й полягає «ахіллесова п'ята» Заходу – фактор, який Путін чітко врахував у своїх задумах. Він і надалі розраховуватиме на те, що політична єдність західних країн похитнеться та ослабне рішучість союзників підтримувати Україну у її протистоянні Росії.

Несподіваний візит президента США Байдена до Києва у 2023 році, напередодні «річниці» російського вторгнення, став потужним політичним сигналом не лише для України, яка й надалі може по-

кладатися на надзвичайно необхідну підтримку Вашингтона. Американський президент, який без вагань відвідав країну під час бойових дій, без охорони власними військами – це було не лише символічне послання президенту Путіну, яке можна було б порівняти з візитом Франкліна Д. Рузвельта до Лондона під час німецького бліцкригу у 1940–1941 рр., а й сильним сигналом для європейських союзників, що Америка знову лідирує у своїй історії. Проте, незважаючи на потужну військову підтримку України, американський уряд не хоче змінювати стратегічну парадигму та ретельно уникає будь-якого так званого «ризик ескалації». Пошук ілюзорних «червоних ліній» Кремля продовжує домінувати у рішеннях Вашингтона щодо того, чи надаватиме він Україні системи озброєння та які саме. Цілком очевидно, що адміністрація Байдена хоче уникнути масштабної військової поразки Росії, неконтрольованого краху московського клептократичного режиму та режиму поширення тероризму; і вона, звичайно, не планує зовсім повалити його.

Єдина гарна новина, пов'язана з війною в Україні зі стратегічної точки зору, стосується Швеції та Фінляндії. Обидві північні держави вирішили абсолютно взірцевим демократичним способом відмовитися від багаторічного статусу нейтралітету та протягом декількох тижнів подати заявки у Брюсселі на вступ до НАТО. Урядам у Гельсінкі та Стокгольмі знадобилося небагато часу для того, щоб після російського вторгнення зробити власні висновки щодо стратегічного напрямку. Майбутній вступ – це шанс і для НАТО: обидві країни мають добре оснащені, підготовлені та боєздатні збройні сили. Як партнери, що тісно співпрацюють з НАТО, та як країни-члени ЄС, вони дуже добре знайомі з НАТО та, безперечно, можуть посилити Альянс як в політичному, так і у військовому плані.

Зворотний бік цього позитивного зрушення полягає в тому, що Туреччина та Угорщина тривалий час блокували офіційний вступ Фінляндії та Швеції. У той час як Фінляндію офіційно прийняли як нового члена НАТО 4 квітня 2023 року, питання про вступ Швеції «за-

висло». Офіційні претензії Анкари, особливо стосовно Швеції, щодо недостатньої боротьби з ісламістськими та курдськими терористичними організаціями, звучать непереконливо. Президент Реджеп Тайїп Ердоган використав «аргумент тероризму» передусім для покращення свого внутрішньополітичного рейтингу з метою його переобрання у травні 2023 року. Крім того, він явно не хоче зіпсувати гарні відносини з президентом Путіним. Аргументація з угорського боку ще більш незрозуміла: ймовірно, уряд Орбана має більш нагальні справи, ніж подання у парламент для ратифікації протоколу про приєднання Швеції та Фінляндії. Для Віктора Орбана вступ двох північних країн до НАТО передусім є інструментом для отримання переваг для себе.

У політичних переговорах щодо вступу Швеції до Альянсу, здається, зафіксовані позитивні зрушення на саміті НАТО у Вільнюсі, Литва, що відбувся у середині липня 2023 року. На ньому президент Ердоган пообіцяв припинити опір та звернутися до турецького парламенту у жовтні 2023 року щодо ратифікації угоди.¹³ Проте від уряду Угорщини очікуваної чіткої згоди отримано не було. Тому Швеція повинна й далі чекати на офіційне прийняття. Трансатлантична єдність однозначно виглядає інакше.

Загалом організований з великою медійною помпезністю саміт НАТО у Литві показав, що союзники прагнуть дотримуватися попереднього курсу. Вони знову підтвердили свою готовність надавати Україні військову допомогу у довгостроковій перспективі, проте саміт НАТО розчарував щодо довгоочікуваного питання її можливого членства. Союзники змогли домовитися лише про те, що «майбутнє України – в НАТО», але свідомо залишили відкритим питання щодо самого вступу – «коли» та «як». Повернення до обіцянки прийняти Україну в НАТО, яка була дана на саміті у Бухаресті у 2008 році, не було конкретизовано деталізованою дорожньою картою або визначенням чітких часових рамок. У декларації саміту у Вільнюсі коротко зазначено, що союзники запросять Україну приєднатися, «коли погодяться усі союзники та будуть виконані умови».¹⁴

Іншими словами це означає наступне: так, Україна може приєднатися до Альянсу, але лише після закінчення війни, якщо взагалі приєднається; та навіть це є предметом суперечок між союзниками. Проте відкритим залишається питання, за яких обставин це відбудеться та якою буде конкретна військово-політична ситуація. До «дня X» Україні доведеться продовжувати боротьбу з російськими окупантами самогужки. В якості поступки союзники погодилися, що Україні, як Фінляндії та Швеції, більше не потрібно буде виконувати План дій щодо членства, але все-таки закликали уряд у Києві продовжувати роботу над внутрішніми реформами. Крім того, у Вільнюсі НАТО створило новий формат дискусії. У майбутньому Рада Україна-НАТО замінить Комісію Україна-НАТО, яка існує з 1997 року, щоб держави-члени НАТО могли частіше обмінюватися інформацією з Україною. У новому форматі Україна зможе сидіти за столом з представниками НАТО згідно з алфавітним порядком розсадки та самостійно пропонувати теми. Незважаючи на це, вона залишається країною-партнером.

Гарантії безпеки, викладені G7 в окремій декларації, також не виходять за рамки довгострокових зобов'язань щодо надання військової та економічної допомоги Україні. Для виснаженої війною країни вони не є обов'язковими гарантіями безпеки.

Учасники Альянсу не захотіли приймати у Вільнюсі далекосяжних рішень. Просто для цього не вистачило необхідного консенсусу та мужності. Передусім у Вашингтоні та Берліні продовжують стійко дотримуватися мантри «Ми не хочемо ставати стороною війни» та перешкоджають необхідній зміні стратегічної парадигми. Джейк Салліван, радник з питань національної безпеки президента Байдена, підсумував це на полях саміту у Вільнюсі, пояснивши, що американський президент не буде голосувати за вступ України до НАТО, оскільки в Альянсі є розуміння того, що зараз війна НАТО з Росією немає сенсу.¹⁵ Президент Байден, схоже, сподівається на переговори з Москвою, в результаті яких Кремль погодиться на вступ України до Альянсу. Проте відсутні будь-які правдоподібні підстави для цього припущення. Угор-

щині та Туреччині було важко змиритися навіть з наміром військової підтримки України в рамках багаторічної програми НАТО. Напередодні саміту Польща, балтійські та центрально-східноєвропейські члени наполягали на пришвидшенні вступу України в НАТО, але зрештою й вони не хотіли втратити прихильність Вашингтона. Створення політичного тиску на користь Києва – це одне, а подальша загроза й без того крихкій згуртованості НАТО – це зовсім інше.

Після 22 років роботи у штаб-квартирі НАТО я добре розумію, як відбуваються внутрішні процеси та дискусії між союзниками, чи то стосовно війни в Україні, чи то стосовно поводження з такими складними союзниками, як Туреччина та Угорщина, чи то стосовно відносин з Китаєм, чи то стосовно виконання амбітних військових завдань щодо оборони. На ґрунтовні міркування не буде багато часу та простору. Щоденна робота з паперами та у комітетах штаб-квартири метушлива та розрахована на короткі проміжки часу. Мета полягає в отриманні швидких кінцевих результатів (*quick gains and deliverables*), які можна продемонструвати генеральному секретарю НАТО Столтенбергу, державам-членам та ЗМІ. Після саміту у Вільнюсі НАТО за планом пішло на літню перерву. Як завжди, малозаповнений співробітниками Штаб, важливі рішення переносить на осінь та зиму.

На противагу цьому, я вважаю, що саме зараз настав час для того, щоб поставити декілька принципових запитань стосовно нашої західної політики. Чи дійсно ми готові звикнути до кровопролитної загарбницької війни проти наших сусідів? Чи волиємо ми в майбутньому жити у джунглях, де діє закон «Має рацію той, хто сильніший»? Чи військова сила є прийнятним засобом для відстоювання національних інтересів? Чи хочемо ми жити у Європі, у якій режим терору може безкарно заперечувати існування суверенної сусідньої держави, цілого народу?

Чи ми хочемо продовжувати жити у Європі, де, як і раніше, дотримуються правил? Де принцип ненасильства існує не лише на папері, а застосовується й в реальності? Чи хочемо ми й далі жити в умовах самовизначеного вільного демократичного устрою?

Хоча наразі лінія фронту проходить на Сході та Півдні України, стратегічна демаркаційна лінія встановлена між агресивним, експансіоністським та авторитарним режимом Путіна та нашою ліберально-демократичною моделлю політичного устрою. Як «суспільство без морального компасу, яке занепадає» та «васали агресивно налаштованої у військовому плані Америки» ми становимо загрозу для Росії. Саме такою є пропаганда Кремля вже впродовж декількох років. При цьому проти нас спрямовують гібридні атаки, кампанії з дезінформації та кібератаки з цілеспрямованими спробами посіяти страх у нашому суспільстві. Всі ці дії направлені на те, щоб роз'єднати, залякати нас, підірвати нашу довіру до власних демократичних інститутів.

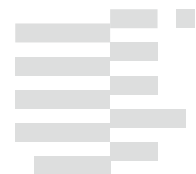
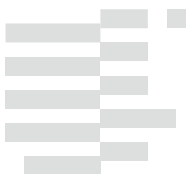
Так, ми у Німеччині є частиною цього системного протистояння. Ця війна у центрі Європи прямо та опосередковано стосується нашої національної безпеки, нашого демократичного суспільного ладу та системи цінностей. Хочемо ми цього чи ні. І це триватиме доти, доки президент Путін та створена ним система будуть панувати в Росії та за її межами.

Якщо ми усвідомлюємо це, тоді логічно ми не можемо стояти осторонь війни в Україні. Ми не можемо бути лише прибічниками та спостерігачами. Натомість ми повинні активно підтримувати Україну у її боротьбі. Без будь-яких «якщо» та «але». Усім, чого вона потребує. І ми повинні зрозуміти, що немає сенсу будувати повітряні замки. Спроба інтегрувати Російську Федерацію у європейське та трансатлантичне співтовариство провалилася ще у 2014 році. Тільки більшість осіб, відповідальних за прийняття рішень, не хотіла цього визнавати. Своєю загарбницькою війною проти України путінський режим повністю зруйнував відносини із Заходом. Тепер перед нами стоїть завдання: знайти стратегічну відповідь.

Ця книга покликана реально оцінити нашого супротивника. Проблема полягає не лише в постаті Путіна та його спотвореному сприйнятті світу. Створена ним система відкинула свою тінь вже далеко за межі Росії. Якщо ми не готові протистояти войовничому путінізму

на полі бою, тоді ми повинні присвятити всю нашу увагу та енергію тому, щоб відтіснити його в усіх аспектах та всіма наявними у нас демократичними засобами. Обмежити радіус його дії. Вжити заходів для його міжнародної ізоляції. Рішуче продемонструвати йому наші власні «червоні лінії». Викладена у цій книзі стратегія «відкату путінізму» детально описує, як може виглядати цілісна західна стратегія стримування у довгостроковій перспективі. Які національні заходи ми можемо використати для посилення нашої стійкості проти путінізму та як ми можемо обмежити його. Ефективна стратегія Заходу також мала б потужний вплив на Китай та інші авторитарні режими, які щодня слідкують за нашою реакцією на кричущий напад Москви на Україну.

Я переконана в тому, що для того, щоб знайти відповідь стосовно війни в Україні при всій її складності, нам понад усе потрібні мужність, рішучість, чіткий та чесний погляд.

ПУТІНІЗМ

Хто ця людина, яка 24 лютого 2022 року віддала наказ про жорсткий напад на Україну? Яку політичну, інтелектуальну та людську систему координат потрібно мати, щоб керувати загарбницькою війною проти незалежної, суверенної країни в Європі?

Вже понад 20 років Володівір Путін визначає долю величезної імперії та стільки ж часу залишається незмінною постаттю у міжнародній політиці. За цей час він був свідком початку та завершення каденції чотирьох американських президентів (Білла Клінтона, Джорджа Вокера Буша, Барака Обама та Дональда Трампа), численних голів урядів європейських країн, міністрів зовнішніх справ та міністрів оборони, а також лідерів ЄС та НАТО. За ці роки Інтернет та книжковий ринок заповонив потік книжок, біографій, аналітичних статей, інтерв'ю та коментарів про його особистість та політику.

З початком війни в Україні Путін знову опинився в центрі міжнародної уваги. Питання, які найбільше хвилюють осіб, відповідальних за прийняття політичних та економічних рішень, журналістів та більшу частину суспільства: що у Путіна в голові? Чи є президент Росії втіленням зла? Державним терористом та водночас босом мафії? Або, як дехто припускає, чи він зовсім несповна розуму? І найнагальніші питання: якими будуть наступні дії Путіна? Чи продовжить він втягувати Європу у безодню ще більш масштабної війни? Чи розпадеться Росія наприкінці війни, яку він сам розв'язав?

Відповіді на деякі з цих запитань можна знайти у наш час, але повністю зрозуміти сутність путінізму неможливо без екскурсу у минуле.

Коли у 1993 році я як представниця моніторингової місії ОБСЄ (Організація з безпеки і співробітництва в Європі) спостерігала за проведенням парламентських виборів у Росії, для більшості людей Володівір Путін був невідомою постаттю. Мене здивувало, що у сво-

їй промові він згадав чилійську військову диктатуру, яку він вважав бажаним політичним рішенням для Росії¹. Поза цим його ім'я було відомо (якщо взагалі було) лише у Санкт-Петербурзі. Після бурхливого розпаду Радянського Союзу Путін опинився у команді тодішнього мера Анатолія Собчака, свого колишнього університетського професора. Собчак доручив Путіну напрям розвитку економічних відносин із західними країнами, зокрема видачу ліцензій на експорт. З фінансової точки зору цей напрям був надзвичайно привабливим.

Під час своїх публічних виступів Путін виглядав маленьким, блідим та непримітним. Для нього не були характерними ані дотепність, ані іронія, ані особлива жвавість. Натомість він був здебільшого стриманим та зібраним: типовий представник російського КДБ, де він почав свою професійну кар'єру у 1975 році та з яким тісно пов'язаний досі. Сергей Жирнов, колишній колега з КДБ, який нині мешкає у Франції, описує Путіна як прототип «радянського хамелеона: брутального, цинічного та без співчуття»².

З плином часу Владімір Путін поставав у багатьох образах: воївничий у костюмі для занять дзюдо, готовий ризикувати на швидких мотоциклах, справжній мачо з голим торсом верхи на коні. Майже забуті світлини, на яких він у 2010 році на благодійному заході у Санкт-Петербурзі зі сцени виконав пісню «Blueberry Hill» перед зірковими гостями. Так, Шерон Стоун, Жерар Депардьє, Курт Рассел, Голді Гоун та інші не змогли втриматися на стільцях від вокального таланту Путіна та із захопленням підспівували.

Моя тимчасова керівниця у НАТО, Колінда Грабар-Китарович, яка до цього обіймала посаду міністерки закордонних справ Хорватії та у 2012 році почала працювати у штаб-квартирі у Брюсселі, із захватом розповідала мені про знайомство з Путіним під час однієї офіційної вечери. В її голосі не можна було не почути захоплення президентом Росії: який керівник держави! Такий галантний та розумний! І надзвичайно приємний! Очевидно, що Путін справив на Колінду, яку через

декілька років обрали президенткою Хорватії, незабутнє враження. І вона була така не одна. Багато західних політиків та провідних бізнесменів згадували лише позитивні моменти про їхні зустрічі з Путіним у перші роки його президентства.

У Німеччині усіх перевершив Герхард Шредер. Колишній федеральний канцлер в інтерв'ю 2004 року назвав Путіна «бездоганим демократом» та із впевненістю заявив, що Путін перетворить Росію на «впорядковану демократію». Адже країна повинна відійти від 75 років комуністичного правління та ще 10 років, протягом яких розвалилася уся державність. На думку Шредера, Путін знову робить державу функціональною. Зрозуміло, «що не все йде ідеально»³.

Журнал «ТІМЕ» не поділяв думку ексканцлера щодо демократичних поглядів Владіміра Путіна. Проте у 2007 році американський щотижневик визнав президента Росії «людиною року» та розмістив матеріал про нього на першій шпальті. Свій вибір редакція аргументувала його «мужнім стилем управління»: Путін є гарантом стабільності в країні, яка не бачила стабільності протягом останніх 100 років. Ні, Путін не демократ у західному розумінні цього слова, але й зовсім не *бойскаут*. Проте завдяки своєму незвичайному стилю управління керівник Кремля повернув Росію до когорти могутніх держав. Куди приведе цей шлях у майбутньому, досі невідомо. Журнал «ТІМЕ» замислився над питанням, чи стане Путін реформатором, чи автократом. А, можливо, буде подібним до Пьотра Великого, історичної особистості, якою він сам захоплюється найбільше⁴.

Ретроспективно важко зрозуміти яскраво виражене захоплення Путіним на Заході. Найбільш вірогідною причиною є його образ російського миротворця, над яким він цілеспрямовано працював ще до приходу до влади. Епоха президента Бориса Єльцина символізувала політичну нестабільність, грабіжницьке панування приватного сектора, кумівство та кричущу корупцію не лише в очах переважної більшості росіян, а й для Заходу. Здавалося, що Росія незабаром перетвориться на неспроможну державу. Кредо Путіна щодо необхідності відновлення

політичної стабільності та економічної модернізації країни за допомогою сильного лідера було посланням, яке добре прийняли в Росії та за її межами, так само як і його обіцянку послідовно боротися з неконтрольованою корупцією та злочинністю. Його постійний тісний зв'язок з російською спецслужбою навмисно не помічали.

Швидко стало зрозуміло, що після приходу до влади Володимир Путін не мав наміру зміцнювати демократичні засади російської державності, закріплені конституцією, та посилювати участь громадянського суспільства, а, навпаки, взявся за протилежне.

При цьому вражали швидкість та жорстока рішучість, з якою новий прем'єр-міністр та майбутній президент взявся за те, щоб очистити існуючу політичну та економічну систему та підпорядкувати її собі.

Коли у серпні 1999 року Путін був призначений Єльциним на пост прем'єр-міністра, рейтинг схвалення його діяльності суспільством становив 2%. Лише за три роки до цього він переїхав з Санкт-Петербурга до Москви, де спочатку піднявся службовою драбиною до посади заступника керівника Адміністрації президента, пізніше майже рік обіймав посаду директора Федеральної служби безпеки (ФСБ). За цей час він заклав основи для запланованого політичного злету та стрімко розширив коло друзів та колег зі спецслужби у Санкт-Петербурзі. Ймовірно, саме вони допомогли йому зрозуміти, як швидко та ефективно підвищити свій рівень впізнаваності у суспільстві, якщо хочеш стати наступним президентом Росії. Відповідь на це питання Путін та його соратники знайшли без особливих проблем: необхідно створити надзвичайно загрозливу для російської безпеки ситуацію й видати себе за кризових менеджерів.

Всього лише через місяць, у вересні 1999 року, у різних російських містах пролунала серія вибухів, внаслідок яких загинуло чимало громадян Росії. Дехто помітив, що до цих подій причетна російська спецслужба⁵. Після теракту у Рязані місцевими колегами були тимчасово затримані в якості підозрюваних співробітники ФСБ. Вони не дуже переконливо пояснили, що лише проводили антитерористичні навчання⁶.

Незважаючи на зростання кількості ознак, що вказували на активну підготовку російської спецслужби до терактів, настрої у російському суспільстві різко змінилися.

Істерія, що підігрівалася прокремлівськими ЗМІ, була направлена переважно на уявних чеченських терористів, які, як пояснювалося, становили серйозну загрозу порядку та стабільності Росії. Відтак, новому главі уряду Путіну було легко оголосити війну Чеченській Республіці.

Розташована на південному заході Росії кавказька республіка проголосила свою незалежність від Москви у 1993 році. Введення військ до Чечні пізніше обернулося для Кремля військовим фіаско. Під час Першої чеченської війни (1994–1996 рр.) Кремль відправляв переважно молодих, недосвідчених призовників, яких вщент знищили чеченські захисники під час спроби захопити столицю, місто Грозний⁷. Декілька успішних чеченських контрнаступів змусили Москву нарешті розпочати переговори. У мирній угоді, укладеній у травні 1997 року, не йшлося про спірний політичний статус кавказької республіки. Питання щодо нього повинно було розглядатися не раніше 2011 року. У той час як центральний уряд у Москві тлумачив угоду таким чином, що Чечня й надалі входить до складу Російської Федерації, уряд у Грозному розглядав її як фактичне підтвердження своєї незалежності. Це було достатньою причиною для того, щоб Путін знову оголосив війну непокірним чеченцям у серпні 1999 року. Офіційно Кремль озвучив проведення «антитерористичної операції», яка мала на меті «боротьбу з чеченськими терористами та озброєними повстанцями». Цього разу Москва під керівництвом Путіна нещадно розпочала військові дії: протягом декількох тижнів 90 000 російських солдатів окупували територію республіки. Масованими авіаударами та артилерійськими обстрілами Грозний, не зважаючи на мирне населення, у прямому розумінні цього слова зрівняли із землею.

За сценарієм, який згодом повториться у Молдові, Грузії та на Сході України, підрозділи ФСБ почали призначати на політичні посади прихильних до московського режиму повстанців та знищувати залиш-

ки урядових військ Чечні. Фейковий Конституційний референдум, організований Кремлем у березні 2003 року, поклав край усім мріям чеченців про незалежність. Республіка залишилася у складі Російської Федерації⁸. Через декілька місяців до влади у Грозному, як «людина Москви», прийшов Ахмат-Хаджи Кадіров. Путін міг бути задоволений результатом. Хоча досі не існувало конкретних доказів того, що саме чеченці були організаторами вибухів. Цей факт повністю загубився у патріотичному галасі, який зчинив Кремль.

Завдяки Другій чеченській війні рейтинг підтримки Владіміра Путіна у листопаді 1999 року зріс до 45%. До його мети – Кремля – залишався лише один крок. Коли у грудні важко хворий Борис Єльцин оголосив про свою відставку, призначення Путіна виконуючим обов'язки президента було лише формальністю. В атмосфері побоювань щодо нових терористичних атак, Владімір Путін зміг отримати абсолютну більшість голосів на президентських виборах у березні 2000 року. Незважаючи на це йому знадобилася невелика допомога: втручання у процедуру підрахунку голосів та пропаганда в ЗМІ. Врешті-решт важливим є фінальний результат: Путін сів у крісло президента РФ.

Владімір Путін та його друзі зі спецслужби, напевно, дуже раділи тому, що вдалося владнати справу у Чечні. На відеоролику, знятому у 1999 році, можна побачити його у піднесеному настрої у колі друзів на Луб'янці, де знаходиться штаб-квартира ФСБ.

Приводом для святкування був «День працівника органів безпеки Російської Федерації», який відзначають 20 грудня. Свою невелику промову Путін почав словами: «Шановні колеги! Радий вам доповісти, що направлена вами в російський уряд група працівників для роботи під прикриттям успішно виконала завдання»⁹.

Невідомо, чи припускали він та його команда з ФСБ вже тоді, що зможуть залишатися при владі протягом наступних двох десятиліть. Без жодних сумнівів, встановлений Путіним та його прибічниками несправедливий режим зміг значно закріпитися протягом останніх 20 років за усіма основними напрямками.

Якщо поглянути на найближче оточення російського президента сьогодні, виявиться, що більшість його колег та довірених осіб підтримували його ще за часів перебування у Санкт-Петербурзі. Серед них – Ніколай Патрушев, секретар Ради національної безпеки РФ; Александр Бортніков, директор Федеральної служби безпеки; Сергій Нарішкін, директор Служби зовнішньої розвідки та голова Російського історичного товариства, який відіграє основну роль у патріотичній пропагандистській кампанії Кремля; міністр оборони Сергій Шойгу, який з 2012 року разом з начальником Генштабу Валерієм Герасимовим командує Збройними силами РФ; Віктор Золотов, головнокомандувач військами Національної гвардії РФ; Дмитрій Рогозін, якого Путін спочатку призначив заступником голови уряду, а в останні роки він відповідає за військово-промисловий комплекс країни; міністр закордонних справ Сергій Лавров та Сергій Глаз'єв, який довгий час був радником Путіна з економічних питань та є лідером націоналістичної партії «Родіна».

До найближчого кола радників Владіміра Путіна також належать декілька олігархів. Наприклад, Аркадій Ротенберг, президент державної нафтової компанії «Роснефть» Ігорь Сечін та керівник Російської залізниці Владімір Якунін. Усі вони ділять між собою не лише владу, а й фінансові статки, які отримали завдяки створенню складної мафіозної структури.

Безумовно, за останні два десятиліття апарат влади Путіна зіткнувся з викликами та кризами. Час від часу президент РФ ініціював кадрові зміни у своєму найближчому колі радників. Так, наприклад, у 2016 році він доволі несподівано звільнив Сергея Іванова з посади голови адміністрації президента. Згідно із заявою Кремля, колись близький соратник Путіна та колишній міністр оборони втомився від виконання службових обов'язків¹⁰. Насправді ж більш ймовірною підставою для звільнення могла бути широка популярність Іванова у суспільстві. За часів свого президентства Путін неодноразово змінював високопосадовців, навіть якщо до цього вони довго працювали разом у ФСБ. Від своїх підлеглих Путін завжди очікує безумовної лояльності.

Проте донині режим президента РФ виявляє достатню резильєнтність. Досі немає переконливих підтверджень, які б давали надію на те, що більша частина російського населення повстане проти жахиття, що несе із собою загарбницька війна проти України, та спробує вчинити організоване повстання проти Путіна. Учасники акцій протестів проти часткової мобілізації, яку він оголосив у вересні 2022 року для посилення спецоперації в Україні, були щирими у своєму обуренні. Проте це не призвело до більшої хвилі демонстрацій. Тих, хто у перші декілька тижнів після початку війни вийшов на вулиці російських міст, система швидко змусила замовкнути. Заборони на провадження професійної діяльності, масові арешти та тривалі строки ув'язнення для особливо гучних критиків «спецоперації» посприяли тому, що голоси опозиційних сил були лише поодинокими. Незважаючи на очевидні для світу військові поразки російських збройних сил та проблеми керівництва, що ускладнюють хід військової операції на території України, політична владна структура Росії поки не виявляє глибоких «тріщин», що б вказували на серйозну внутрішньополітичну кризу в Росії.

Можливо, ця ситуація, могла б змінитися під тиском західних економічних та фінансових санкцій та подальших військових поразок Росії в Україні. Запровадження економіки військового часу в РФ вже має відчутні соціально-економічні наслідки для населення. Через оголошення часткової мобілізації кровопролитна війна стає відчутною для більшої частини російського суспільства. Передусім праві націоналісти Росії різко розкритикували складнощі у проведенні військової операції в Україні. *Хто винен?* Своєю спробою бунту проти військового керівництва у червні 2023 року керівник ПВК «Вагнер» Євгеній Пригожин ненадовго змусив Кремль попідніти. Захоплення ним та його бійцями військових об'єктів у Ростові та перерваний марш на Москву 23-24 червня 2023 року, безсумнівно, викликав велику розгубленість серед російських еліт. Але лише через 48 годин президент Путін відновив свій авторитет – принаймні ззовні – і запобіг «зраді російського народу».¹¹ Відтоді під час своїх публічних виступів він наголошує, що

докладає зусиль для підтримки стабільності. Він продовжує проводити важливі зустрічі як у межах країни, так і за кордоном, навмисно ігнорує гучну критику військових поразок «спецоперації» та наслідків західних економічних санкцій для Росії.

Важко передбачити, коли настане момент, у який давні почуття розчарування та апатії у російському суспільстві перетворяться на організований політичний протест або у який команда при владі досягне успіху у тому, щоб замінити президента Путіна. Варто з обережністю ставитися до результатів російських соціальних опитувань. Проте певні тенденції все-таки відстежуються. Зокрема, за результатами опитувань російського Аналітичного центру Левади Кремль може й надалі розраховувати на підтримку більшості населення щодо проведення військової операції в Україні. З початку війни рівень підтримки Путіна залишався майже стабільним – майже 80%. У червні 2023 року серед опитаних росіян збільшилася кількість тих, хто схвалював політику президента – 82%. При цьому 53% висловилися за початок переговорів з українською стороною. Проте більшість росіян вбачають драматизм ситуації в іншому: для 36% він полягає у «сліпому послуху України США та НАТО». А 31% вірять, що «світ налаштований проти Росії».¹²

Антизахідні настрої виникли у росіян не випадково. Ще у березні 2015 року, лише через декілька місяців після незаконної анексії Криму, результати опитувань засвідчили, що ставлення росіян до західних країн значно погіршилося: тоді 73% респондентів зазначили, що ставляться до США негативно. Ставлення до ЄС не набагато краще: 64% опитаних вважали, що ЄС має негативні наміри щодо Росії.

За таким сприйняттям приховуються десятки антизахідних конспірологічних теорій, які протягом останніх років активно поширювала російська державна пропаганда. Згідно з ними, за допомогою підступних інтриг Захід втягнув «братню країну» Україну у геополітичну гру проти Росії. Передусім представники старшого покоління переконані у тому, що Захід хоче цілеспрямовано послабити та принизити Росію.

З одного боку, такі настрої розчаровують та пригнічують. З іншого, дозволяють оцінити нинішню Росію реально та без прикрас. Якщо ми хочемо успішно відкинути вплив режиму Путіна в Україні та в інших країнах Європи, ми повинні мати чітке уявлення щодо основних характеристик політичної системи Росії.

СИСТЕМА ВЛАДИ ПУТІНА

Путінізм по праву названий на честь людини, яка його створила. Одразу після призначення прем'єр-міністром РФ у серпні 1999 року та обрання президентом у березні 2000 року Владімір Путін почав методично та цілеспрямовано розширювати свої владні повноваження.¹³ При цьому він послуговувався усіма класичними інструментами, які зазвичай необхідні для встановлення авторитарного режиму правління:

- зайняття основних політичних посад та посад в економічному секторі послідовниками та друзями;
- розширення власних президентських повноважень та повноважень адміністрації президента з обґрунтуванням, що потрібно зміцнювати «вертикаль влади». Це означає сувору систему підпорядкування усіх конституційних органів, партій та союзів;
- поступове скасування розподілу влади шляхом обмеження повноважень парламенту та прем'єр-міністра та його уряду;
- обмеження прав обласних адміністрацій;
- розвиток власної об'єднаної партії («Єдина Росія»), за допомогою якої можна домінувати над і без того роздрібненим партійним спектром та маніпулювати під час виборів;
- поступове скасування демократичних прав та посилення репресій проти дисидентської опозиції, незалежних ЗМІ та неурядових організацій (НУО);

- створення ефективного апарату державної пропаганди, який покликаний 24 години на добу вводити суспільство в оману завдяки поширенню бажаного наративу;
- крім того, Путіну вдалося приборкати олігархів, які за часів правління Бориса Єльцина здебільшого могли діяти незалежно, проте поступово змушені були коритися Путіну. Спочатку Кремль цілеспрямовано обмежував простір дій таких медіамагнатів, як Борис Березовській та Владімір Гусінській. Зрештою, вони емігрували за кордон. Інші дедалі більше опиняються вплутаними у президентське павутиння впливу, лояльності, похвали та покарання. За допомогою показового судового процесу над Міхаїлом Ходорковським (2003 р.), колишнім головою правління нафтового концерну «ЮКОС», Путін покарав його з метою залякування інших. Ходорковській, який мав політичні амбіції, був ув'язнений на десять років за звинуваченнями у несплаті податків та шахрайстві. Після звільнення з в'язниці у 2013 році він емігрував до Лондону. З того часу в Росії не залишилося незалежних олігархів. Президент Путін одноосібно вирішує, хто та якою компанією може керувати.

З часів його першої каденції російського президента (2000–2006 рр.) ці інструменти використовувалися лише заради однієї основної мети: заради збереження «системи влади Путіна». Президентство Дмитрія Медведєва, з яким Путін помінявся посадами, мало що змінило у неухильному переході до авторитарного режиму. У той час як його давній друг Медведєв у 2006 році переїхав до Кремля у якості президента, Путін задовольнявся посадою прем'єр-міністра. Хоча у зовнішніх відносинах Медведєв позиціонував себе як сучасний та орієнтований на реформи президент, який також виявляв зацікавленість у більш тісній співпраці із Заходом, Путін продовжував непомітно смикати за політичні ниточки.

Брюссель, штаб-квартира НАТО, травень 2009 року

Моя гостя з Москви (назвімо її Натальєй) сидить навпроти мене у моєму кабінеті. Як завжди елегантно одягнена, вона нервово поправляє свій шалик.

– Штефані, я дуже рада, що ми можемо поговорити, – каже вона гарною англійською, майже без російського акценту. Вже багато років Натальєя тісно співпрацює з відділом комунікацій НАТО. Я дуже прихильно ставлюся до неї та ціную її компетентність так само, як і її чуйність. Ми разом займалися організацією багатьох наукових проєктів та публічних заходів у Росії. Як заступниця директора одного з найвідоміших московських аналітичних центрів, членкиня Російської академії наук та експертка з питань європейської безпеки, Натальєя – відома особистість у Брюсселі.

– Як тобі відомо, Зимова академія пройшла насправді добре. Я дуже задоволена результатом. Учасниками були 35 надзвичайно мотивованих молодих російських науковців. Ти з ними познайомилася особисто під час візиту до Москви. Вони усі дуже зацікавлені питаннями європейської безпеки. П'ятеро з них незабаром завершать підготовку кандидатських дисертацій. Щоправда, я не знаю, як ми зможемо опублікувати навіть звичайний звіт про проведення конференції, не кажучи вже про початок планування заходу наступного року, – моя співрозмовниця зітхає та робить паузу.

– ФСБ? – запитую я. Вона киває.

– Вони прийшли всього через кілька днів після завершення заходу. Абсолютно без попередження. Вони забрали всю нашу документацію, фінансові документи, а також списки учасників. Начебто на перевірку. Я не уявляю, чи зможемо ми їх повернути та коли.

– А твої співробітники?

– У Ігоря та Валерії вони також були. Вдома. Але вони лише ставили запитання та не забрали із собою жодних документів. Все це не на добре. – Натальєя зробила невеликий ковток гарячого чаю. – Взагалі не на добре.

Вже протягом п'яти років інститут Натальї разом з нами займається організацією низки публічних заходів. Як правило, у них беруть участь максимум 40 молодих науковців з різних російських університетів. Протягом двох тижнів вони обговорюють різні аспекти європейської безпеки та

стратегічного партнерства між НАТО та Росією з російськими та західними експертами з безпеки. Вони презентують власні науково-дослідні роботи. НАТО завжди представляють декілька доповідачів з Брюсселя. Крім того, незначними сумами ми фінансуємо проведення заходу.

– Що ти чула від колег у Москві та Санкт-Петербурзі? – запитую я. – Інші інститути та аналітичні центри також спіткала ця участь?

– Деякі говорять про це: що вони під прицілом ФСБ. Але лише одиниці зізнаються в цьому. Більшість колег тримаються стримано. Я думаю, вони бояться висовуватися. Навіть моя поїздка до Брюсселю викликала розмови. Чи на часі зараз поїздка до штаб-квартири НАТО?

– Як я можу тобі допомогти? Ти розмовляла вже з кимось із німецької чи американської делегації? – Міркую я вголос. – Можливо, демонстративний жест політичної підтримки міг би допомогти. Заява, у якій НАТО підкреслює, наскільки цінує співпрацю з представниками російського громадянського суспільства. Адже такі спільні заходи мають політичне схвалення найвищих щаблів влади. Вони навіть прямо згадуються в Основоположному акті НАТО – Росія.

Я кусаю нижню губу: «Можливо, я зможу переконати Генерального секретаря підкреслити потенціал співпраці з вами на наступному засіданні Ради НАТО–Росія. Принаймні російський посол повинен звернути на це увагу».

Наталья киває та задумливо дивиться у вікно: «Дякую! Було б добре, якби ти спробувала».*

*Сценічні зображення відтворені за спогадами авторки.

Отже, я спробувала. На жаль, безуспішно. Кабінет Генерального секретаря НАТО не захотів обговорювати низку заходів на засіданні Ради НАТО - Росія. Мені також не вдалося переконати національну делегацію в НАТО підняти питання про репресії Кремля щодо наших місцевих партнерів. Основний аргумент полягав в тому, що напружена атмосфера в переговорах з Москвою лише трохи покращилася після її військового втручання у Грузію, і тепер не слід обтяжувати її «іншими негативними темами».

Наталья та її колеги продовжували організовувати дискусійні заходи щодо НАТО протягом наступних чотирьох років, попри усі погрози та переслідування російських силових структур. У 2013 році вони припинили свою діяльність: занадто зріс тиск держави на Наталью та її однодумців. Того ж року завершили співпрацю й інші російські партнери. Проведення циклів публічних лекцій, дискусійних форумів та семінарів для науковців та студентів, які з кінця 1990-х років ми регулярно організовували спільно з аналітичними центрами та вищими навчальними закладами у Санкт-Петербурзі, Смоленську, Владивостоці, Волгограді, Пермі та інших містах, зійшло нанівець. Кремль не залишив для цього простору.

НАПАРНИКИ

Коли наслідки глобальної фінансової кризи 2008/2009 років почала відчувати на собі й російська економіка, тандем Медведєв-Путін ледь не зайшов у штопор. Кремль більше не зміг дотримуватися передвиборчої обіцянки Путіна щодо підвищення рівня добробуту більшої частини населення в обмін на готовність публічно не піддавати сумніву політичну систему.

Донині економічне зростання Росії відбувається за рахунок експорту сировини, нафти, газу, металів та дорогоцінного каміння. Держава може збільшувати експортні надходження, розраховуватися за зовнішніми зобов'язаннями та накопичувати великі валютні запаси лише доти, доки ціни на енергоносії на світовому ринку залишаються високими та вона знаходить достатню кількість покупців на них. З кінця 1990-х років ця формула дозволяла постійно підвищувати рівень добробуту російського середнього класу, а також досягти незначного покращення рівня життя навіть найнижчих верств населення. Із падінням цін на сировину через фінансову кризу почалася стагнація й

російської економіки. Ситуацію ускладнювало й те, що застаріле виробниче обладнання, неготовність до інновацій та властива системі корупція залишалися невирішеними структурними проблемами російської економіки, на які уряд у Москві реагував лише політичною риторикою.

4 грудня 2011 року російських виборців знову закликали проголосувати. Але тандем Медведєв-Путін перебрав міру. Ще під час виборчої кампанії обидва заявили, що знову поміняються місцями за умови, що партія Владіміра Путіна «Єдіная Росія» переможе на парламентських виборах, а Путін переможе на президентських виборах у березні наступного року. У такому випадку Медведєв хотів обійняти посаду голови уряду. Принагідно Кремль швидко проштовхнув дві поправки до Конституції: термін президентських повноважень збільшили з чотирьох до шести років, термін повноважень Державної Думи – з чотирьох до п'яти років. Обидві конституційні поправки вносилися з метою збільшення простору дій для системи Путіна у часовому відношенні.

Жалюгідна спроба видати за демократичний вибір попередньо узгоджену між двома «напарниками» зміну влади ще більше обурила росіян. Перспектива «вічного Путіна» виглядала катастрофічною, особливо в очах молодих виборців – містян. Ні Путін, ні Медведєв не змогли запропонувати програму, яка б зменшила залежність Росії від експорту сировини, усунула б недоліки в макроекономіці, сприяла б впровадженню технологічних інновацій і, тим самим, запропонувала більше можливостей для розвитку середнього класу. Багато росіян вважали грудневі вибори останнім шансом, щоб розірвати коло економічної стагнації та політичних репресій.¹⁴

За оцінками незалежних російських спостерігачів «Єдіная Росія» отримала лише 26% голосів. Проте офіційні результати виборів виглядали інакше. Центральна виборча комісія оголосила переможцем партію Путіна з результатом у 49,5%. Цієї більшості повністю вистачало для того, щоб у майбутньому визначати питання порядку денного одноосібно. Несподіванкою не став початок публічних протестів наступ-

ного дня, 5 грудня 2011 року. Протягом декількох днів на вулицях російських міст зібралися спочатку 50 000, потім 80 000 та врешті-решт понад 100 000 протестувальників проти фальсифікацій під час виборів. Демонстрації та марші протесту пройшли у 99 містах Росії; наймасовіші – у Москві та Санкт-Петербурзі. Основне гасло демонстрантів – «За вільні вибори!»

Незважаючи на міжнародні та національні протести, під час виборів у березні 2012 року масові фальсифікації повторилися. На президентських виборах Путін нібито здобуває підтримку 64% виборців вже у першому турі. Цього разу втручання у цифрову систему під час виборів було особливо помітним. Режим щедро додав сотні тисяч кіберголосів. У деяких регіонах за Путіна проголосувало більше виборців, ніж було фактичних мешканців. За нього нібито голосували колективи підприємств, лікарень, будинків для людей похилого віку та інших державних установ у повному складі. При цьому кількість відданих голосів значно перевищувала кількість зареєстрованих виборців. Демонстранти у Новосибірську скаржилися, що під час підрахунку голосів сумарно було отримано 146%. Незалежні російські та міжнародні спостерігачі знову розкритикували фальсифікації Кремля під час виборів. Та вкотре Путін та його оточення проігнорували протест.

Одразу після повернення до Кремля Путін ще більше підкрутив гайки авторитарного правління. Значно посилювалися репресії режиму проти й без того мізерної групки організованої політичної опозиції та незалежних ЗМІ.

ЖИТТЯ МИНУЛИМ

Навіть за 23 роки свого правління Владіміру Путіну не вдалося створити світоглядну концепцію майбутнього Росії. При цьому вистає й інших важливих проблем: майбутня економічна і технологічна

конкурентоспроможність Росії; демографічні виклики, які стоять перед країною; та насамперед вже відчутні зараз колосальні проблеми, спричинені зміною клімату для більшої частини сибірських регіонів. Ці та інші аспекти можуть та повинні бути головними питаннями орієнтованого на перспективу порядку денного російського керівництва.

Але, на жаль, для Росії минуле важливіше за майбутнє. Президент Путін вже давно шукав порятунку в російській історії, де черпав ідеї для свого світогляду. Прославляння царського та радянського минулого є рушійною силою для створеного та підсиленого пропагандою нарративу про сильну російську націю, яка повинна постійно захищатися від небезпечного зовнішнього впливу. Створення патріотичних організацій, систематичне закріплення сукупності патріотичних ідей у культурі та системі виховання, запровадження свят, що були за царського режиму, суспільне усвідомлення ролі Російської православної церкви як «морального авторитету й джерела національної державності» та заснування Кремлем патріотичного молодіжного руху «Наші» – все це об'єднує одна мета: надати російському націоналізму статусу державної ідеології та міцно закріпити його в суспільній свідомості.

Офіційним механізмом для цього є «Управління соціального забезпечення Адміністрації Президента», яке Путін заснував у 2012 році з метою «зміцнення духовних і моральних основ російського суспільства». У своєму щорічному зверненні до нації він пояснив цей крок тим, що російському суспільству не вистачає духовного зв'язку. Росіяни повинні черпати свою внутрішню силу з тисячолітньої історії країни та ставати нечутливими до зовнішніх впливів.

Відтоді протягом десяти років Кремль невпинно займався пропагандою великоросійського патріотизму. При цьому націоналістичне пробудження Путіна не виникло раптово, а набувало все більш конкретних рис після його першого президентства. Поступово він виявляв особливу симпатію до російських філософів ХХ століття, наприклад, Івана Ільїна (1883–1954 рр.), а також до відомих ультра націоналістів,

монархістів, неосталіністів та традиціоналістів, які з 1990-х років відносяться до партій правого спрямування. Проте у світогляді Путіна Іван Ільїн посідає особливе місце. Для Кремля він зараз є чимось на кшталт стовпника консервативної російської державної ідеології. Ільїн, який більшу частину свого життя провів у Німеччині та Швейцарії, рішуче виступав проти більшовицького режиму та з самого початку був прихильником Адольфа Гітлера. Передусім він вважав себе засновником «християнського фашизму»¹⁵. На думку Ільїна, Росія – «чиста й невинна нація». Він зображує її у вигляді «природного та живого організму, що не знає первородного гріха». Крім того, Ільїн вважав російську державність «органічною моделлю, у якій Україна є невід'ємною частиною незайманого тіла»¹⁶.

Здається, Владімір Путін настільки надихнувся чудернацькими тезами російського представника релігійної філософії, що регулярно цитує їх у своїх публічних виступах та рекомендує до прочитання: на національних конференціях, на зустрічах з представниками російського бізнесу та в публічних дискусіях зі студентами. На зустрічі з російськими губернаторами та представникам керівних органів своєї партії він запропонував взяти з собою на різдвяні канікули твори Ільїна та «досконало їх вивчити». Путін рано виявив свою особисту прихильність до філософа.¹⁷ Ще у 2005 році він доручив провести екзумацію його решток у Швейцарії та перевезти їх до Москви, де відбулося поховання на території знаменитого московського Донського монастиря. Разом з патріархом Алексієм II Путін був присутній на церемонії поховання Ільїна. З того часу він один раз на рік здійснює паломництво на могилу свого духовного кумира.

Проте не лише ренесанс націоналістичних мислителів минулого століття надихав патріотизм Путіна.

До найвідоміших організацій правоконсервативного спрямування відноситься й «Ізборський клуб» – спільнота експертів, заснована Александром Прохановим. Тут свій політичний притулок знайшли

різні представники радикального націоналізму зі сфери політики, економіки та ЗМІ. Понад 20 років Проханов залишається колоритною та неоднозначною постаттю серед правих сил, що захоплюється заплутаними теоріями змови, радикальним антиамериканізмом, антисемітизмом та фантазіями про великоросійську експансію. Владімір Путін, мабуть, усвідомлює тісний зв'язок з ним: з нагоди 80-річчя Проханова він відмітив його «особливу відданість громадянським принципам та ідеалам».

Основними завданнями «Ізборського клубу» є відновлення духовності Росії та повернення до її історичної величі. Членами «Ізборського клубу» є Александр Дугін, давно відомий ультра націоналіст, Сергій Глазьев, радник Путіна з економічних питань, та Дмитрій Рогозін, колишній голова компанії «Роснефті» (*прим. видавництва – «на той час працював у «Роскосмос»*). До них належить і сповідник Путіна – Тихон, митрополит РПЦ.

Усіх цих людей об'єднує місіонерська віра у російський націоналізм, який необхідно зміцнити в усіх аспектах, щоб відновити Росію як сильну у військовому плані, етнічно однорідну, самостійну націю, незалежну від Заходу. Російська православна церква відіграє основну ідентифікаційну роль у цій концепції: навіть якщо всередині цього націоналістичного угруповання є нюанси, розбіжності та особисте суперництво, ізборських активістів об'єднує концепція «російського світу» («русского мира»). Її історичним початком є «Київська Русь» як ніби-то колыска «єдиного російського народу» («єдиного народа»), до якого належать росіяни, білоруси та українці.

Одним із головних засновників цієї концепції є Владіслав Сурков, багаторічна довірена особа Путіна. Він тривалий час вважався «сірим кардиналом» Кремля до того, як у 2020 році його помістили під домашній арешт за звинуваченням у розкраданні коштів. На думку Суркова, «російський світ – це місце, де поважають нашого президента. Це територія, де живуть росіяни, де розмовляють російською мовою та де є російська культура. Тут шанують наших (російських) художни-

ків, поетів та науковців. Там, де люди бояться російської зброї – це теж російський світ. Це сфера нашого впливу». За словами Суркова, «правління Путіна – це доленосна закономірність»¹⁸.

Те, що московський уряд розглядає етнічно-релігійну та історично сформовану сферу впливу Росії не як теоретичну концепцію, а як виправдовування агресивної загарбницької політики, стало занадто очевидним: у 2008 році, під час російської військової інтервенції у грузинські регіони – Південну Осетію та Абхазію, яка відбулася під приводом необхідності захисту місцевих російських меншин; у 2014 році під час незаконної анексії Криму та підтримки російських сепаратистів на Донбасі; а з лютого 2022 року – з початком повномасштабної війни проти України. Не виникає жодних сумнівів у тому, що Білорусь під диктатурою Александра Лукашенка стала васальною державою Москви та активним пособником російської війни проти України з метою знищення.

ПУТІН – ІСТОРИК-АМАТОР

Влітку 2021 року урядам західних країн слід було ще раз насторожитися. 21 липня Владімір Путін опублікував статтю «Про історичну єдність росіян та українців».¹⁹ Після ознайомлення з цим трактатом стає очевидним, що концепція «єдиного російського світу» є цілком реальною метою для Путіна. У своєму «історичному аналізі» Путін абсолютно неприховано заперечив незалежність України як держави. Він обґрунтовує це насамперед тісними «історичними, культурними та духовними зв'язками між Росією та Україною», які разом сформували б спільність історичної долі. У його трактуванні історії царська Росія, а згодом Радянський Союз захищали Україну від претензій на владу Польщі, Литви та імперії Габсбургів. За словами Путіна, без втручання Росії не було б України. З огляду на нинішні дні він звинувачує країни

Заходу у бажанні перетворити Україну на «антиросійську державу». За своїми наслідками для Росії агресивну політику сучасної української влади можна порівняти «із застосуванням зброї масового ураження».

«Ми ніколи не допустимо, щоб наші історичні території та близьких для нас людей, які живуть там, використовували проти Росії. Ті, хто зроблять таку спробу, зруйнують свою країну»²⁰, – заявив Путін.

Вже тоді не слід було залишати поза увагою погрози у бік уряду у Києві. Проте Захід на них політично майже не відреагував. На той момент багатьом здавалася нереальною думка про те, що через півроку Москва використає відомі націоналістичні та ревізійні ідеї російського президента для легітимізації загарбницької війни проти України, що порушує міжнародне право.

У Росії вже давно піднімався політичний галас навколо наголошення на «законній війні» у вигляді інструменту для «збирання земель руських» та «повернення усіх росіян додому у російський світ». Президент Путін та його найближчі однодумці у Кремлі не втомлюються переписувати історію. У своїх публічних виступах Путін неодноразово зазначав, що йому близькі традиції царських правителів XVII та XVIII століть. Зокрема, Петра Великого. Під час урочистостей 8 червня 2022 року з нагоди 350-річчя царя, які Кремль організував у багатьох містах, президент Росії знову згадав про свій історичний приклад для наслідування:

«Пьотр I вів Північну війну проти Швеції (1700-1721 рр.) протягом 21-го року. Судячи з усього, на нашу долю теж випало повертати та зміцнювати країну. Якщо ми приймемо це як основу нашого існування, ми успішно вирішимо поставлене перед нами завдання».²¹

У цих словах також чітко простежується загроза, спрямована насамперед на інші Балтії: Фінляндію, Швецію, Литву, Естонію, Латвію та Польщу. Пьотр Великий, який вів експансивну війну для встановлення

та розширення панування Росії у Балтійському регіоні, зміг завоювати значні території наприкінці Північної війни. Тодішніми здобутками Петра Великого стали території нинішньої Литви, Швеції та Польщі. Лише за часів правління Єкатеріни Великої царська Росія змогла взяти під свій контроль території, що простягнулися від Кримського півострова до Одеси.

КУЛЬТ ПУТІНА

Промова Путіна 8 травня 2022 року – яскравий приклад того, наскільки важливий для Кремля медійний виступ президента. Державні ЗМІ зображають російського президента як незамінного лідера, який керує долею країни контрольовано та ефективно, невтомно веде боротьбу з внутрішніми та зовнішніми ворогами. За допомогою державної пропагандистської машини та апарату безпеки Кремль може успішно викривати, боротися та знищувати «ворогів» Росії. Для режиму є другорядними реальні загрози та проблеми, наприклад, зростання масштабу екологічної катастрофи у Сибіру чи гострі економічні проблеми. Натомість він віддає перевагу загрозам, які систематично створюються для споживачів ЗМІ та часто пов'язані з абсурдними теоріями змови. Така тактика комунікації Кремля передусім має на меті виправдання власних дій. При цьому основна її перевага полягає в тому, що режим може на власний розсуд змінювати відповідний наратив.

Це яскраво демонструє напад Росії на Україну: протягом тижнів та місяців до того, як був виданий наказ російського президента про наступ в ніч на 24 лютого 2022 року, головним повідомленням у російських державних ЗМІ було те, що військове втручання Москви не можна собі й уявити тому, що існують реальні докази того, що американська спецслужба ЦРУ цілеспрямовано займається розпалюванням війни. Ціла армія прокремлівських коментаторів, ведучих та експертів

намагалася перевершити самих себе у різних ток-шоу та випусках новин, пояснюючи абсолютну неможливість російського збройного втручання. Вже через декілька годин після початку вторгнення 24 лютого 2022 року ті ж учасники дискусій та ведучі аргументували неминучість, справедливість та необхідність «спеціальної військової операції в Україні», яку наказав провести президент Росії.

Владімір Путін весь час потребує створення образів, які переконливо підкріплюють його політичну всемогутність. Для цього немає нічого кращого, ніж заслуховувати звіти «простих смертних»: партійних лідерів, міністрів та генералів. Постановне дійство завжди відбувається за схожим сценарієм: на великій відстані з одного боку величезного мармурового столу сидить президент Путін, а за кілька метрів з іншого боку сидять «підлеглі», почуваячись ніяково на близько розташованих один до одного стільцях, щоб покійно слухати коментарі та вказівки президента. З цією самою метою влаштовуються й щорічні звернення Путіна до нації: з непроникним виразом обличчя президент крокує помпезними кремлівськими залами повз майже нескінченну кількість високопосадовців, громадських діячів та представників верхівки зі сфери політики, бізнесу, церкви та культури. Посил цих дій цілком зрозумілий: Росія – це президент Путін. Або, як сказав Владімір Жириновській, лідер ультраправої ЛДПР, який помер у квітні 2022 року: «Росії було б вигідно зберегти монархію. Посаду президента слід перейменувати у верховного правителя, а назву нашої країни змінити на «Російська імперія».²²

ВІЧНА ВОРОЖНЕЧА ТА ЗМОВА

Як і багато інших диктаторів, Владімір Путін під час своєї каденції неодноразово вигадував погрози або посилював значимість реальних загроз, щоб підвищити прихильність суспільства до себе та посилити

свою владну позицію. Порція пропаганди, яку для цього постійно подає Кремль, складається з трьох основних компонентів: необхідності боротьби з внутрішніми та зовнішніми ворогами Росії; поширення незрозумілих теорій змови, які зображують Росію як невинну жертву або західний демократичний світ як джерело усього зла для російської держави; а також постійне нагадування про зневажання та приниження Росії Заходом, які вона зазнає після розпаду Радянського Союзу.

Поки з російськими опозиціонерами як із внутрішніми ворогами борються всіма можливими засобами, своїх зовнішніх ворогів Москва знайшла виключно на Заході. На першому місці стоїть НАТО, де домінують США. За ним йде Європейський Союз. Члени цих організацій, за деякими винятками (наприклад, Туреччина та Угорщина) є представниками ніби-то гідних морального осуду, інтелектуально занепадницьких та агресивних демократій, політика яких буцім-то спрямована на те, щоб завдати шкоди репутації Росії, знищити її політичну стабільність та перешкодити її стратегічним інтересам.

В очах кремлівського керівництва обидва головні вороги Росії, внутрішній та зовнішній, нероздільно пов'язані. Тому вже понад десять років основне політичне завдання РФ полягає у тому, щоб убити двох зайців одним пострілом.

Москва, 1 грудня 2011 року

Ми стоїмо на сходах та дивимося у фотооб'єктив. «А тепер всі кажемо «чіз», – просить нас фотограф. Команда НІО, точніше, співробітники Інформаційного офісу НАТО у Москві та я жваво реагуємо на його прохання. Так само, як і наше інформаційне бюро у Києві, НІО входить до сфери моєї відповідальності²². У нашому офісі у Москві працюють шість російських співробітників. Усі вони чудові: молоді, розумні та віддані справі росіяни. Вони підтримують директора нашого Інформаційного бюро НАТО у його роботі з місцевими ЗМІ, у діяльності, пов'язаній з цифровими технологіями, та під час проведення громадських обговорень. Вони також організують візити російських громадських діячів та журналістів до штаб-квартири НАТО у Брюсселі.

Я знайома з директором НІО давно. Він знає Росію вздовж та впоперек, володіє російською мовою у тисячу разів краще за мене. Вже кілька років поспіль він очолює наш медійний сектор у Москві. Але тут він знаходиться у надзвичайно скрутному становищі. Висвітлювати діяльність НАТО та відносини між НАТО й Росією у російських ЗМІ – це майже «нездійсненна місія». Цілеспрямована дезінформація, стереотипи, міфи та теорії змови дуже перешкоджають нам в описі основної місії НАТО та конкретних проєктів, які ми розпочали разом з російським урядом. Мій колега почувається менш впевнено. Вчора він знову був гостем російського телевізійного ток-шоу. Предметна дискусія виглядає інакше. Натомість російські учасники та ведучий були агресивно налаштовані, гучно висловлювалися, постійно перебивали його. З усіх боків сипалися звинувачення на адресу НАТО. Ток-шоу було скоріше обливанням брудом.

Ввечері у квартирі мого колеги ми розмовляємо про політичну ситуацію в Росії. «Напевно, нас підслуховують», – каже він та збільшує гучність радіоприймача. Звісно, тут ми не можемо обговорювати внутрішні справи НАТО. Після обіду ми разом були у Міністерстві закордонних справ РФ, де три чверті години мені довелося слухати нарікання щодо розширення НАТО та систему протиракетної оборони. Справжнє завдання мого візиту, а саме – обговорити з уповноваженим дипломатом спільні інформаційні заходи наступного року, загубилося в потоці його слів. Мені не вдалося нічого досягти, окрім декількох розмитих обіцянок. Здавалося, минула ціла вічність, відколи ми разом із нашими російськими партнерами організували програму заходів «Марш НАТО - Росія», яка розпочалася у Владивостоці та завершилася у Санкт-Петербурзі.²⁴

– Нам потрібна більша політична присутність зі штаб-квартири НАТО, – каже мій колега з НАТО. Я погоджуюся з ним. Але увага союзників, у тому числі їхніх постійних послів, зараз прикута не до Росії. Для Ради НАТО та багатьох підпорядкованих комітетів існує лише одна тема: Афганістан та заворушення на Близькому Сході. Ситуація у Сирії викликає занепокоєння. Теж саме й з Лівією. Наразі майже неможливо вмовити посла поїхати до

Москви чи Новосибірська на дискусійний захід. Водночас я вважаю, що зараз ми потребуємо значно більшої присутності у російському суспільстві.

Ми обмінюємося думками з приводу передвиборчої боротьби до нової Держдуми, нижньої палати російського парламенту. На вулицях Москви вона ведеться скрізь. Виборчі дільниці відкриваються через три дні. «Ці вибори набагато важливіші за всі попередні», – каже мій колега. – Ти згодна? – Я киваю. – Якщо Путіну і Мєдведеву вдасться помінятися посадами, у Росії взагалі не залишиться простору для альтернативного мислення. Ставлення путінізму продовжуватиметься. А ми, на Заході, будемо грати роль ворога номер один для Росії.

Ми обоє задумливо мовчимо.

– Так, тут буде непросто, – промовляю я через деякий час. Мій колега зітхає на знак згоди.

Згадаємо, що цілеспрямована боротьба з організованою ліберальною опозицією та загальним протестним рухом, який розвинувся після масових фальсифікацій на виборах у 2011–2012 рр., почалася з кампанії з дискредитації. Путін знову згадував свого улюбленого філософа Івана Ільїна. Він звинуватив тогочасних критиків у «сексуальних збоченнях». Так був заданий основний мотив державної кампанії зі цькування демонстрантів. За версією Кремля лідери опозиції були «безталанними агентами глобального сексуального занепаду, дії яких загрожували невинній російській національній державі».

Цьому поклав початок тодішній президент Дмитрій Мєдведев, коли зробив репост твіту, що містив словосполучення «баран еб@ный в рот»²⁵. Сам твіт був реакцією на вислів одного з лідерів опозиції на адресу однодумців. Через декілька днів підхопив Путін, який під час російського телевізійного ефіру заявив, що білі стрічки, які носили демонстранти, нагадали йому контрацептиви. Він назвав протестувальників схожими на мавп, яких зімітував за допомогою міміки та звуків. Того ж року на засіданні клубу «Валдай» він порівняв одностатеве партнерство із вірою у Сатану та зазначив, що політика статевої рівно-

сті, яка доволі поширена у суспільстві західних країн, була б «прямим шляхом до деградації. Це відкрило би шлях для примітивізації та призвело б до глибокої демографічної та моральної кризи».

У статті, опублікованій у 2012 році, Владімір Якунін, близький друг Путіна, наводив аргументи стосовно того, що Росія споконвіку стикалася зі змовою ворогів: Західна група, що діє у міжнародному масштабі, має на меті поширення пропаганди гомосексуалізму у всьому світі, щоб знизити показники народжуваності у Росії. Автор статті стверджує, що ця неоліберальна змова означає не що інше, як спробу зміцнити глобальну провідну роль Заходу та придушити Росію. А, отже, таке традиційне та добрососуське суспільство, як Росія, повинно дати рішучу відсіч західній змові. Кремлю знадобилося зовсім небагато часу, щоб втілити свою наклепницьку риторіку у конкретну політику. Зокрема, він значно розширив повноваження ФСБ та збільшив бюджет. Було створено новий підрозділ ФСБ й названо на честь Фелікса Дзержинського, засновника ВНК (Всеросійської надзвичайної комісії з боротьби з контрреволюцією і саботажем, попередника КДБ та ФСБ), завдання якого полягало у боротьбі з «екстремістами та диверсантами».

Водночас восени російський парламент прийняв цілу низку законів, в тому числі «для захисту дітей від інформації, яка пропагує заперечення традиційних російських сімейних цінностей», та закон, що передбачає кримінальну відповідальність за «образу релігійних почуттів російського православного народу». Також була суттєво збільшена міра покарання за невизначений склад такого злочину, як наклеп.

У кримінальному праві було розширено поняття державної зради, а також звинувачення в «екстремізмі». Метою цих заходів було передусім переслідування зареєстрованих в Росії іноземних неурядових організацій, національних аналітичних центрів та наукових установ, які часто тісно співпрацювали протягом багатьох років. Зокрема, органи безпеки відслідковували їхню електронну переписку та часто в ході таємних операцій «виявляли» що певний контент був «екстреміст-

ським за своїм характером» та «спрямованим проти інтересів Росії», що за новими нормами Кримінального кодексу становить серйозний злочин. Російські неурядові організації, які отримували фінансування з-за кордону, навіть якщо воно було лише у вигляді спільного фінансування для організації міжнародної конференції, відтепер повинні були реєструватися як «іноземні агенти».

У день, коли закон про «іноземних агентів» набрав чинності, на дверях офісів та будівель неурядових організацій у Москві раптово з'явилися графіті «Іноземний агент США». Державна кампанія з переслідування поширювалася навіть на всесвітньо відому російську правозахисну організацію «Меморіал». Кремль зробив власне минуле Росії «іноземною загрозою».

Хвиля внутрішньополітичних репресій, яка відтоді прокотилася всією країною, продовжується й досі. За останні десять років режим Путіна ухвалив сотні законів, які значно обмежували права громадян Росії на свободу слова, зібрань та друк. Радіо- й телевізійні станції, а також інтернет-платформи, які критикували режим, поступово були заборонені, а багато відомих журналістів – заарештовані. Чимало з них стали жертвами замахів та насильства. Після початку війни Росії проти України хвиля арештів критиків «спецоперації» знову суттєво зросла. Перелік «іноземних агентів», який регулярно оновлює ФСБ, стає дедалі довшим. Наприклад, у грудні 2022 року, до нього додали ЛГБТ-організацію, трьох журналістів та дві природоохоронні організації, в тому числі відому «Екологічну вахту Сахаліна», яка з 1995 року здійснює діяльність у сфері захисту навколишнього середовища на Сахаліні, Курильських островах та в Охотському морі²⁷. Московська влада взяла організацію «на олівець» ще з 2015 року через те, що вона прийняла пожертву від американського фонду Леонардо Ді Капріо. «Ековахта Сахаліна» змушена була повернути гроші в розмірі 159 000 доларів США. Тепер природозахисники мають повністю припинити свою діяльність. В «Індексі свободи преси» організації «Репортери без

кордонів» зі 179 країн Росія посідає 149-е місце. А в щорічних звітах організації Freedom House з оцінкою ступеня демократії та прав людини Росія незмінно «пасе задніх»: у звіті за 2022 рік РФ отримала статус «невільної держави». За оцінкою політичних прав та громадянських свобод зі 100 можливих балів вона отримала 19. Отже, на думку Freedom House, Росія є «консолідованим авторитарним режимом»²⁸.

ПРИЧИНА ТА НАСЛІДОК

Протягом останніх років режим Володимира Путіна продовжував зміцнювати зв'язок між внутрішньою та зовнішньою безпекою Росії; як щодо інституційних аспектів, так і щодо концептуальних засад. Це стало більш зрозумілим у липні 2021 року, коли уряд Росії опублікував Стратегію нацбезпеки в новій редакції. Вона замінила Стратегію національної безпеки у редакції від грудня 2015 року, яку Кремль прийняв лише через декілька місяців після незаконної анексії Криму.

У документі, що складається з 44 сторінок, мова йде не лише про погляди Росії на світ, але й про її національні стратегічні інтереси й те, як вони мають реалізовуватися у майбутньому. Впадає в очі, але не дивує, скільки місця в документі присвячено загрозам внутрішньому порядку Росії. «Екстремізм» та «зростання рівня злочинності» негативно вплинули на суспільство й політику. На думку авторів Стратегії національної безпеки, причина насамперед криється у західних країнах, «деструктивні сили яких намагалися використати соціально-економічні труднощі в Росії для загострення міжетнічних та міжрелігійних конфліктів». Іноземні спецслужби та контрольовані ними неурядові організації не тільки цілеспрямовано поширюють неправдиву інформацію, а й намагаються завербувати російських громадян для участі у терористичних та екстремістських організаціях. Мета західних країн полягає у завданні шкоди національним інтересам Росії та посяганні

на конституційний лад, наприклад, шляхом підбурення до «кольорових революцій». «З метою стримування Росії посилюється політичний та економічний тиск, здійснюються спроби дестабілізації соціальної ситуації в країні, розпалювання та радикалізації протестного руху, підриву традиційних духовно-моральних цінностей Росії».

Враховуючи це, автори стратегічного документа роблять висновок, що російський уряд повинен докласти максимальних зусиль, щоб протидіяти вестернізації російського суспільства, забезпечити політичну та моральну стабільність у країні й рішуче протидіяти іноземним спробам дестабілізації.

Секретар Радбезу Ніколай Патрушев неодноразово наголошував на тому, що демонстрації на Майдані в Україні (2014 р.) та масові протести у Білорусі (2020-2021 рр.) були «ініційовані, продиктовані та профінансовані Заходом» та що подібним явищам у Росії слід запобігти будь-якою ціною.

Російський менталітет «оточеної фортеці», який прослідковується у Стратегії національної безпеки, ще раз підкреслює, наскільки режим Володимира Путіна розвинув власну, альтернативну реальність. Головний посил документа такий, що внутрішні та зовнішні вороги Росії знаходяться насамперед на Заході. На міжнародній арені Росія може та хоче співпрацювати лише з тими державами, які не втручаються у внутрішні справи Москви та які, за логікою Кремля, не становлять загрози національній безпеці країни.

ТРИЩИНИ В ЛЬОДУ

Кремлю досить важко вдається утримувати свою інформаційну монополію після того, як стало зрозуміло, що військова операція Росії наштовхнулася на професійний, тактично грамотний та рішучий опір українців, які вже понад 18 місяців успішно протистоять одній із «най-

сильніших армій світу». Особливо після того, як 21 вересня 2022 року Путін оголосив про часткову мобілізацію, дискусії на російському державному телебаченні вже не дотримувалися «однієї лінії»: російські націонал-патріоти, військові блогери та відомі діячі, такі як лідер Чечні Рамзан Кадіров та засновник ПВК «Вагнер» Євгеній Прігожин, публічно критикують військові помилки та недоліки та закликають до ескалації війни. Навіть деякі з найвідданіших кремлівських пропагандистів на російських ток-шоу сумніваються, чи може Росія все ще виграти війну проти України.

З іншого боку, такі давні прихильники Путіна, як Сергій Караганов, стверджують, що «спецоперація» – це «четверта Вітчизняна війна Росії», яку за її значенням можна порівняти з наполеонівськими та двома світовими війнами. Караганов вважає «неминучою» конфронтацію Росії із Заходом. Водночас для нього військова операція – це «духовна мобілізація росіян»²⁹. Цьому можна було протиставити майже щоденні повідомлення, зокрема, восени 2022 року, про хаос у веденні військових дій, логістичні недоліки та росіян, які, щоб втекти від мобілізації, стояли в довгих автомобільних чергах, діставалися велосипедом або пішки прикордонних переходів із Казахстаном, Грузією та Фінляндією.

Цілком очевидно, що російська публічна дискусія про війну в Україні стала більш поляризованою, фрагментованою та різноманітною. Але без жорсткого контролю над потоком публічних новин та інформації російський президент ризикує втратити статус непереможного, передбачливого стратега, який гарантує стабільність країни за будь-яких обставин.

У зв'язку з цим оголошення Москвою 30 вересня 2022 року про формальну анексію окупованих Росією територій у чотирьох областях України, було ризикованим рішенням. На публічній церемонії, присвяченій анексії, що відбулася на Красній площі у Москві, Путін зустрів оплесками насамперед тисячі проплачених глядачів. Російське державне телебачення повинно було знову показати образ

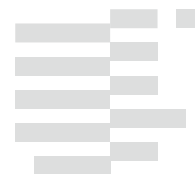
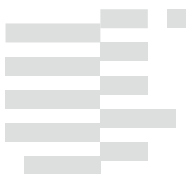
людини, яка рішуче захищає велику й могутню Росію від занепадаючого злого Заходу. Разом з тим у російського населення, безсумнівно, виникає запитання, яким чином поспіхом зібрані, погано оснащені та невмотивовані російські війська мають у подальшому утримувати так звану «Новоросію» з військової точки зору. Їхні українські супротивники рішуче продовжують боротьбу з російськими окупантами. Західна допомога зброєю також не зменшилася.

На думку Владіміра Путіна, лише три речі допомагають боротися з критикою та скептицизмом у власних лавах: по-перше, зберігати кам'яний вираз обличчя та зовні удавати байдужість; по-друге, сприяти подальшому розвитку російського патріотизму у суспільстві, по-третє, якнайчастіше з'являтися публічно з впливовими друзями Росії. У 2022 році для Путіна надзвичайно важливими були зустрічі з лідером Китаю Сі Цзіньпіном, президентами Ірану Ібрагімом Райсі та Туреччини Тайїпом Ердоганом, а також його виступи на саміті лідерів держав Шанхайської організації співробітництва та на зустрічі з членами Євразійського економічного союзу. Ці публічні заходи повинні були продемонструвати громадянам Росії, що їхня країна не ізольована від усього світу, а їхній президент все ще впевнено тримає позицію на світовій арені та укладає політичні угоди з союзниками та партнерами Москви. Мовляв, дивіться, Росії не потрібні ні США, ні ЄС, ні НАТО. Це послання було ретельно підготовлене Кремлем.

Путін й надалі дотримуватиметься цього курсу та ототожнюватиме себе з антиподом Заходу. Партнерські стосунки, які Москва встановила протягом останніх двох десятиліть з багатьма країнами, що розвиваються, ймовірно, забезпечать достатню кількість виступів Путіна в міжнародних ЗМІ у найближчі місяці, а світлина можна буде використовувати в пропагандистських цілях для російської аудиторії. Для «системи Путіна» зовнішньополітична присутність важлива як ніколи. При цьому Кремль, безумовно, дратує те, що Міжнародний кримінальний суд у Гаазі обмежив поїздки президента, видавши міжнародний ордер на арешт Путіна у березні 2023 року. Суд звинувачує його у

ймовірних воєнних злочинах в Україні та в особистій відповідальності за викрадення українських дітей. Серед друзів Москви знайдеться небагато тих, хто б погодився заарештувати Путіна. Проте, очевидно, він не може повністю ігнорувати цю обставину. Наприклад, він вирішив не брати участь в саміті БРІКС у ПАР наприкінці серпня 2023 року й задовольнитися відеозв'язком.

Зовнішні контакти для Росії важливі й тому, що Кремлю доводиться шукати нових технологічних партнерів та покупців для своєї сировини. Все це може бути успішним для Путіна лише у тому випадку, якщо війна в Україні не вийде з-під контролю, й Москва буде змушена змиритися з подальшими військовими поразками. Врешті-решт, російські друзі у Китаї, Ірані, Індії, Північній Кореї та Африці теж не хочуть мати справи з «невдахою».

РОСІЯ У СВІТІ

ЗРОБИТИ РОСІЮ ВЕЛИКОЮ ЗНОВУ

З моменту приходу до влади понад 20 років тому президент Володимир Путін докладав усіх зусиль для досягнення головної стратегічної мети: зробити Росію великою знову. Гасло передвиборної кампанії колишнього президента США Дональда Трампа точно описує основний принцип зовнішньої політики Путіна. Якби комунікаційні стратеги у Кремлі були розумнішими, вони б запропонували своєму керівникові це гасло до того, як Трамп зареєстрував його як торгову марку під час своєї президентської кампанії.

За винятком нетривалого періоду під час першої каденції Путіна, коли політична еліта у Москві, здавалося, була зацікавлена у розвитку конструктивних відносин із Заходом, зовнішня політика та політика безпеки Володимира Путіна передусім спрямовані на те, щоб з новою силою представити Росію як міжнародного гравця. У розумінні президента РФ, для цього загалом необхідні дві речі: військова міць та залізна політична воля, щоб діяти розумно з точки зору тактики, але по суті безкомпромісно та без огляду на інших для відстоювання стратегічних інтересів Росії.

Коли Путін, як новообраний президент, у 2000 році переїхав до Кремля, його стратегічна позиція була, м'яко кажучи, скромною. Єдині стратегічні пропозиції, які Росія отримала після розпаду Радянського Союзу надійшли з Вашингтона, Брюсселя та урядів європейських країн. І ЄС, і НАТО пропонували Москві стратегічне партнерство. Тож чому б не прийняти пропозицію й не скористатися нею, наскільки це можливо? Перспектива тісної економічної співпраці з ЄС здавалася московському уряду вигідною: російська економіка невідкладно потребувала західних інвестицій, передачі технологій та підтримки для

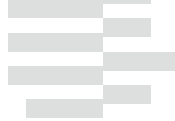
розвитку багатьох галузей країни зі слабкою структурою. Підписаний у 1997 році Борисом Єльциним, попередником Путіна, документ про стратегічне партнерство з НАТО, також міг би бути корисним для Росії; Нарешті, це дало б Москві можливість на рівних обговорювати із західними союзниками питання європейської безпеки та міжнародного контролю над озброєннями.

Основоположний акт про взаємні відносини, співпрацю та безпеку, який Росія та НАТО урочисто підписали у травні 1997 року, повинен був перевести відносини між двома сторонами на суттєво новий рівень. У ньому записано, що НАТО та Росія не розглядають одна одну як супротивників. Завдяки регулярним політичним консультаціям та практичній співпраці з питань політики безпеки та військової політики Росія повинна інтегруватися у трансатлантичну архітектуру безпеки. Спочатку інструментом для цього була Спільна постійна рада НАТО-Росія, а з 2002 року – Рада НАТО-Росія¹. Кожен член цієї Ради мав один голос. І Росія також. Для розгляду було визначено широке коло питань: загальні питання щодо міжнародної миротворчої діяльності, впровадження реформ в оборонній сфері, запобігання розповсюдженню зброї масового ураження та систем доставки, контролю над озброєнням, протиповітряної оборони, діяльності пошуково-рятувальних служб, планування дій на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру, тактичної протиракетної оборони та боротьби з тероризмом створюють простір для широкого обговорення. Росія, як і член НАТО, мала право пропонувати додаткові теми для обговорення та співпраці.

Щодо спільних декларацій та заходів відбувалося консенсусне голосування. Рада НАТО-Росія збиралася регулярно у форматі постійних послів у Брюсселі, а також додатково двічі на рік на рівні міністрів закордонних справ та оборони. Росію також запрошували на саміти Альянсу. Для військової співпраці між НАТО й Росією був створений окремий орган. Майже відразу стало зрозуміло, що Рада НАТО-Росія мала не лише символічне значення. Швидко була створена комплек-

сна робоча програма з постійним збільшенням кількості конкретних проєктів.² Для західних союзників розвиток партнерства на рівноправній основі був головною політичною метою; це повинно було дати обом сторонам можливість разом вирішити безліч важливих проблем у сфері безпеки.

Але російського президента, схоже, це не задовільнило. Не пізніше середини 2000-х років він змінив риторику щодо зовнішньої політики та почав розвивати конфронтаційні відносини з провідними західними країнами та їхніми найважливішими організаціями – НАТО та ЄС. Спочатку Москва критикувала політику Заходу стримано та обережно. Згодом – дедалі голосніше. Зрештою, у 2011–2012 рр. перейшла до відкритої ворожнечі. Нічого не змінили й зусилля адміністрації Обами, спрямовані на те, щоб більше відповідати російським інтересам та налагодити діалог з Москвою. Звичайно, Путін вважає себе гравцем на рівних з президентом США, але водночас він вбачає у США та їхніх союзниках небезпечних стратегічних суперників.

БЕЗСОННІ НОЧІ У МОСКВІ

У перші роки свого президенства особливе розчарування Владімір Путін відчув у зв'язку з трьома міжнародними подіями: у 1999 році рішення військового альянсу західних країн застосувати військову силу з метою припинення політики етнічних чисток сербського націоналіста Слободана Мілошевича у Косово; рішення американського уряду після нападів ісламістів 11 вересня 2001 року на Нью-Йорк та Вашингтон спочатку на власний розсуд здійснити каральну військову експедицію проти терористичної організації «Аль-Каїда», а потім разом із західними союзниками розпочати міжнародну антитерористичну та стабілізаційну операцію в Афганістані; і лише через два роки

рішення Вашингтона щодо військової інтервенції в Ірак та повалення диктатури Саддама Хусейна силовим шляхом. Усі ці три рішення західних країн мали велике значення для російського уряду. Для Путіна це були тривожні ознаки того, що Росія ризикує втратити статус великої держави, оскільки ніхто у Вашингтоні або Брюсселі прямо не запитував думки російського уряду. А саме цього, очевидно, й очікував російський президент.

Низка таких важливих подій, що відбулися з невеликим інтервалом у часі, підштовхнула Владіміра Путіна до висновку, що партнерство Росії та Заходу не означає, що Кремль має право вето на політичні рішення західних країн. Для росіян він створив наратив про те, що Захід запропонував Росії місце збоку від головного стола. Путін стверджував, що Захід безсоромно використав слабкість Росії й дав зрозуміти, що вона не гратиме у першій лізі.

Висловлювання Путіна про те, що розпад Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою 20-го століття, яке часто цитують³, багато говорить про глибокий шок, який ця подія 1991 року викликала у значної частини російського суспільства. Дещо з цього, можливо, залишилося у пам'яті російського президента. Але це ніщо у порівнянні з глибокою образою на лідерів західних країн, яка виникла у зв'язку з їхніми політичними діями у 1999–2006 рр.

Постулат Путіна про те, що США та західні союзники самостійно формують хід глобальних подій без урахування інтересів Росії, був посилений так званими кольоровими революціями, які за короткий проміжок часу відбулися у деяких пострадянських республіках: Революція троянд у 2003 році у Грузії; 2004 р. – Помаранчева революція в Україні; Тюльпанова революція у 2005 році у Киргизстані та протести 2006 року у Білорусі. На думку Москви, політичні протести у цих країнах були вираженням небезпечної втрати політичного контролю та соціального хаосу. Винними у цьому він вважав виключно США та їхніх західних союзників. Вони, за словами Кремля, підбадьорювали демонстрантів своїми роздумами про демократію та права людини.

Це звинувачення не мало нічого спільного з політичною реальністю. Кольорові революції у зазначених державах насамперед виражали протест людей проти політичної корупції, придушення права на свободу, безгосподарності, які дедалі посилювалися за часів правління відповідних місцевих еліт.

Також відсутні конкретні докази стосовно звинувачення Путіна у тому, що Захід недостатньо врахував інтереси безпеки Росії. Все було навпаки: план дій щодо співпраці між НАТО та Росією, особливо до 2008 року, був чітко розписаним. У ньому йшлося про спільні проекти з метою запобігання тероризму, наприклад, участь російських кораблів в операції НАТО «Активні зусилля», проведення спільного дослідження у галузі протиракетної оборони та регулярний обмін досвідом з питань роззброєння та ядерної зброї. Члени Ради НАТО-Росія, а, отже, й Росія, навіть запросили один одного спостерігати за своїми ядерними навчаннями.

З огляду на раунди розширення НАТО, спочатку з приєднанням трьох країн Балтії, а згодом інших країн Східної Європи, члени Альянсу знову й знову намагалися дати зрозуміти Кремлю, що вони дотримуються принципу «вільного вибору Альянсу» європейськими державами, а бажання інших демократичних країн приєднатися до НАТО не становило би загрозу для Росії. Проте цей аргумент був проігнорований Москвою. Для Путіна лише великі держави мають право голосу: стратегічна свобода вибору менших держав для нього неприйнятна.

Коли НАТО урочисто прийняв сім нових членів на саміті у Ризі (прим. видавництва – Стамбулі) у 2004 році, підтвердилося припущення Путіна щодо того, що географічне розширення західної моделі демократії безпосередньо загрожує його авторитарній моделі державного правління. Протестні політичні рухи у сусідніх з Росією державах були фундаментальною загрозою для його системи; іскра демократії могла перескочити на російське суспільство. У внутрішньополітичному відношенні російський президент доклав усіх зусиль, щоб у зародку при-

душити подібний протест у Росії. Однак на міжнародній арені йому нічого не залишалось, як знехотя примиритися із розширенням НАТО.

Негативні емоції, які Владімір Путін тримав у собі протягом цього часу, мабуть, вартували йому багатьох безсонних ночей: гірка образа у зв'язку з тим, що, незважаючи на всі дипломатичні зусилля, Росія не змогла суттєво підвищити значимість своєї стратегічної позиції щодо Заходу; нетерпіння через те, що Росія продовжувала залежати від західних економічних зобов'язань і технологічного ноу-хау; гнів через те, що російському уряду довелося на дипломатичному рівні робити добру міну при поганій грі та, можливо, жага помсти: коли-небудь Захід заплатить за приниження Росії.

Свою приховану злість Путін вперше продемонстрував під час виступу на Мюнхенській конференції з питань політики безпеки у лютому 2007 року. Російський президент використав свою промову, яку багато західних коментаторів пізніше назвали «підбурювальною промовою», щоб висловити присутнім у Мюнхені видатним західним діячам силових структур та політикам свої звинувачення та невдоволення.

Без дипломатичних штампів він звинуватив США у встановленні однополярної моделі світу. Путін згадав про деструктивну політику Америки та її західних союзників, які «нав'язують іншим державам правила, яких вони не бажають», але напяму не назвав уряд Вашингтона. Розширення НАТО на Схід, заплановане розміщення американських систем протиракетної оборони у Польщі та Чехії, зростаюча мілітаризація космосу, розмивання міжнародних угод про роззброєння, тривалі та важкі переговори щодо вступу Росії до Світової організації торгівлі (СОТ) та незначний стратегічний вплив ОБСЄ на безпеку у Європі – усі ці процеси, за його словами, відносяться до явних негативних наслідків однополярної моделі світового порядку, яку нав'язує Америка. Очевидною була глибока критика російського президента щодо стану та норм міжнародного порядку безпеки:

«Проте що таке однополярний світ? Хоч би як прикрашали цей термін, він, зрештою, означає на практиці лише одне: це один центр влади, один центр сили, один центр прийняття рішень. Це світ одного хазяїна, одного суверена. І це, зрештою, згубно не тільки для всіх, хто знаходиться в рамках цієї системи, але й для самого суверена, тому що руйнує його зсередини».⁴

Путін стверджував, що західному демократичному світові просто не вистачає моральної бази сучасної цивілізації. Жорстка критика російського президента справила враження на громадськість, але не призвела до зміни політичної поведінки Заходу щодо Росії. Присутні на конференції учасники усі як один були здивовані та занепокоєні «риторикою холодної війни» Путіна. Зрештою своїми словами він неабияк роздратував дружелюбно налаштовану трансатлантичну спільноту. Слухачі не здогадувалися, що його виступ стане прямим проголошенням його подальших дій.

Мій колишній керівник, генеральний секретар НАТО Яап де Гооп Схеффер, висловив розчарування промовою Путіна. Те, що сказав президент Росії, не відповідало реальному партнерству між Росією та НАТО. Я могла тільки погодитися з ним у цьому. Путін нічого, взагалі нічого не сказав про численні проєкти, над якими ми з нашими російськими колегами щоденно працювали у Брюсселі. Жодного слова про нашу конкретну співпрацю; жодного згадування про безліч робочих та експертних груп, які спільно працювали над питаннями можливої військової взаємодії, логістики, операцій та контролю над озброєннями і низкою інших тем. Жодного визнання наших зусиль зі створення міцної основи для створення довірчих відносин між Брюсселем та Москвою.

Політична прірва, у яку президент Росії загнав себе своєю промовою, була видимою для всіх та глибокою. Але як бути з цим? Після Мюнхенської конференції з питань політики безпеки союзники по НАТО повернулися до вирішення питань звичайного порядку денно-

го. Промова Путіна у Мюнхені прямо не вплинула на повсякденні політичні стосунки між НАТО та Росією.

На жаль, за обуренням відкритою критикою монополярного світового порядку поза увагою залишилися інші заяви російського президента. Проте висловлювання Владіміра Путіна про геоекономічне та геостратегічне значення Індії та Китаю, а також усієї групи БРІКС повинні були насторожити:

«Сумарний ВВП Індії та Китаю за паритетною купівельною спроможністю вже більше, ніж у США. А розрахований за тим самим принципом ВВП країн групи БРІКС – Бразилія, Росія, Індія та Китай – перевищує сукупний ВВП Євросоюзу», – стверджує Путін. – «І, за оцінками експертів, в найближчій історичній перспективі цей розрив лише зростатиме. Не варто сумніватися, що економічний потенціал нових центрів світового зростання неминуче конвертуватиметься у політичний вплив та зміцнюватиме багатополарність».

Трохи згодом це висловлювання також стало важливою складовою офіційної зовнішньої політики Росії. Одразу після мюнхенської промови Владіміра Путіна Кремль почав працювати над систематичним розширенням та поглибленням своїх відносин з Китаєм, Індією та двома іншими членами групи БРІКС – Південною Африкою та Бразилією. Після нападу на Україну це стратегічне рішення, прийняте 16 років тому, принесло Росії користь як з дипломатичної, так і з економічної точки зору. Москва може, принаймні поки що, значною мірою розраховувати на підтримку країн групи БРІКС.

ПРАГМАТИЗМ, ОПОРТУНІЗМ ТА НУЛЬОВІ СУМИ

Популярне на Заході припущення стосовно того, що російський президент страждає від певного роду «фантомного болю» або «стратегічної самотності»⁵ після розпаду Радянського Союзу», пояснює його поворот до реваншистської зовнішньої політики, зовсім не враховує того, що Путін завжди переслідував свої інтереси без емпатії. Емоційні всплески, подібні до того, який стався на Мюнхенській конференції з питань політики безпеки у 2007 році, є абсолютним винятком. Це стосується як внутрішньополітичних дій, так і його зовнішньополітичного курсу. До основних патернів поведінки, що чітко прослідковуються у діях колишнього співробітника КДБ, відносяться прагматизм, опортунізм та образ мислення за логікою гри з нульовими сумами.

Путін уважно спостерігає за своїми міжнародними партнерами. Насамперед це стосується політичних лідерів західних країн та ліберально-демократичних систем, представниками яких вони є. Для Путіна вони передусім опоненти, слабкостями яких потрібно користуватися. Там, де трапляється нагода у короткостроковій або довгостроковій перспективі це зробити, російська політика починає діяти: прагматично та опортуністично. Для того, щоб безперервно впливати на слабкі місця опонентів Росії, наприклад, їхні демократичні вибори, публічні дискурси та залежність їхньої енергетичної політики від Росії, Кремль застосовує усі можливі засоби: залякування, шантаж, обман, кібератаки, кампанії з дезінформації, шпигунство та, як показали події на білоруському кордоні з Польщею, Литвою та Естонією влітку 2021 року, міграцію.

Часто у західних дослідженнях стверджується, що концепція гібридної війни Росії була вперше представлена у 2013 році начальником Генштабу Герасимовим як новий елемент військового мислення Росії. Проте це не так. Нелінійна війна бере своє коріння з ідеології комуністичної класової боротьби Радянського Союзу. За цим принци-

пом для захисту і відстоювання власної безпеки та інтересів проти політичних і військових супротивників необхідно та можна використувати у боротьбі усі доступні державі засоби.

Якщо прийняти ці основні принципи зовнішньополітичних розрахунків Росії, тоді легше зрозуміти, чому дипломатичні компроміси мають лише тактичні додаткові переваги для Москви. Кремль не зацікавлений у пошуку стабільного рішення, яке б задовільнило усі сторони. Натомість у політичних роздумах Кремля переважає мислення за логікою гри з нульовими сумами: відповідно до нього, перемога однієї сторони може автоматично призвести до програшу іншої. За цим стоїть уявлення про те, що природа міжнародної системи є глибоко антагоністичною. У постійній конкуренції за владу, вплив та блага можуть бути успішними лише ті держави, які хочуть і можуть реалізовувати свої наміри. Ця ідея, закріплена в комуністичній ідеології, плавно перейшла у систему Путіна. У зовнішній політиці це означає, що у протистоянні з іншими країнами Росія повинна постійно намагатися отримати переваги. Успішний хід на геополітичній шахівниці є виграшем лише тоді, коли він є програшем для іншої сторони. У нинішній війні Росії проти України її ядерна зброя є, мабуть, найважливішою зброєю; бо за допомогою неї можна політично шантажувати Захід. Поки що ця тактика є успішною для Кремля.

ЗРУЧНИЙ МОМЕНТ – Грузія, 2008 рік

Під час свого правління Путін завжди демонстрував, що готовий скористатися можливостями стратегічного характеру, які перед ним відкриваються. Залишається лише здогадуватися, як він оцінює ризики. Але очевидно, що він має намір підкріпляти свої думки певними діями. Першим конкретним прикладом стало військове втручання Росії у сусідню Грузію у серпні 2008 року. П'ятиденною війною проти кавказької республіки він продемонстрував заскоченому зненацька Заходу, що готовий досягати власних політичних цілей за допомогою військової сили.

Зрозуміло, що втручання Москви у Грузію мало свою передісторію. У ретроспективі це можна розглядати як сценарій нападу на Україну. Після розпаду Радянського Союзу Південна Осетія та Абхазія, що входили до складу Грузинської РСР, відносилися до тих народів Кавказу, які хотіли змінити свій статус. Російський уряд скористався цим, надав місцевим керівникам фінансову та військову підтримку та роздав місцевому населенню російські паспорти. Цими діями він посіяв зерно розбрату між урядом Грузії та політичними лідерами Південної Осетії та Абхазії, що демонстрували прихильність до Москви. Навесні 2008 року відбулася суттєва ескалація конфлікту: Держдума Росії визнала незалежність Південної Осетії та Абхазії; Кремль увів у регіон військові частини, а бойовики з бунтівних територій почали вчиняти провокації, що супроводжувалися кібератаками на грузинські установи. Влітку 2008 року збройні напади сепаратистів на грузинські війська посилювалися.⁶ Термінова телеграма, яку тодішній президент Міхеїл Саакашвілі відправив до Москви про те, що він готовий негайно розпочати з Москвою переговори про припинення вогню, залишилася без відповіді. 8 серпня Кремль здійснив військове втручання, обґрунтовуючи його тим, що повинен захистити російські меншини в обох регіонах. У своїх заявах Путін зайшов настільки далеко, що звинуватив Грузію у геноциді осетин. Збройні сили Грузії, які за наказом свого президента приготувалися до самооборони, не мали жодних шансів проти танкових та повітряно-десантних частин Росії. Через п'ять днів між Грузією та Росією була підписана угода про припинення вогню, яка також передбачала створення місії спостерігачів ОБСЄ. Це відбулося передусім з ініціативи тодішнього президента Франції Ніколя Саркозі.

В результаті Москві вдалося досягти трьох основних цілей. По-перше, за допомогою збройного втручання вона змогла зміцнити панівне становище Росії на Кавказі та, фактично, відокремити обидва бунтівні регіони від Грузії. І Південна Осетія, і Абхазія подали заявки щодо приєднання до Російської Федерації, де Російські війська залишаються й сьогодні. По-друге, Кремль зміг успішно дискредитувати президента

Саакашвілі, створюючи для всіх образ імпульсивного, майже агресивного президента Грузії, який так само винен в ескалації конфлікту, як і сепаратисти. Це було важливо для Путіна, оскільки призвело до того, що міжнародна спільнота поклала відповідальність на обидві сторони конфлікту. Проте навряд чи у президента Саакашвілі були інші варіанти дій, окрім хоча б спроби військового захисту своєї країни від агресії, яку Москва планувала вже давно. І по-третє, Москва де-факто у зародку придушила політично неприйнятну для себе дискусію про можливе членство Грузії в НАТО.

На саміті НАТО, що відбувся у Бухаресті (Румунія) на початку квітня 2008 року, Грузія та Україна офіційно подали заявки на отримання *Плану дій щодо членства*, підготовчої програми для країн-кандидатів на вступ до НАТО. Однак партнери по Альянсу не змогли знайти консенсус щодо цього стратегічно важливого питання. Хоча уряд США під керівництвом президента Джорджа В. Буша та уряди низки східноєвропейських союзників підтримали цей крок, проти виступили Німеччина та Франція. Результатом став компроміс, який, як виявилось згодом, став фатальним. Україні та Грузії пообіцяли членство в НАТО, але не назвали часових рамок. Обом країнам було відмовлено у програмі дій для країн-кандидатів з підготовки до членства.

Під час Бухарестського саміту представники Росії вже били на сполох. Заступник міністра закордонних справ Александр Грешко заявив, що вступ Грузії та України був би великою стратегічною помилкою, «яка матиме найгірші наслідки для усієї європейської архітектури безпеки».⁷

Брюссель, штаб-квартира НАТО, листопад 2011 року

«Що має зробити Україна, щоб наблизитися до вступу в НАТО?» Напроти мене сидить Віталій Кличко, колишній чемпіон світу з боксу у важкій ваговій категорії. Як новообраний голова партії «Український демократичний альянс за реформи» (УДАР), він хоче балотуватися у якості її лідера

на парламентських виборах наступного року. Він пояснює, що питання зовнішньої та оборонної політики так само важливі для нього, як фінансові та соціальні питання. Фонд Конрада Аденауера у Брюсселі попросив про зустріч для нього в НАТО. Після довгих перемовин з кабінетом генсека Кличко зрештою прийшов до мене. Не було зрозуміло, чи був він розчарований тим, що навпроти нього сиджу я, а не Андерс Фог Расмуссен.

Я відповідаю запитанням: «Ви хочете почути офіційну позицію НАТО чи мою власну думку?»

– Було б добре, і те, й інше, – він пильно дивиться на мене.

Перед тим, як можна буде запросити Україну до офіційної програми з підготовки для країн-претендентів на вступ, ваша країна має продовжити роботу над реформами. Ці реформи повинні стосуватися всіх сфер державного управління: оборони, політики, економіки та верховенства права. Союзники хочуть бачити, що український уряд послідовно веде боротьбу з корупцією та продовжує працювати над зміцненням інститутів демократії.

– Так, я вже чув ці фрази під час моїх переговорів з представниками ЄС сьогодні вранці, – Віталій перериває мій потік красномовства. – Але що конкретно це означає? Протягом останніх років Україна брала участь майже у всіх операціях НАТО. Ми надавали вам підтримку у Косово, Боснії та Герцеговині та Афганістані. Ми навіть були з вами в Іраку. І, звісно, наші збройні сили також брали участь у морських операціях НАТО у Середземному морі та в операції «Африканський Ріг». Віталій ненадовго переводить подих перед тим, як сказати: – Є десять програм НАТО для вдосконалення наших оборонних структур, у яких ми беремо участь. Що ще нам потрібно зробити?

Віталій добре підготувався. Він чудово обізнаний про різноманітні програми партнерства між Україною та НАТО.

– Передусім ви повинні переконати дві країни: Німеччину та Францію. У Берліні та Парижі виступають проти приєднання України до Плану дій щодо членства, тому що Москва може розцінити це як провокацію. Доки ця позиція не зміниться, консенсусу серед союзників не буде досягнуто. А Україна буде вимушена чекати далі.

– Але авторитарність та агресія Росії зростає з кожним днем. Ми щойно побачили це в Грузії. Одного разу Москва може виступити з прямими погрозам і щодо нас, – Віталій дивиться на мене.

– На мою думку, є лише три речі, які ви можете зробити, – відповідаю я. – По-перше, продовжуйте тримати курс реформ. Не давайте союзникам жодного приводу, навіть найменшого, звинуватити Україну у відсутності готовності до проведення реформ. По-друге, продовжуйте працювати над зміцненням національної обороноздатності. Поки Україна залишається лише партнером НАТО, союзники не вступатимуться за вашу країну. І по-третє, створіть коло політичної підтримки: групу країн НАТО, готових на дипломатичному рівні впливати на Берлін та Париж, а також активно агітувати за вступ України до НАТО. В ідеалі до її складу повинен входити Вашингтон.

– Дякую за відвертість, – ми з Віталієм майже одночасно дивимося на годинник, що висить на стіні. За розмовою минуло більше години.

– Від щирого серця бажаю вам успіху, – кажу я, підводячись та намагаючись підбадьорливо посміхнутися. Рукостискання Віталія міцне й рішуче. Ми робимо ще декілька фотографій з рукостисканням на фоні емблеми НАТО. Потім я проводжаю Віталія до виходу. До свого кабінету я повертаюся пригніченою.

ЗРУЧНИЙ МОМЕНТ – Крим, 2014 рік

Ніде настільки очевидно не проявлялася рішучість Путіна використовувати військову силу для досягнення своїх цілей, ніж в Україні. Захоплення Криму Росією у лютому 2014 року безсумнівно було результатом нашвидкуруч проведеного Кремлем аналізу зисків та витрат. Від початку протестів у листопаді 2013 року після відмови тодішнього проросійського президента України Віктора Януковича підписати давно заплановану Угоду про асоціацію між Україною та ЄС до його поспішної втечі 22 лютого 2014 року до Росії минуло лише кілька, хоча й драматичних тижнів. У цей час Путін, мабуть, прийняв рішення окупувати важливий для Росії зі стратегічної точки зору Кримський

півострів та анексувати його за пришвидшеною процедурою. Раптова поява так званих «зелених чоловічків»⁸ 27 лютого у Сімферополі та інших містах Криму, захоплення будівлі Верховної Ради Криму та призначення новим головою уряду лояльного до Москви політика, організація псевдореферендуму 16 березня 2014 року про входження Криму до складу Російської Федерації та підписання Путіним договору про офіційне прийняття півострова до складу РФ 18 березня – усе це були прораховані кроки Кремля.

Тимчасовому уряду у Києві та урядам західних країн було складно відстежувати розвиток подій в Україні, що швидко змінювали одна одну. Вони одностайно засудили незаконну анексію Криму Москвою; Генеральна Асамблея ООН визнала результати референдуму недійсними та підтвердила територіальну цілісність України. ЄС та НАТО вчинили так само: різко засудили дії Москви у Криму. Члени Альянсу тимчасово припинили практичну та військову співпрацю з Росією⁹, а члени ЄС вирішили призупинити роботу над запланованим самітом Росія-ЄС. Проте як НАТО, так і ЄС підтримували політичний діалог з Москвою.

Внаслідок цього за чотири місяці президенту Путіну вдалося створити нову стратегічну реальність у Європі. За допомогою військової сили та гібридних методів він анексував частину території сусідньої держави – України. При цьому Москва неодноразово порушувала чинне міжнародне право та міжнародні договори, але російського президента це мало хвилювало. Розгніваному Заходу Путін пояснив, що Росія виконала своє особливе зобов'язання щодо захисту росіян, які проживають у Криму, більшість із яких в ході вільного голосування висловились за те, щоб у майбутньому жити у складі Росії. На цьому крапка!

Цим кроком Путіну вдалося вбити одразу чотирьох зайців. По-перше, він забезпечив важливу для Росії базу Чорноморського флоту у Севастополі, а, отже, суттєво покращив можливості РФ для військо-

во-морської присутності. По-друге, він суттєво обмежив стратегічно важливий вихід України до Чорного моря. По-третє, він зміг підкріпити власний наратив про «об'єднання російського світу» конкретними діями, і таким чином підвищити свій рейтинг всередині країни. По-четверте, він ще раз дав Заходу зрозуміти, що може успішно відстоювати власні інтереси за допомогою опортунізму та військової сили.

За тим самим зразком, який Москва вже використовувала під час грузинської війни, Путін почав тривало дестабілізувати ситуацію на Сході України. Самопроголошені Донецька і Луганська народні республіки, які навесні 2014 року Москва розпочала військово озброювати, фінансувати та політично контролювати, протягом наступних років стали незагоєною кривавою раною для України. Дипломатичні спроби Заходу за допомогою Мінських угод I та II обмежити вплив Росії на сепаратистів у Луганську та Донецьку та принаймні встановити ненасильницький статус-кво на Донбасі зазнали поразки. За вісім наступних років Москва жодного разу не виявила справжніх намірів відмовитися від надання військової та фінансової підтримки обох окупованих територій. Путіна влаштовувало постійно тримати конфлікт з київським урядом на низькому рівні ескалації та чекати слушного моменту, щоб повністю анексувати й ці території України. Дипломатичні зусилля Заходу, зокрема з боку Німеччини, переконати Москву сісти за стіл переговорів були тільки на руку російському президенту. Цим він зміг знову підвищити значимість Росії в питаннях європейської безпеки.

ЗРУЧНИЙ МОМЕНТ – Сирія, 2015 рік

У 2012 році, за два роки до незаконної анексії Криму, Владімір Путін почав відчувати, що може зробити ще один стратегічний хід. Тодішній президент США Барак Обама помітно вагався у стриманні президента Сирії Башара Асада від жорстоких розправ з опозиційними групами та населенням. Серед урядів європейських країн також не було єдиної позиції щодо того, як запобігти подальшій ескалації кри-

вавої громадянської війни у Сирії. Особливе занепокоєння викликали повідомлення про застосування хімічної зброї, про яке неодноразово згадував Асад. Адміністрація США чітко застерегла сирійського правителя: «Я ще не віддавав жодного наказу про військове втручання, але червона лінія буде перейдена у разі переміщення або застосування хімічної зброї», – сказав Обама під час прес-конференції 20 серпня 2012 року.¹⁰ Але ні загроза «червоної лінії» з боку Вашингтона, ні подальші міжнародні зусилля щодо контрольованого знищення бойових хімічних речовин за межами Сирії, ні окремі авіаудари Франції, нанесені по сирійських складах хімічної зброї, не змусили сирійського диктатора поступитися. Громадянська війна у Сирії продовжувалася з незмінною гостротою.

У вересні 2015 року Путін нарешті скористався слушним моментом для нанесення удару: російські винищувачі почали бомбардувати сирійські села та позиції противників Асада. Водночас російські військові кораблі здійснили ракетний обстріл цілей у Сирії з Каспійського та Середземного морів. Офіційна аргументація Кремля полягала у необхідності боротьби з Ісламською державою (ІД) та іншими озброєними радикальними ісламістськими угрупованнями у Сирії, які значно розширили проведення своїх операцій з Іраку на територію Сирії. Насправді Путін побачив можливість одночасно здійснити дві справи: по-перше, військове втручання Росії допомогло їй союзнику Асаду запобігти неминучій військовій поразці. Після того, як США почали надавати озброєння та готувати сирійські опозиційні групи, військам Асада стало дедалі важче захищатися. По-друге, завдяки облаштуванню власної військово-морської бази у сирійському Тартусі Росії вдалося забезпечити постійну військову присутність на південному фланзі НАТО.

До початку інтервенції Путін ретельно спланував свої кроки й тут: ще навесні 2015 року Росія почала нарощувати військову присутність у Сирії, розмістивши там бойову авіацію та засоби ППО. Разом з тим

Путін активізував двосторонні переговори з главами держав та урядів регіону. На початку вересня 2015 року, незадовго до щорічної сесії Генеральної асамблеї ООН у Нью-Йорку він зустрівся з прем'єр-міністром Ізраїлю Беньяміном Нетаньягу, президентом Палестини Махмудом Аббасом, президентом Туреччини Тайїпом Ердоганом та заступником міністра закордонних справ Ірану Хосейном Джабері Ансарі.

Путін намагався переконати їх погодитися на створення міжнародної антитерористичної коаліції для кращої координації національних дій у боротьбі з «Ісламською державою». Звичайно, на чолі з Москвою.

25 вересня, за два дні до того, як віддати російським військам наказ на виконання бойового завдання у Сирії, він представив Генеральній Асамблеї ООН свою пропозицію: «Ми пропонуємо керуватися не амбіціями, а спільними цінностями та інтересами на основі міжнародного права, об'єднати зусилля для вирішення нових проблем та створити по-справжньому широку міжнародну антитерористичну коаліцію, яка, як і антигітлерівська, могла б згуртувати у своїх лавах різні сили, що готові рішуче протистояти тим, хто, як і нацисти, сіє зло та людиноненависництво».¹¹ Світ має співпрацювати з сирійським урядом та армією, що, як відзначив Путін, «мужньо» бореться з ісламським терором у Сирії.

Проте пропозиція Росії не зустріла очікуваного відгуку на міжнародній арені. Передусім американський уряд звинуватив Москву в подальшому розпалюванні війни у Сирії шляхом надання зброї сирійському диктатору Асаду та приховуванні фактів використання там забороненої хімічної зброї. Якщо взагалі-то, стверджує Вашингтон, міжнародна антитерористична коаліція може працювати лише проти сирійського диктатора, а не з ним. Цю позицію підтримали усі без винятку демократичні уряди.

Незважаючи на те, що спроба Путіна очолити антитерористичну коаліцію провалилася, його основні політичні розрахунки виправдалися і у випадку із Сирією. Члени ЄС та НАТО знову обурено протестували проти непропорційного застосування російської військової сили.

Але навіть жорстокість, що супроводжувала російську інтервенцію, включаючи масове руйнування цивільних об'єктів та застосування заборонених касетних боєприпасів, не спонукали США та їхніх європейських союзників до об'єднання з метою проведення спільної довготривалої військової операції під час війни у Сирії. США, Франція та Велика Британія завдавали поодиноких авіаударів по позиціях «Ісламської держави» (ІД) в Іраку та Сирії, але військове втручання НАТО на підтримку сил сирійської опозиції не обговорювалося.

На зустрічі міністрів закордонних справ, що відбулася у середині жовтня, представниця ЄС із закордонних справ Федеріка Могеріні підбила підсумки щодо розвитку подій у Сирії: Москва перетасувала карти у сирійському конфлікті. Її військове втручання стане переломним моментом.¹² Вона була права щодо цього спостереження. Але, на жаль, ні ЄС, ні НАТО не внесли жодних конкретних пропозицій щодо того, як Захід міг би обмежити зростаючий вплив Росії у Сирії.

Новообраний президент США Дональд Трамп неохоче спробував довести здатність Америки діяти. У квітні 2017 року він наказав завдати удару у відповідь на атаку сирійських військ з використанням отруйного газу та розбомбити сирійський військовий аеродром. Загалом же він не виявив політичного інтересу до драматичної ситуації у Сирії. Через рік, у квітні 2018 року, війська Асада знову використовували отруйний газ. Цього разу Вашингтон, Париж та Лондон скоординували свою військову відповідь та, використовуючи велику кількість крилатих ракет, зруйнували сирійські науково-дослідні та виробничі цехи, де, як підозрювалося, виготовляли хімічну зброю.

В обох випадках Кремль відреагував на військове втручання Заходу занадто роздратовано та закликав провести надзвичайне засідання Радбезу ООН. Але спроби ООН притягнути Асада до будь-якої форми політичної відповідальності провалилися через право вето Росії у Радбезі. Президент Путін знову домогся свого. Військове втручання Росії перетворило Сирію на васальну державу Москви за декілька днів. Кремль володіє повітряним суверенітетом у всіх районах на захід від

Євфрату. Окрім цієї військової переваги, Москва знову стала одним із найважливіших гравців у всьому регіоні. Режим у Тегерані сприйняв втручання Росії так само прихильно, як і шиїтський рух «Хезболла» у Лівані та проіранські ополченці в Іраку. Їх усіх влаштувало, що Москва заповнила стратегічно-військовий вакуум, створений нерішучою позицією США у сирійському конфлікті.

З військово-стратегічної точки зору «Операція «Сирія» в цілому була успішною для Кремля.¹³ Окрім військової бази у Тартусі, РФ також змогла забезпечити використання військової авіабази Хмеймім у Латакії протягом наступних 49 років у рамках двосторонньої угоди, укладеної з Асадом у 2017 році, з можливістю продовжити дію угоди ще на 25 років.

Завдяки постійній військовій присутності у регіоні Росії тепер вдалося закріпитися на території, розташованій на схід від Середземного моря, тобто безпосередньо на південному фланзі альянсу, та обмежити там свободу військового пересування НАТО за допомогою зони А2/АД.¹⁴

Врешті-решт Путін вважав перевагою те, що військово-повітряні сили та військово-морський флот Росії можуть випробовувати системи озброєння та боєздатність. На своїй щорічній прес-конференції наприкінці 2015 року президент РФ відкрито визнав: «Кращих навчань годі собі й уявити. В принципі, ми досить довго там можемо тренуватися, без істотних збитків для нашого бюджету».¹⁵

СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ РОСІЇ

За останні два десятиліття московською верхівкою у сфері зовнішньої політики та політики безпеки було розроблено та здебільшого опубліковано незліченну кількість стратегій національної безпеки, економічної, військової та індивідуальних стратегій для конкретних

регіонів і країн. У них представлені різні погляди на розуміння режиму Путіна в контексті міжнародних подій, описаний образ Росії у глобалізованому світі, що динамічно змінюється, та визначені її стратегічні пріоритети у ньому.

Із сотень сторінок, з яких складаються офіційні стратегічні документи, можна виділити три основні стратегічні цілі Росії. Вони мають значення й нині, адже загарбницька війна Росії проти України жодним чином не відмінила довгострокові цілі Кремля. Питання полягає в іншому: чи будуть стратегічні цілі Росії у майбутньому взагалі реалістичними, та чи не завдасть зрештою війна Путіна проти України суттєвої шкоди російським інтересам. Наразі можна підвести лише проміжний підсумок.

№ 1: СТАТУС ВЕЛИКОЇ ДЕРЖАВИ

Головна мета зовнішньополітичних дій режиму Путіна – це відновлення та зміцнення російської держави як впливової великої держави на світовій арені. Росія хоче бути на рівних серед великих держав та бути визнаною ними. Її ядерний й військовий арсенал є та залишається основним інструментом для підтвердження цього прагнення. Другим за важливістю інструментом є членство Москви у Радбезі ООН у Нью-Йорку, завдяки якому після завершення Другої світової війни Росія утвердилася як константа у колі могутніх. Завдяки праву вето та дипломатичним можливостям впливу на інституції ООН та 189 повноправних членів ООН Москва протягом майже семи десятиліть намагалася перетворити свій статус великої держави на активну політику, засновану на її інтересах.

Створені під час та після холодної війни двосторонні та багатосторонні форуми з контролю над стратегічним та звичайним озброєнням також є ключовим інструментом російської зовнішньої політики. Як ядерна держава Москва могла десятиліттями вести переговори з США на рівних.

Останніми роками суттєво зменшився інтерес режиму Путіна у збереженні та подальшому розвитку існуючих угод зі США про контроль над озброєнням, наприклад, Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності (ДРСМД) 1987 року (який США та тодішній Радянський Союз уклали з метою скорочення ядерних ракет наземного базування середньої дальності) та новий договір СНО (Договір про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь СРСР-США, який країни підписали у 2010 році з метою обмеження стратегічних наступальних озброєнь). До цього союзники по НАТО декілька разів закликали Москву дотримуватися цих важливих угод та не ставити їх під загрозу прихованим нарощуванням озброєння. 3 лютого 2021 року, лише за два дні до закінчення терміну дії договору СНО про скорочення стратегічних наступальних озброєнь, Москва погодилася на подальше його продовження на п'ять років. Договір обмежує застосування ядерної зброї США та Росії та систем стратегічної доставки глобального масштабу. У серпні 2022 року Росія тимчасово призупинила інспекції своїх ядерних об'єктів.

Загалом складається враження, ніби Путін втрачає інтерес до міжнародної архітектури контролю над озброєннями. Існують різні причини для цього. З одного боку, ці договори перешкоджають російському військовому проєкту з модернізації, який передбачає розробку нових систем озброєння, наприклад, гіперзвукових ракет. З іншого боку, основна значимість США, як стратегічного напрямку російської зовнішньої політики, неухильно знижується. На думку Москви, важливішими стали інші гравці: перш за все Китай, інші країни БРІКС – Індія, Бразилія та Південна Африка, а також основні країни Африки та Близького Сходу. З ними Кремль може прагматично домовлятися про відповідне партнерство та переслідувати власні інтереси без необхідності брати на себе такі політичні зобов'язання, як демократія, права людини та верховенство права. Крім того, для Китаю та Індії питання обмеження звичайного та ядерного озброєння не є першочерговими питаннями національного порядку денного.

Крім того, російський уряд знайшов альтернативний шлях, як впливати на американську політику та зробити так, щоб його інтереси були почуті у Вашингтоні. Систематичні намагання Росії схилити президентську кампанію у США 2016 року на користь Дональда Трампа та завоювати прихильників у політичному Вашингтоні дали зрозуміти, що Кремль віддає перевагу не традиційним дипломатичним зустрічам та переговорам з Вашингтоном, а своїй гібридній тактиці.

2024 рік є важливим у міркуваннях Путіна. Вибори президента США, що відбудуться у листопаді 2024 року, відкривають можливість для зміни влади у Білому домі. Колишній президент Дональд Трамп уже почав мобілізувати своїх прихильників та підігрівати політичні настрої у й без того розрізненому американському суспільстві. Наразі залишаються відкритими запитання, чи вдасться йому знову перемогти, чи братиме участь у президентських перегонах інший кандидат від республіканців, наприклад, Рон Десантіс, губернатор Флориди.¹⁶ Немає жодних сумнівів, що Кремль не лише спостерігатиме за майбутньою виборчою кампанією у США, а й намагатиметься впливати на її хід, як це було у 2016 році. Швидше за все, Москва застосує свої важелі впливу насамперед там, де підтримка України Америкою вже сприймається критично. Це стосується деяких конгресменів-республіканців, наприклад, Чіпа Ройя з Техасу, його колегу по партії Марджорі Тейлор зі штату Джорджія («За правління республіканців жодного пенні не піде Україні. Америка на першому місці») або Дж. Д. Венса, сенатора від штату Огайо, заяви якого на кшталт «Мені байдуже, що буде з Україною» набули широкого розголосу.¹⁷ Новообраний спікер Палати представників США Кевін Маккарті також розкритикував виділення мільярдів адміністрацією Байдена на підтримку України.¹⁸ Вартою уваги цільовою групою для прихованих російських кампаній з дезінформації, ймовірно, може стати група «Америка понад усе», для якої війна в Україні є лише додатковим тягарем для американських платників податків. Загалом для Кремля Америка, зайнята своїми внутрішньополітичними, соціальними та економічними проблемами, створює сприятливу переду-

мову для послаблення впливу Вашингтона на світ. На думку Москви, з приходом у Білий дім президента, який розділяє позицію «Америка понад усе», зросла б вірогідність того, що він або вона знову сприймали б Росію на рівних, а також це зменшило б обсяг військової присутності США у Європі. До того ж девіз Путіна: триматися.

№ 2: ЗОНИ ВИНЯТКОВОГО ВПЛИВУ

Відновлення та забезпечення зон особливого впливу, де Росія відіграє основну, якщо не панівну, роль є ще однією константою російської зовнішньої політики. До таких стратегічно важливих для Москви територій належать усі колишні радянські республіки та арктичний регіон.

Створена після розпаду Радянського Союзу Співдружність Незалежних Держав (СНД), яку Москва ще називає «Близьким зарубіжжям» згідно з міжнародним правом є лише об'єднанням суверенних держав на добровільних засадах. Проте з точки зору режиму Путіна країни-спадкоємиці колишнього Радянського Союзу на Кавказі, у Центральній Азії та на захід від кордону РФ належать до зони виняткового впливу Росії. Хоча Москва ніколи не виголошувала це офіційно, вона розглядає країни СНД як «стратегічний плацдарм» Росії. Протягом багатьох років Україна, Молдова та Грузія намагаються протистояти цим зазіханням на панівне положення.

За уявленнями Путіна на території його виняткового впливу діють писані та неписані принципи російського варіанту американської доктрини Монро.¹⁹ Одним словом, головна тут Росія. Пострадянський простір повинен бути закритим від спроб втручання Заходу. Згідно зі своїм імперським самосприйняттям Москва зазіхає на право прямого втручання у внутрішні та міжнародні справи держав СНД, які є незалежними з 1991 року, а також втручатися із використанням військових інструментів там, де Кремль вважає за потрібне. В його розумінні Росія має довести свій статус гаранта безпеки на пострадянському просторі конкретними діями.

Зрозуміло, що цей пострадянський простір надзвичайно неоднорідний. Між колишніми радянськими республіками існують величезні відмінності: кліматичні, етнічно-культурні, політичні, економічні, соціальні та історичні. Тому перші спроби Путіна переконати ці держави більш-менш добровільно підкоритися новим інтеграційним структурам у межах СНД, були приречені на поразку. Ні Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ), до складу якої входять Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан та Білорусь, ні заснований на початку 2015 року Євразійський економічний союз (ЄАЕС), членами якого є Вірменія, Росія, Казахстан, Киргизстан та Білорусь, не стали успішними політичними проектами.²⁰ Ще одна причина невдалих спроб Москви щодо реінтеграції полягає в тому, що мета цих інтеграційних проектів була зрозуміла з самого початку: Росія хоче інституційно закріпити своє панівне становище як в ОДКБ, так і в ЄАЕС. При цьому обидві організації насправді не враховують національні інтереси неросійських держав-учасниць.

З огляду на відсутність політичної динаміки в обох організаціях та конфлікти, які постійно спалахують, особливо між деякими республіками Центральної Азії, а також Азербайджаном та Вірменією, політика російського уряду все більше набуває ознак стратегії «розділяй та володарюй».

Є чимало прикладів тому, навіть нещодавніх: ще у травні 2020 року Москва намагалася врегулювати ескалацію прикордонного конфлікту між Киргизстаном та Таджикистаном, запропонувавши роль офіційного посередника. Проте ця спроба була не дуже вдалою. Лише через рік армії двох держав Центральної Азії знову протистояли одна одній, готові до бою у Ферганській долині. Причина одвічного конфлікту – доступ до води, дефіцитного ресурсу у регіоні. Відповідь Кремля послидувала миттєво: Москва виступила посередником у питанні режиму припинення вогню між двома країнами, дотримання якого вона контролює за допомогою власних військ. Протягом двох десятиліть Росія має військову присутність у Таджикистані. Зважаючи на загроз-

ливе для Таджикистану становище з точки зору безпеки, російському уряду було нескладно ще більше посилити військове партнерство з авторитарним режимом у Душанбе. З травня 2020 року Росія також створює об'єднану з Таджикистаном систему ППО.

Москва та сусідній Казахстан традиційно підтримують тісні відносини. Тому не дивно, що у січні 2022 року Кремль на прохання уряду Казахстану направив сотні елітних військ до колишньої столиці Алмати з метою придушення політичних протестів, які там виникли.

Протягом десятиліть Москва різними способами була задіяна на Кавказі. Коли восени 2020 року розпочалася Друга карабаська війна між Вірменією та Азербайджаном, Росія виступила посередником щодо припинення вогню та розширила свою військову присутність на Південному Кавказі, розмістивши миротворців у Нагірному Карабаху. Після того, як відбулося нове загострення конфлікту у вересні 2022 року, Кремль знову відреагував швидко й досить дипломатичним шляхом – підхід, значною мірою розроблений зусиллями Москви задля уникнення відкритого конфлікту з Туреччиною. Анкара вже надавала військову підтримку Азербайджану у війні 2020 року проти Вірменії та вважає себе близьким союзником уряду у Баку. Фактом є те, що зростання військово-політичного впливу Анкари на Кавказі та відкрита демонстрація войовничості азербайджанського уряду принципово суперечать довгостроковим стратегічним інтересам Росії у регіоні й стали справжньою проблемою для Москви.

З політичної точки зору забезпечення цієї настільки важливої для Москви зони впливу не відбувається само собою. Сукупність усіх військових, політичних, економічних та фінансових заходів, які режим Путіна змушений постійно вживати, щоб доводити своє право на панівний статус у регіоні, коштує політичної уваги, дипломатичної енергії та чималих грошей. Передусім Кремль повинен уважно стежити за іншими гравцями, які переслідують власні стратегічні інтереси на пострадянському просторі: у Центральній Азії Китай стає все більш потужною економічною й технологічною державою, а у регіоні між Каспійським та Чорним морями зростають вимоги Ірану та Туреччини.

Протести міжнародного рівня, які відбулися після російського вторгнення в Україну, звичайно, були сприйняті і у країнах СНД. За винятком Білорусі, режим якої активно підтримує загарбницьку війну Москви, майже усі інші країни СНД, здається, хочуть перевірити претензії Кремля на панування. Хоча уряди Вірменії, Азербайджану, Таджикистану, Киргизстану, Узбекистану та Туркменістану публічно не поставили під сумнів війну Москви й утрималися під час голосування в ООН, неофіційно вони дали зрозуміти, наскільки їх шокувало російське вторгнення.

Зокрема уряд Казахстану не приховує свого негативного ставлення до цього питання. Найбільша з країн Центральної Азії, яка не лише має довгий сухопутний кордон з Російською Федерацією, а й на території якої проживає російська національна меншина, від самого початку вторгнення дала зрозуміти, що не надасть Москві війська та не підтримуватиме визнання окупованих територій на Сході України. Ще наприкінці березня 2022 року заступник керівника Адміністрації Президента Казахстану Тимур Сулейменов заявив: «Росія хоче, щоб ми були на її боці, але ми не визнаємо ні ситуацію з Кримом, ні ситуацію з Донбасом. Так, ми в союзі з Росією, але не в цьому питанні».²¹ Реакцією на відкриту відмову в Астані став гнівний твіт екс-президента Дмитрія Медведєва, у якому він поставив під сумнів суверенітет Казахстану та назвав країну «штучною державою». Через деякий час Медведєв видалив свій допис.

Болісна відповідь Москви на цю критику чітко показала, наскільки напруженими сьогодні є відносини між двома колись близькими союзниками. Очевидно, що Казахстан дуже недовірливо ставиться до політичних амбіцій свого більшого сусіда та вдаваного союзника. Однак є й інші, хто бажає заповнити прогалину. Точно не була випадковістю перша від початку пандемії COVID-19 закордонна поїздка президента Китаю Сі Цзіньпіна до Казахстану. Безпосередньо перед самітом Шанхайської організації співробітництва (ШОС), який проходив в Узбекистані у середині вересня 2022 року, Сі Цзіньпін здійснив короткочасну поїздку до сусіднього Казахстану. Там він сказав: «Ми й надалі рішуче

підтримуватимемо Казахстан у захисті його незалежності, суверенітету та територіальної цілісності». Його заява була чітким посланням, адресованим Кремлю.

Через пару тижнів наважився висловитися навіть президент Таджикистану Емомалі Рахмон. На саміті СНД, що пройшов 14 жовтня 2022 року, він різко розкритикував президента Путіна: «Нас не 100-200 мільйонів. Але ми хочемо, щоб нас поважали. Прохання до вас, щоб не було політики до країн Центральної Азії як до колишнього Радянського Союзу».²² Фотографії із саміту відображають напружений вигляд Путіна, коли Рахмон повчав його у присутності лідерів Казахстану, Киргизстану, Туркменістану та Узбекистану.

Уряд Азербайджану також дедалі більше провокує Москву своїми войовничими намірами щодо Вірменії; добре знаючи, що російські війська можуть тривалий час залишатися в Україні та що Москва явно докладає багато зусиль для досягнення там своїх цілей. Опосередковано уряд у Баку передусім випробовує здатність Росії захистити Вірменію. З огляду на нещодавні військові наступи свого азербайджанського сусіда, уряд Єревана попросив в Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) про військову підтримку. Але Москва не поспішає прямо втручатися. Крім того, зараз у російсько-вірменських відносинах спостерігається криза. Не попередивши Кремль, уряд Вірменії скасував військові навчання, заплановані ОДКБ на середину січня 2023 року, мотивуючи це «недоцільністю у поточній ситуації».²³ Також повідомлялося про антиросійські протести біля російської військової бази у Гюмрі із вимогою виходу Вірменії з ОДКБ та припинення «російської окупації».²⁴ Для Вірменії це незвичайна поведінка. Адже у кавказькій республіці зараз немає альтернативи партнерству в сфері безпеки з Москвою, але розчарування уряду Вірменії політикою Москви стрімко зростає.

В цілому простежується, що після вторгнення Росії в Україну почала змінюватися політична динаміка в країнах СНД. Але незмінним є те, що деякі з цих суттєво допомагають Росії заповнити прогалини в імпорті.²⁵ Найближчим часом Москві доведеться докласти максимум

зусиль, щоб довести свою панівну роль. Це пов'язано й з тим, що такі конкуренти, як Іран, Китай та Туреччина, намагатимуться отримати перевагу від економічної слабкості Москви.

РОСІЯ У ЗМАГАННІ ЗА АРКТИЧНИЙ РЕГІОН

Арктичний регіон також є особливою стратегічною зоною впливу Росії. Регіон із суворим кліматом, який здебільшого вкритий льодом, відіграв важливу роль з військової точки зору ще за часів холодної війни. Сьогодні Арктика – територія, за яку зав'язалася конкуренція між вісьмома арктичними державами (США, Канада, Росія, Данія [включаючи Гренландію, яка є частиною Данії], Фінляндія, Норвегія, Ісландія та Швеція) та іншими зацікавленими учасниками (наприклад, Китай, Індія, Сінгапур) й деякими країнами Європи, насамперед з економічних причин. Адже тут розташовано приблизно 13% родовищ природного газу та нафти, які ще не видобуті, а також великої кількості цінних мінералів, металів (цинк, нікель, паладій, мідь, золото та залізо) та рідкісноземельних елементів. Танення полярних шапок та збільшення періодів, коли полярне море залишається вільним від льоду, створили нові можливості транспортування, які, в першу чергу, є привабливими для комерційного судноплавства. Конкуренція за використання природних ресурсів, північні та північно-східні морські шляхи для перевезення вантажів до Азії й назад тут триває повним ходом.

З 1996 року Арктична рада – основна міжурядова організація, яка займається питаннями співпраці між вісьмома державами Північного полярного регіону. Вона координує діяльність у сферах екологічної політики, економічної та соціальної співпраці, морського порятунку, рибальства та захисту корінних народів, тобто полярних жителів. На момент заснування організації країни-підписанти свідомо відмовилися від повноважень у військовій сфері або у сфері політики безпеки. Арктичний регіон повинен залишатися мирною та безконфліктною зоною. У минулому це працювало здебільшого добре: донині серйозних воєнних конфліктів між арктичними прибережними країнами не було.

Щоправда, не можна сказати, що у регіоні відсутні конфлікти. Низка держав пред'являє конкуруючі територіальні претензії у Північному Льодовитому океані, включаючи Північний полюс. У 2016 році Росія подала дві заявки до Комісії ООН з питань кордонів континентального шельфу щодо відновлення територіальних претензій, висунутих у 2015 році. Проте претензії Москви на майже весь Північний Льодовитий океан збігаються з претензіями Канади й Данії, двох інших арктичних країн.

Росія – найбільша арктична прибережна країна та має найдовшу берегову лінію. 90% російського видобутку природного газу та 17% видобутку нафти припадає на цю зону. Особливий пріоритет Москва надає модернізації регіональної інфраструктури. У майбутньому тут планується оновити дороги, залізниці та порти, розширити цифрові мережі. Пекін має основне значення для місцевої діяльності Москви з видобутку корисних копалин, а також як економічний та фінансовий партнер. За допомогою Китаю Росія за останні роки розробила два великі проекти ЗПГ, зрідженого природного газу («Ямал ЗПГ» та «Арктик ЗПГ-2») для транспортування сирої нафти через арктичне море до Азії. Такі російські лідери у газовій промисловості, як «Новатек» та «Росатом», працюють тут із використанням китайських технологій та щедрих фінансових вливань для розширення двох терміналів ЗПГ та відповідної інфраструктури. Крім того, Москва сподівається у довготривалій перспективі створити нову артерію світового судноплавства через Північний морський шлях і мати можливість встановити над нею контроль. Китай зацікавлений у цьому бізнесі тому, що значно скорочується час транспортування в азіатський регіон та поповнюється величезний дефіцит електроенергії Пекіна. Таким чином, регіон є важливою складовою частиною китайської ініціативи Шовкового шляху.

Економічна експлуатація природних ресурсів в Арктиці пов'язана з численними ризиками й проблемами. Зокрема, вимагає значних технічних та фінансових інвестицій. З метою забезпечення економічної стійкості проектів, за уявленнями Москви, суттєву частину інвестицій

мають покривати приватні компанії, яким були обіцяні податкові пільги. Крім непередбачуваності кліматичних умов, яка може негативно впливати на видобуток і транспортування викопних ресурсів, інвестиції в арктичні шельфові родовища виправдовують себе лише за умови, що ціни на нафту на світовому ринку залишаться відносно високими. Схожі міркування стосуються й розробки нових родовищ вугілля та природного газу, яка, як видно, ледве просувається.

Кліматичні зміни у регіоні також мають для Росії важливе військово-значення. До цього часу вічний лід виступав у ролі певного природного берегового захисту.

Наразі наслідки зміни клімату ставлять московський уряд перед новими викликами. З військової точки зору основне питання полягає у тому, як Росія зможе у майбутньому оптимально захистити свої зовнішні кордони на півночі, які постійно змінюються. Захищати доведеться не тільки термінали ЗПГ для видобутку нафти й газу, а й об'єкти російського флоту, авіації та ракетних з'єднань. Тому Москва відновила роботу багатьох баз радянських часів, які були закриті з 1990 року, та побудувала нові об'єкти, серед них – глибоководні порти, нові аеропорти та радіолокаційні станції протиповітряної оборони вздовж Північного морського шляху. Ще у 2014 році Росія створила нове стратегічне командування в Арктиці. Вона також інвестувала мільярди у власний арктичний полярний флот. Зараз Росія має 42 криголами, багато з яких також обладнані атомними двигунами. Розбудова російської військової інфраструктури та можливостей у полярному регіоні швидко активізували інші прибережні держави. Зокрема Норвегія, Швеція, Данія та Фінляндія, а також Сполучені Штати та Канада вже деякий час уважно спостерігають за російською військовою програмою модернізації в Арктиці. Так було не завжди.

Штаб-квартира НАТО – Брюссель, 2 травня 2013 року

«Animus in consulendo liber» (у перекладі: «У раді дух вільний»), написано великими літерами на стіні. Кожен раз, коли я знаходжусь у великій залі засідань, мій погляд зупиняється на девізі НАТО. Тут необхідно обговорювати важливі питання й створювати щось особливе, розмірковую я. Що ж, я вже пережила достатньо хвилюючих моментів у цій залі. Але сьогодні – звичайний ранок середи, а це означає, що буде засідання ради. Коли я займаю своє місце по діагоналі за спиною генсека, представники країн-членів НАТО засідають вже дві години. Четвертий пункт порядку денного – майбутній дводенний візит Північноатлантичної ради до Норвегії. Вперше представники хочуть разом вирушити у напрямку Крайньої Півночі. У Буде, на найпівнічнішій базі військово-повітряних сил Норвегії, вони хочуть дізнатися про військову ситуацію у регіоні. Далі триматимуть курс до Тромсе, де норвежці запланували проведення семінару на тему «Безпека у Арктичному регіоні».

Це щось зовсім нове. Протягом останніх років учасники лише зрідка обмінювалися інформацією про безпекову ситуацію на Крайній Півночі: просто не було одностайності щодо більш помітної ролі Альянсу. Зокрема Канада, а також США виступають проти більшої присутності Альянсу у регіоні, наприклад, шляхом проведення спільних військових навчань. Уряд Канади наводить аргументи, що це призведе до непотрібних ускладнень з Росією. Інші держави-члени НАТО, такі як Нідерланди, Ісландія, Данія та Велика Британія, дотримуються думки, що НАТО повинно принаймні уважніше стежити за розвитком подій у регіоні.

Поки виступає представник Ісландії, Андерс Фог Расмуссен повертається до свого голови кабінету Йєспера, який сидить позаду нього, й шепоче. Він починає щось писати на аркуші паперу та передає мені його через плече. На аркуші паперу написано: «Канада?» Я запитально дивлюся на Йєспера. «Андерс хоче знати, чи мають канадці ще якісь аргументи проти поїздки. Як то кажуть, в останню хвилину», – шепоче він мені. Я розумію. Перш ніж я встигла написати відповідь, він шипить: «Скажи йому прямо». Мені подобаються ці моменти. У напівзігнутому положенні я наближаюся до генсека ззаду, у цей час очі представників прикуті до мене. Андерс ди-

вється на представника Ісландії з таким інтересом, ніби бачить його вперше. Добре. Тож я мушу присісти. Настільки елегантно, наскільки дозволяла моя спідниця, я стаю навколішки біля Генерального секретаря, який тепер люб'язно підставляє мені своє вухо. «Норвежці ще раз говорили з канадським представником перед засіданням», – шепочу я. – «Вони не проти поїздки.» Легкий кивок голови вказує на те, що він задоволений відповіддю. Я намагаюся підвестися з незручного положення на колінах та прокрадаюся на своє місце.

Я вважаю, що норвежці – справжні молодці. Вони не лише умовили канадців з політичної точки зору, а й зробили можливою першу спільну поїздку Північноатлантичної ради. Всього декілька місяців тому Еспен Барт Ейде, міністр закордонних справ Норвегії, з'явився у Брюсселі та активно розпочав агітувати у Раді НАТО за те, щоб НАТО у майбутньому збільшило інтенсивність щодо динаміки розвитку політики безпеки на Крайній Півночі. Він запросив усіх послів НАТО приїхати до Буде та Тромсе. Учасники, в тому числі й канадці, не могли відмовитися від такого запрошення. Еспен розповів мені про свій план заздалегідь. Ми познайомилися, коли він ще працював в одному з найвідоміших аналітичних центрів Осло. З тих пір ми добре товаришуємо. На думку Еспена, поїздка Північноатлантичної ради до Буде стане сильним політичним сигналом, в тому числі й для Москви. Він мав рацію: після дводенного перебування послів НАТО на півночі Норвегії більше уваги почали приділяти військово-політичному розвитку в Арктичному регіоні. Всього через рік, після незаконної окупації Москвою Криму та Сходу України, усі члени Альянсу усвідомили, що Крайня Північ – це регіон, який більше не можна ігнорувати.

Альянсу добре відомо, що Москва використовує свою територію в Арктичному регіоні як військовий полігон для проведення випробувань, а також для заходів з метою посилення Північного флоту Росії. Ще за часів холодної війни основне завдання полягало у забезпеченні доступу Росії до Атлантики та боротьбі з життєво важливими шляхами постачання НАТО та зв'язками з Північною Америкою. Задача російського Північного флоту залишається надзвичайно серйоз-

ною й сьогодні. Одним із найважливіших портів є Західна Ліца біля норвезького кордону на Кольському півострові. Тут розташовані російські атомні підводні човни, які є основною складовою частиною її морського ядерного арсеналу. Лише з цієї причини військова охорона Кольського півострова та розміщення там підводних човнів, оснащених балістичними ракетами, є абсолютним стратегічним пріоритетом для Москви. Адже вони становлять дві третини російського морського ядерного потенціалу. Нещодавно російський уряд почав вводити в експлуатацію атомні підводні човни четвертого покоління. Це ще одне свідчення того, що керівництво Росії надає надзвичайного значення Північному флоту.

У 2019 році біля архіпелагу Нова Земля у Баренцевому морі були розміщені нові зенітні ракетні комплекси. Мета цих дій – створення і в Арктичному регіоні зони А2/АD, яка у поєднанні з мобільними зенітними ракетними комплексами захищатиме російські бази на землі Франца-Йосифа, Північній Землі, Новосибірських островах, Новій Землі та острові Врангеля. У зв'язку з цим не викликає подив те, що у квітні 2023 року Росія провела масштабні військові навчання в арктичних водах. У них взяли участь десятки кораблів та 1 800 військових. Тим самим Москва ще раз наголосила на своїх стратегічних претензіях у полярному регіоні, які вона, в разі потреби, готова посилити військовими засобами.

Західний оборонний союз так само відреагував на посилення військової активності Росії в Арктиці збільшенням кількості навчань. Arctic Challenge і Trident Juncture – масштабні навчання, організовані передусім Норвегією, які мають продемонструвати, що НАТО може ефективно діяти і в полярних умовах. Такі навчання із противізовної боротьби, як Dynamic Manta і Dynamic Mongoose, також є складовою програми НАТО. У березні-квітні 2022 року 30 000 військовослужбовців НАТО знову провели навчання у Норвегії під прапором Cold Response. Крім того, минулого року Альянс відновив роботу опе-

ративного штабу в американському Норфолку, завдання якого за часів холодної війни полягало у здійсненні моніторингу території НАТО від Атлантичного океану до Арктики та забезпеченні важливих морських шляхів між двома берегами Атлантики.

Останнім часом генеральний секретар НАТО Столтенберг неодноразово наголошував на тому, що держави-члени НАТО повинні як ніколи пильно стежити за ситуацією в Арктичному регіоні.²⁶ На відміну від свого попередника Расмуссена він може розраховувати на підтримку заклику усіма членами Альянсу, включаючи Канаду та США. Для режиму Путіна Арктика є та залишатиметься стратегічно важливим регіоном, і не тільки з воєнної точки зору, а й з метою продовження масштабних проєктів, затратних з погляду економіки та технологій, а також розширення інфраструктури у регіоні. Подальший розвиток на арктичних територіях Росії можливий лише у разі надання китайськими та західними інвесторами технологічних ноу-хау та фінансових ресурсів.

№ 3: ВПЛИВ РОСІЇ У СВІТІ

З 2010-х років Москва намагається поширити свою владу на інші регіони світу шляхом відновлення старої дружби, що існувала за радянських часів, а також шляхом формування нових ділових відносин з проросійськими гравцями: на Близькому Сході, у Перській затоці, країнах Африки на південь від Сахари, Північної Африки та Латинської Америки. У цих геополітичних регіонах уряд Росії дуже цілеспрямовано й систематично просував створення мережі, вигідної з політичної й економічної точки зору. Здебільшого це відбувалося без привернення уваги Заходу.

АФРИКА

У багатьох аспектах активна діяльність Росії в Африці є прикладом прагматичної та опортуністичної зовнішньої політики режиму Путіна. З кінця 2000-х років він поступово розширював свій економічний та військовий вплив на величезний континент.

Поруч з країнами регіону Сахель та Східної Африки, які роками борються з посухою, збройними конфліктами, корумпованою владою, злочинними угрупованнями, ісламістськими терористичними угрупованнями та іншими проблемами, такі країни, як Сенегал, Того, Нігер, Кенія, Руанда, Танзанія, Кот-д'Івуар та Маврикій, досягли більшого економічного прогресу. Відповідно їхні середньо- та довгострокові економічні прогнози позитивні. Незважаючи на всі структурні проблеми та регіональні відмінності, перспективи економічного зростання Африки на 2023-2024 рр. оцінюються у 4,1%.²⁷ Окрім зростання частки середнього класу з кращою освітою, Африка приваблює іноземних інвесторів значними покладами сировини та дедалі краще розвиненою інфраструктурою.

Тому, на думку Москви, логічним є забезпечення собі центрального місця на геополітичній шахівниці Африки. Поки що Росія досягла цього насамперед у двох пріоритетних напрямках: в енергетиці та видобутку сировини, а також в експорті зброї та наданні військової допомоги. Наприклад, російська атомна промисловість активно працює у Судані, Єгипті, Кенії, Нігерії, Замбії та Південній Африці. У Гані та Намібії російським компаніям вдалося отримати основні пакети акцій у місцевій гірничодобувній промисловості. «Газпром» постійно розширює свою присутність в Анголі, Лівії, Алжирі та Гані, а в Мозамбіку вже протягом декількох років працює філіал російської нафтової компанії «Роснефть».

Завдяки своєму геостратегічному значенню Єгипет займає одне з перших місць у списку пріоритетів Кремля. У травні 2018 року Володимир Путін та президент Абдель Фаттах Ас-Сісі підписали угоду про створення «особливої промислової зони» на Суецькому каналі. На півночі країни, в Ель-Дабаа, із використанням російських технологій та кредиту в розмірі 25 млрд будують першу єгипетську атомну електростанцію. Перший реактор планується ввести в експлуатацію у 2026 році. Навіть якщо загальний обсяг торгівлі Росії з Африкою значно нижчий у порівнянні з Китаєм, й Москва не може приваблювати мі-

льярдними кредитами на масштабні інфраструктурні проекти. Кремль вважає, що бізнес з Африкою важливий як з економічної, так і зі стратегічної точки зору.

Експорт зброї та військова співпраця – другий напрямок російської стратегії стосовно Африки. Згідно з її заявами за останні роки Москва уклала угоди про військову співпрацю з 20 африканськими державами. Серед основних покупців російської зброї – Алжир, Єгипет та країни на південь від Сахари, а також Камерун, Демократична Республіка Конго, Судан та Центральноафриканська Республіка. У листопаді 2020 року між Москвою та урядом Судану була підписана угода про створення російської військово-морської бази у Порт-Судані на 25 років з можливістю продовження угоди ще на 10 років. Таким чином Москві вдалося розширити свій стратегічний та військовий вплив у районі Червоного моря та Індійського океану. У подальшому Росія зможе доставляти свої військові вантажі та системи озброєння у необмеженій кількості на африканський континент через Судан. Москва давно планувала створити власну базу постачання в Еритреї. Президент Еритреї Ісаяс Афеверкі не перешкоджатиме бажанню Москви. Він – вірний прихильник президента Путіна.

Окрім зброї усіх видів, Росія пропонує ще й послуги радників, які мають допомогти у військовій підготовці відповідних національних збройних сил, у боротьбі з ісламістськими терористичними угрупованнями та під час охорони кордонів. Однак роль цих російських «радників» є дуже сумнівною. Приватні охоронні компанії, такі як сумнозвісна російська ПВК «Вагнер», яка спочатку з'явилася під час конфлікту у Сирії, а з лютого 2022 року також в Україні, задіяні у 15 інших африканських країнах. У Судані вони підтримали колишнього президента Омара аль-Башира в спробах розгромити опозицію із використанням зовсім не делікатних методів. А у Центральноафриканській Республіці представники «групи Вагнера» тісно пов'язані з президентом Фостеном Туадерою.

На південь від Сахари група суттєво посприяла тому, щоб Росія змогла закріпитися у кількох країнах – Центральноафриканській Республіці, Судані та Малі. Роль Вагнера там виходить далеко за межі начебто звичайної служби безпеки. У Малі Росії наразі вдалося майже повністю витіснити європейців з країни. Рішення малійської військової хунти офіційно скористатися послугами російського угруповання найманців змусило уряди Франції та Німеччини, а також ЄС розчаровано вийти з африканської країни. Навесні 2022 року вони заявили про завершення багаторічної навчальної місії ЄС.

«Вагнерівці» Путіна також активно задіяні у північноафриканській Лівії. З того часу, як Москва почала надавати політичну, військову та фінансову підтримку військам бунтівного генерала Халіфи Хафтара, їх кількість зростає до 2 000 бійців. Більшість з них захищають нерухоме майно військового призначення та нафтовидобувні об'єкти, завойовані Лівійською національною армією (ЛНА) Хафтара, що є важливою подією в боротьбі за контроль над столицею Триполі. Водночас війська Вагнера контролюють значну частину місць видобутку нафти. Лівія володіє 39% усіх запасів нафти на африканському континенті, що робить її надзвичайно важливим експортером для Європи. Адже 63% експорту лівійської нафти припадає на Італію, Іспанію та Німеччину. Тому для Москви її військова присутність у Лівії має подвійне значення: з одного боку, без участі Росії не може виникнути стабільний післявоєнний порядок у країні, де точиться громадянська війна; а з іншого боку, залучивши своїх найманців Вагнера, Кремль має дешевий та ефективний інструмент для контролю за видобутком нафти в країні і, відповідно, обсягами експорту до Європи. Теоретично Росія могла б тиснути цим на лівійський уряд з метою призупинення або повного припинення експорту до Європи.

Москва в принципі діє дуже прагматично щодо своїх африканських угод: обіцянка не втручатися у внутрішні справи африканських держав добре сприймається багатьма їхніми правителями. На відміну

від підтримки Заходу, участь Москви не прив'язана до жодних зобов'язань щодо моралі або прав людини. Натомість Кремль використовує свої тісні економічні зв'язки в Африці, щоб виступити в ролі політичної альтернативи Заходу та відстоювати новий багатопольярний світовий порядок, у якому держави Африки будуть більш значущими. Спецслужби й такі інструменти пропаганди, як державний телеканал Russia Today – другий інструмент російського впливу.

Стратегічна мета політики Путіна щодо Африки зрозуміла: скрізь, де підтримка Заходу виявляється неефективною, надто повільною або пов'язаною з політичними зобов'язаннями, представники російського уряду та компанії пропонують себе. Росію влаштовує вразлива безпекова ситуація у багатьох регіонах Африки. У регіоні Сахель, країнах Африканського Рога та регіоні навколо озера Чад ісламістські терористичні угруповання змогли розширити сферу свого впливу. І поки трітиме військовий конфлікт у Лівії, ситуація у Північній Африці залишатиметься напруженою, Путінська Росія намагатиметься й надалі отримувати від цього користь.

Поїздка міністра закордонних справ Сергея Лаврова до Африки у липні 2022 року підкреслила те, що Росія зовсім не така ізольована на міжнародному рівні, як того хотілося б на Заході. Це підтвердила ситуація, яка склалася під час голосування Генасамблеї ООН на початку березня за резолюцію, що засуджувала російське вторгнення. Тоді приблизно 25 з 55 африканських країн, включаючи Мозамбік, Анголу, Судан, Південну Африку та Малі, утрималися. У той час як представники інших країн взагалі не з'явилися, Еритрея навіть проголосувала проти засудження. Також під час Генеральної асамблеї ООН у жовтні 2022 року, на якій більшістю держав була засуджена незаконна анексія Росією територій ще чотирьох українських областей, виявилось, що низка африканських країн залишилися вірними Кремлю та утрималися. Наприкінці січня 2023 року Москва змогла досягти чергового дипломатичного успіху у своїй політиці щодо Африки. Під час візиту Лаврова

до південноафриканської Преторії тамтешній уряд запевнив його у проведенні давно запланованих морських навчань.²⁸ Військово-морські сили Південної Африки організували проведення багатоденного навчання спільно з російськими та китайськими військово-морськими підрозділами. Воно розпочалося якраз 24 лютого.

Кремль використав другий саміт «Росія – Африка», який відбувся у Санкт-Петербурзі 26-27 липня 2023 року, як ще одну можливість представити африканським державам РФ як надійного партнера. Державні ЗМІ з гордістю повідомляли, що на ньому була присутня переважна більшість із 54 країн Африки. Насамперед президент Путін використовував саміт, щоб підкреслити, що Росія враховує інтереси африканських держав особливим чином та дотримується «нейтралітету». Він знову розкритикував політику втручання Заходу у справи на африканському континенті. Цілком очевидно, Москві також хотілося представити себе на саміті як справжнього експортера зерна.²⁹ Після одностороннього припинення дії зернової угоди з Україною у липні 2023 року шляхом бомбардування зернової інфраструктури України та перешкоджання доступу до важливих судноплавних шляхів через Чорне море, Росія тепер відверто намагається отримати з цього економічну та політичну вигоду.

ВІЧНА ДРУЖБА З КИТАЄМ?

Те, що російський президент намагатиметься налагодити тісну співпрацю зі своїм китайським другом, президентом Сі Цзіньпіном, було лише питанням часу. Ще в середині 2000-х років Москва почала системно відновлювати відносини з Китаєм, які з історичних причин були дещо напруженими. З моменту підписання першої угоди про співробітництво у 2004 році відносини між двома країнами постійно розвивалися та поглиблювалися. Обидва політичні лідери з самого початку розуміли, що між ними не буде «шлюбу, укладеного на основі кохання», а їхні стосунки базуватимуться на зближенні їхніх стратегічних інтересів, яких чимало.

З об'єктивної точки зору тісна співпраця між двома країнами є цілком логічною: кордон Росії з Китайською Народною Республікою складає 4 200 кілометрів, що в чотири рази перевищує її західний кордон. Росія – найбільша країна світу за площею, а Китай – за чисельністю населення. Усього в обох країнах разом проживає майже 20% усього населення світу.

Ідеологічні інтереси обох режимів також співпадають. Сі Цзіньпін, який є лідером Китаю протягом останніх десяти років, поділяє зі своїм російським колегою глибоку неприязнь до західної моделі демократії та віддає перевагу авторитаризму. Крім того, обидва ставлять перед собою великі цілі. Агресивна політика Путіна «Зробимо Росію великою знову» співвідноситься з постулатом президента Сі Цзіньпіна про «відродження великої китайської нації». Сі Цзіньпін вперше описав китайську мрію про велике національне відродження у Піднебесній невдовзі після вступу на посаду у листопаді 2012 року і відтоді вона є девізом його правління.

На з'їзді партії, що відбувся 16 жовтня 2022 року, Сі Цзіньпіна знову переобрали на посаді генерального секретаря партії, а, отже, фактично як державного та партійного лідера. Ще у 2018 році він вніс зміни до Конституції Китаю й цим самим порушив важливу заборону, згідно з якою термін повноважень генеральних секретарів обмежувався десятима роками з метою запобігання становленню таких диктаторів, що правили тривалий час, як Мао Цзедун. Але Сі Цзіньпін проігнорував цю умову. Теоретично, за підтримки своїх вірних послідовників, тепер він може правити величезною імперією до кінця свого життя.

Цікаво, що неприязнь президента Китаю до ліберально-демократичної моделі порядку виникла майже у той самий час, що й у президента Росії. Ще десять років тому, у квітні 2013 року, у верхівці комуністичної партії ширився секретний текст, який затвердив Сі. «Документ № 9» проголошує Захід та його цінності ідеологічним ворогом, з яким Китай «веде інтенсивну боротьбу». Конкретно названо

сім «неправильних» складових ідеології Заходу: демократія, заснована на верховенстві права, універсальні цінності, громадянське суспільство, неолібералізм, західна журналістика, західна критика соціалізму з китайською специфікою та «історичний нігілізм» Заходу.³⁰

Відтоді Сі Цзіньпіну вдається успішно об'єднувати членів Комуністичної партії агресивною антизахідною риторикою. У липні 2021 року під час святкування 100-річчя партії він заявив: «Китайський народ ніколи не дозволить зовнішнім силам пригнічувати або поневоли-ти себе. А той, хто захоче це зробити, неодмінно розіб'є собі голову об сталеву велику стіну, створену з плоті й крові більш ніж 1,4 мільярда китайців». Його слухачам сподобалася ця різка промова. Сі Цзіньпіну бурхливо аплодували.

Головним у політиці Сі Цзіньпіна є стабільне правління Комуністичної партії Китаю і, отже, його власне владне положення. Цей основний принцип – ще одна сполучна ланка з системою Путіна. Обидва авторитарні лідери без жодних вагань придушують внутрішню опозицію та дисиденство, у разі потреби, із застосуванням сили.

Як і в Росії, ідеологічне вороже ставлення Китаю до Заходу набуло дуже чітких рис. За часів правління Сі Цзіньпіна Китай на державному рівні поставив перед собою мету протягом найближчих двох десятиліть спочатку наздогнати, а потім й перегнати США в основних сферах державної влади. Вже зараз контрольована державою економіка Китаю та його здатність до розвитку інноваційних технологій перевершують Америку у багатьох галузях. Ситуація не змінюється навіть через зниження економічного зростання, з яким уряд у Пекіні змушений був боротися ще до початку пандемії коронавірусної інфекції.

ЗБРОЙНІ СИЛИ

Для посилення могутності у геостратегічному вимірі та проєкції сили Китай застосовує передусім національні збройні сили, загальна чисельність яких оцінюється у два мільйони мобілізованих військо-

вих. До 2049 року, до 100-річчя Народної Республіки, вони повинні вийти на світовий рівень. Для цього керівництво у Пекіні цілеспрямовано роками інвестувало у звичайну та ядерну модернізацію збройних сил. До основних напрямів модернізації Народно-визвольної армії насаперед належать військово-морські сили з важким озброєнням та можливостями для проведення десантних операцій, авіаційного транспорту та матеріально-технічного забезпечення. Крім того, Китай постійно продовжує розширювати власні можливості застосування ядерної зброї, кібернетичний та космічний потенціал.

На думку адміністрації Вашингтона, Китай став найбільшим стратегічним суперником Америки. Тому уряд США стривожено стежить за політикою китайського керівництва щодо нарощування військового та технологічного озброєння. Той факт, що ядерні та звичайні збройні сили Китаю змінили рівновагу сил у світі, є одним з основних пунктів американської стратегії безпеки. У річному звіті за 2023 рік Стокгольмський інститут дослідження проблем миру посилається, зокрема, на збільшення кількості та модернізацію китайської ядерної зброї. За оцінками інституту кількість ядерних боєголовок у Народній Республіці у січні 2023 року зросла до 410 порівняно з 350 у січні 2022 року. Тим самим Китай уже обігнав західні ядерні держави – Велику Британію та Францію. За оцінками експертів, до кінця десятиліття, Пекін може мати стільки ж МБР, скільки США або Росія.³¹

Випробування гіперзвукових ракет, здатних нести ядерну зброю, проведені Китаєм влітку 2021 року, спонукали генерала Марка Міллі, голову Об'єднаного комітету начальників штабів США, говорити про те, що «це було близько до «моменту супутника»³². Тим самим він дав зрозуміти, наскільки серйозно уряд США сприймає технологічний прогрес військового потенціалу Китаю.³³

Систематичне використання товарів та технологій цивільного призначення у військових цілях (*подвійного використання, англ. «dual use»*) є невід'ємною частиною військової стратегії Китаю. Прикладом цього є

цивільне судноплавство Китаю, яке стабільно розвивається останніми роками та може значно розширити можливості ВМС Китаю в разі потреби. Це важливо й з огляду на те, що захист економічних інтересів Китаю за кордоном, зокрема проєктів «Один пояс, один шлях» (проєкти «Шовкового шляху»), однозначно входить до інтересів національної безпеки країни. «Біла книга» з питань оборони Китаю в чинній редакції визначає захист прав та інтересів китайських громадян та організацій за межами країни, в тому числі в Європі, як одне з центральних завдань Народно-визвольної армії.

Вже тривалий час Китай цілеспрямовано готує збройні сили для розгортання за кордоном, що відображається в їх оснащенні, навчанні та організаційній структурі. Сфери застосування варіюються від забезпечення безпеки кордонів та важливих торговельних шляхів, захисту від терористичних загроз, до гуманітарних та миротворчих місій ООН. Загалом збройні сили Китаю орієнтовані на те, щоб у разі потреби забезпечити дотримання національних інтересів військовими засобами. Основну увагу Пекін приділяє Південно-Китайському морю та більшій частині Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Тут Китай переслідує свої основні інтереси у сфері безпеки. Реінтеграція Тайваню у Народну Республіку, визначена під час заснування Комуністичної партії, безсумнівно, відіграє центральну роль. У крайньому випадку збройні сили Китаю повинні бути здатними приєднати Тайвань за допомогою військової сили. Для того, щоб у разі потреби реалізувати такий сценарій, збройні сили проходять регулярні навчання.

МАРШРУТИ ШОВКОВОГО ШЛЯХУ

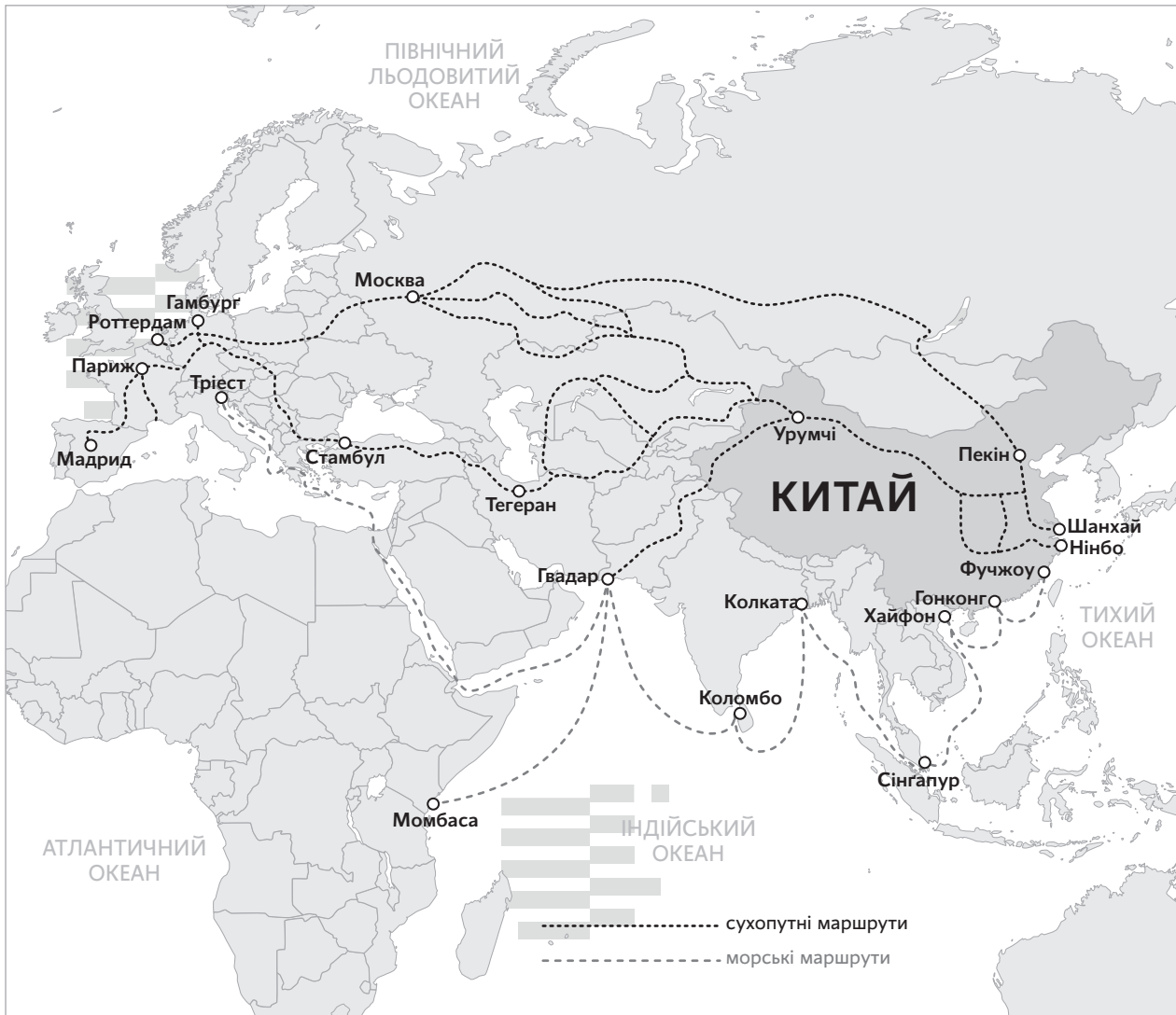
Другим важливим напрямком, на якому Китай переслідує свої глобальні цілі, є різні маршрути Шовкового шляху, що вже прокладені по всьому світу, як павутина. Під прапором ініціативи *Шовкового шляху* Китай створив широку мережу партнерських відносин, яка простягається від Алжиру та Єгипту, через Джибуті та Судан, Близький

Схід та Перську затоку до Африки та Латинської Америки. Арктичний регіон, Кавказ та Центральна Азія також є важливими складовими масштабного проєкту. На Близькому Сході та в Африці – в регіонах, які також мають стратегічне значення для Заходу. 17 країн вже уклали стратегічні угоди з Китаєм. Окрім двосторонніх відносин, Пекін також використовує регіональні організації, наприклад, Лігу арабських держав, Раду співробітництва арабських держав Перської затоки та Союз Арабського Магрибу, з метою демонстрації свого впливу.³⁴

На думку китайського керівництва, Близький Схід та Середземноморський регіон є особливо важливими елементами розвитку різних маршрутів Шовкового шляху та сприятимуть просуванню економічних та енергетичних інтересів Китаю.

Китай, який потребує великих затрат енергії, отримує близько 40% природного газу та нафти з цього регіону. Це не лише місце перетину основних сухопутних маршрутів з Африки, Азії та Європи, а й морські шляхи у Середземному, Червоному та Аравійському морях, а також ключові морські позиції у районі Босфору, Дарданелл, Ормузької та Баб-ель-Мандебської протоки мають величезне значення для міжнародної морської торгівлі.

Звісно, спокуса для багатьох держав регіону велика, оскільки Пекін вабить щедрими кредитами, інвестиціями у привабливі інфраструктурні проєкти і придбанням технологій та зброї за вигідними цінами. Останніми роками обсяг торгівлі Китаю з країнами Близького Сходу постійно зростає. Однієї лише зброї Пекін продав на 10 мільярдів доларів США. Державні військово-промислові комплекси Китаю можуть досягати успіху у боротьбі із західними та російськими конкурентами передусім у продажі розвідувальних та бойових безпілотників, а також ракетних технологій.

Китайська технологія безпілотників особливо популярна у Саудівській Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратах, Алжирі та Єгипті, оскільки її можна використовувати для моніторингу населення, боротьби з терористами та в локальних громадянських війнах. Саудівська Аравія, наприклад, використовувала китайські безпілотники проти повстанців-хуситів у Ємені, а у Єгипті їх кілька разів використовували для боротьби з ісламістськими терористами на Синайському півострові.

Крім того, Пекін має великий інтерес до стратегічно важливої інфраструктури відповідних країн-партнерів. Менш ніж за десять років Китай купив або придбав контрольні пакети акцій чималої кількості портів та контейнерних терміналів на Близькому Сході та у Середзем-

номорському регіоні: у Єгипті, Ізраїлі, Лівані, Об'єднаних Арабських Еміратах, Омані та Саудівській Аравії. Влітку 2017 року Пекін відкрив свою першу військову базу у Джибуті, Африка, що забезпечило країні важливий центр постачання, поповнення та логістики для її збройних сил.

Як і Путін, Сі Цзіньпін постійно розширював свої відносини з режимом у Тегерані. За цим стоїть просте визнання того, що Іран відіграє важливу роль на геополітичній шахівниці; особливо у протистоянні з Америкою. Після переговорів, що тривали п'ять років, у січні 2021 року Китай та Іран підписали угоду про стратегічне партнерство, яка передбачає тісну співпрацю в усіх відповідних сферах політики. Особливо привертають до себе увагу заявлені інвестиції Китаю в іранські аеропорти, дороги, сферу телекомунікацій, морські порти та інші інфраструктурні проєкти в обмін на іранську нафту. Пекін також хоче інвестувати в іранський порт Яск, розташований біля входу у Перську затоку. Особливо повинен був бити на сполох американський Пентагон, адже пункт базування 5-го флоту США розташований у сусідньому Бахрейні, зона дій якого поширюється на Перську затоку, Аравійське та Червоне моря, а також частину Індійського океану. Крім того, Китай та Іран хочуть ще більше поглибити й без того тісну військову співпрацю та інтенсивно обмінюватися інформацією у сферах кібернетичних та військових технологій.

Але вплив Китаю чітко відчувається не лише на підступах до західного оборонного союзу. Туреччина, держава-член НАТО, має особливе значення в групі південних союзників, які розвивають дедалі тісніші економічні відносини з Китаєм. Президент Ердоган не втомлюється наголошувати на тісних зв'язках між двома державами. Востаннє він зустрічався з президентом Сі у Сармаканді у вересні 2022 року. Обидва політичні лідери високо оцінили спільні інтереси країн, особливо в сферах економіки, передачі технологій та торгівлі.³⁵ Політичне зближення обох країн також включає прийняття Туреччини як партнера

з діалогу до Шанхайської організації співробітництва, у якій Китай займає домінуюче місце та яку президент Ердоган регулярно називає для своєї країни стратегічною альтернативою Заходу.

Відкрите запрошення Анкари, адресоване китайським інвесторам, сприяло тому, що країна зараз стала другим за величиною торговим партнером Туреччини. Окрім енергетичного, телекомунікаційного та транспортного секторів, а також онлайн-торгівлі, Китай також на-самперед зацікавлений у стратегічних інфраструктурних проєктах у Туреччині. Кілька років тому 48% контейнерного терміналу Кумпорт на Мармуровому морі дісталися китайським інвесторам. Також китайському консорціуму було продано 51% акцій мосту Султана Селіма Явуза через Босфор. Крім усього цього, особливе занепокоєння викликає військова співпраця між двома країнами, яке вже давно вийшло за межі поодиноких контактів. Вищий офіцерський склад збройних сил обох країн регулярно проводить зустрічі для обміну думками щодо штучного інтелекту, боротьби з тероризмом та кіберзагрозами. Представники Народно-визвольної армії неодноразово брали участь у турецьких військових навчаннях.

Туреччина – не єдиний член НАТО, який намагається залучити китайські інвестиції. У березні 2019 року Італія підписала протокол про свою участь в ініціативі «Один пояс, один шлях» з надією на щедрі фінансову та економічну підтримку з боку Пекіна. Китайські компанії надзвичайно активні в багатьох секторах економіки Італії. Не дивно, що Пекін виявляє особливий інтерес до портів Італії, зокрема до Трієста та Генуї, за допомогою яких міг би розширити власну присутність у Європі, як уже зробив це завдяки придбанню в інших європейських морських портах та контейнерних терміналах. Серед них – Пірей у Греції, Зебрюгге та Антверпен у Бельгії, Валенсія та Більбао в Іспанії, а також шість інших портів у Франції, Нідерландах та Хорватії.

Навіть Німеччина не захищена від зростаючого впливу Китаю. Окрім жвавої економічної активності, низки таких великих підприємств, як BMW, Audi, BASF та Airbus є цікавими Піднебесній. А китайські ком-

панії, звичайно, за дорученням держави, також стали все більше цікавитися німецькими портами. У Вільгельмсгафені China Logistics, одній з найбільших китайських логістичних компаній, вдалося підписати з Нижньою Саксонією договір про спадкове право забудови 20 гектарів JadeWeserPort Wilhelmshaven. У єдиному глибоководному контейнерному порту Німеччини буде побудований логістичний центр China Logistics-Wilhelmshaven Hub для перевалки китайських вантажів. Загальний обсяг інвестицій у проєкт становить близько 100 мільйонів євро. Колишній відповідальний міністр економіки Нижньої Саксонії доктор Бернд Альтгусманн з цього приводу заявив наступне: «Підписання договору про спадкове право забудови є великим успіхом для Вільгельмсгафена». Тиск Пекіна щодо продажу 35% терміналу в порту Гамбурга китайській державній судноплавній компанії Cosco веде в тому самому напрямку. На жаль, федеральний канцлер Олаф Шольц не прислухався до попереджень представників галузевих міністерств та спецслужб. Мабуть, справи з Китаєм були для нього настільки важливі, що, як федеральний канцлер, він навіть скористався своїми директивними повноваженнями.³⁶ У відсотковому співвідношенні частка володіння була зменшена до 24,9% задля уникнення надання Cosco блокуючої меншості, але врешті решт уряд Німеччини знову продав об'єкт критичної інфраструктури Пекіну.³⁷ Президент Сі Цзіньпін радіє також і тому, що федеральний уряд продовжив приймати важливі рішення щодо Китаю, не маючи жодної стратегії щодо Китаю. Вона була ухвалена федеральним урядом лише 13 липня 2023 року і навіть не стосується програми військової модернізації Китаю та стратегічних намірів, пов'язаних з проєктами Шовкового шляху.

Загалом за допомогою укладання угод про стратегічне партнерство з низкою європейських країн та різних проєктів Шовкового шляху Китай створив потужний інструмент політичного впливу у Європі. Крім комплексної економічної та технологічної присутності у Європі, китайські інвестиції у різні проєкти Шовкового шляху, створення пер-

шої військової бази у Джибуті, послідовне нарощування військового потенціалу, безкомпромісне ставлення до демократичного руху у Гонконгу та агресивна поведінка Китаю у Південно-Китайському морі та щодо Тайваню, чітко демонструють, що керівництво країни взяло курс на націоналістичний та все більш агресивний курс зовнішньої політики. Все це має мало схоже на Китай, який десятиліттями намагався «наздогнати». У майбутньому Китай хоче брати участь у формуванні міжнародного порядку відповідно до власного бачення.

ВЕДМІДЬ І ТИГР

Протягом останніх років російсько-китайська співпраця набула більших масштабів з тенденцією до взаємного доповнення. Росія має величезні поклади сировини, але замало технологій, капіталу та інфраструктури. У Китаї ж все навпаки. У 2017-2021 рр. обсяг торгівлі товарами Китаю з Росією стабільно зростає. Китай в основному імпортує з Росії енергоносії та озброєння; тоді як Москва більше зацікавлена в імпорті текстилю, електронних приладів, машин та технологій. Також є подальші можливості для розширення співпраці в енергетичній галузі. Деякий час Москва намагалася проштовхнути нову угоду про газопровід, який транспортуватиме природний газ із Західного Сибіру до Китаю через Монголію. Так званий газопровід «Сила Сибіру-2» значною мірою допоміг би Росії компенсувати втрати від продажу газу Європі. У свою чергу Кремль продемонстрував готовність вести двосторонню торгівлю із використанням для розрахунку китайських юанів, що підтримує зусилля Пекіна щодо інтернаціоналізації власної валюти.

Важливе значення для обох країн також має співпраця в економічній сфері та сфері озброєння. Росія постачає Пекіну сучасні військові літаки, підводні човни, системи радіолокаційного спостереження та протиракетної оборони. Її збройні сили регулярно проводять багатосторонні та двосторонні навчання, наприклад, під час щорічних навчань «Схід» на початку вересня 2022 року. У військових навчаннях, у яких задіяно близько 50 тисяч військовослужбовців, також взяли участь Індія, Лаос,

Монголія, Нікарагуа та Сирія – усі країни, на які Москва може розраховувати. Всього через два місяці, наприкінці листопада 2022 року, китайські та російські стратегічні бомбардувальники здійснили перші спільні патрульні польоти над Японським та Південно-Китайським морями, щоб наочно продемонструвати тісну військову солідарність.³⁸

АСИМЕТРІЯ

Незважаючи на багато спільних інтересів, Китай та Росія залишаються не рівною парою. На відміну від Китаю, Росія не має економічних, технологічних та військових засобів, щоб змінити світовий порядок на свою користь у довгостроковій перспективі. ВВП Китаю приблизно у десять разів перевищує ВВП Росії. Розрив в економічній присутності цих країн на світовому ринку величезний: у 2020 році загальний обсяг торгівлі Китаю становив 4,7 трильйона доларів, що у вісім разів більше, ніж у Росії. Москва може лише мріяти про російський аналог глобального Шовкового шляху, який роками наполегливо просуває Пекін. І хоча витрати Росії на військову галузь постійно зростають, згідно з оцінками, витрати Пекіна на оборону у три-чотири рази перевищують витрати Москви.

Співпраця у енергетичній сфері також має приховані пастки для Москви. З початку повномасштабної війни проти України, Росії не вистачає альтернативних ринків експорту для своєї сировини. Натомість суттєво зріс експорт до Китаю. У серпні 2022 року обсяг експорту нафти та газу був на 60% вище, ніж у серпні 2021 року. Китай може імпортувати цю сировину за вигідною ціною та водночас послаблює переговорну позицію Росії в інших сферах відносин, наприклад, щодо Центральної Азії та Арктики.

Передусім у Центральній Азії Китай переслідує низку життєво важливих інтересів. Цей регіон – це ворота у Європу. Китай експортує товари до Європи залізничним сполученням зі Сінцзяну через Казахстан та Росію. Щоб зменшити залежність від Росії, уряд Китаю

вже деякий час шукає альтернативні маршрути та планує побудувати додатковий залізничний маршрут через Киргизстан та залізницю Узбекистану.

ВІЙНА В УКРАЇНІ

Німеччина – березень 2022 року

Повномасштабна війна Росії проти України триває вже два тижні. Я терпляче слухаю генерала Гун Сяньфу, обличчя якого вже більше двох годин бачу на екрані мого комп'ютера. Голос молодої китайської перекладачки, яка синхронно перекладає слова генерала англійською, не підходить біловолосому поважному пану переді мною. Ну гаразд. Я максимально сконцентрована. Я не хочу пропустити жодного слова китайського генерала.

Генерал-майор Сяньфу – заступник голови відомого Пекінського центру міжнародних стратегічних досліджень, впливового аналітичного центру Пекіна. Питаннями міжнародної безпеки тут займаються колишні китайські послы, генерали, співробітники спецслужб та вчені. Авжеж, під суворим керівництвом Комуністичної партії. Разом з генералом Сяньфу та деякими з його співробітників я брала участь у так званому процесі публічної дипломатії протягом 18 місяців.³⁹ Разом із трьома іншими колишніми колегами по НАТО ми зустрічаємося онлайн щодва місяці для обміну думками. Основна тема наших дискусій – майбутні відносини між НАТО та Китаєм. Наші думки про взаємні загрози, мінімізацію військового ризику, зближення стратегічних інтересів між двома сторонами та можливі заходи зі зміцнення довіри були підсумовані у спільному звіті, який ми опублікували у січні 2022 року.⁴⁰ Мої колишні колеги у штаб-квартирі НАТО у Брюсселі дуже зацікавлені в нашому неформальному обміні інформацією з групою китайських високопосадовців. Незважаючи на те, що вони намагаються встановити інтенсивний контакт з урядом Китаю, обмін інформацією між НАТО та Китаєм відбувається надзвичайно кволо. З початку російського вторгнення в Україну здебільшого панує мовчання.

Я все ще приємно здивована, що генерал Сяньфу так швидко відповів на мій лист та погодився на онлайн-зустріч між двома нашими командами. Серйознішої причини й бути не може.

Генерала Сяньфу передусім турбують глобальні економічні наслідки війни. Для Китаю Україна є як важливим торговельним партнером, так і важливою транзитною країною в ініціативі Шовкового шляху. Оскільки імпорту зерна з України загрожувало припинення, уряд Китаю вирішив вжити першочергових заходів для економії продуктів харчування. «Зберегти продовольство» – такою була мета. Проте китайський уряд головним чином поділяє занепокоєння Москви щодо безпеки: військовий вплив США у Європі постійно зростає. НАТО продовжує розширення у Європі. Це призвело до зміни балансу сил у Європі. В принципі, Захід має розуміти, що ні Китай, ні Росія не погодяться на спроби втручання у їхні внутрішні справи. На думку генерала Сяньфу, американський уряд тривалий час провокував російський уряд. Китай виступає за якнайшвидше дипломатичне вирішення російсько-українського конфлікту. Він дотримується нейтральної позиції в конфлікті.

– А як щодо принципу територіальної цілісності, який Китай відстоював десятиліттями? – запитую я.

– Звичайно, уряд Китаю продовжуватиме підтримувати цей основний принцип», – відповідає генерал. Після короткої паузи він додає: «Інтереси Китаю завжди на першому місці. Китай – це не Росія, а Росія – не Китай».

Безсумнівно, війна Росії проти України стала серйозним випробуванням для відносин між Москвою та Пекіном. Цього не змінює і політична риторика з обох сторін. Під час зустрічі у кулуарах на церемонії відкриття зимових Олімпійських ігор 4 лютого 2022 року Сі Цзіньпін та Путін високо оцінили «чудові відносини» між їхніми країнами, які представляють майже «унікальну архітектуру з безмежним потенціалом для всебічної співпраці». За словами речника китайського МЗС Чжао Ліцзяня, Росія та Китай є «джерелом стабільності та позитивної енергії» для міжнародної системи.⁴¹

Можна припустити, хоча конкретних доказів цьому немає, що у лютому президент Росії розповів про свої плани незмінно протистояти «агресивному НАТО» та провчити уряд у Києві лідеру КНР, який приймав його у себе. Проте малоімовірно, що Путін посвятив Сі Цзіньпіна у масштаби власних військових планів, бо в такому випадку реакція Пекіна на повномасштабне вторгнення російських військ в Україну не була б настільки дивною.

Зустріч із генералом Сяньфу та його співробітниками, що загалом тривала три години, дала зрозуміти, що китайському уряду важко балансувати й зберігати нейтралітет. З одного боку, Пекін дотримується стратегічного партнерства з Росією; з іншого боку, не підтримує активно агресивну кампанію Росії проти України. Наслідки війни для світової економіки сприймаються Пекіном не дуже добре. Під час відповідних голосувань в ООН Китай утримався від голосування. Також немає доказів того, що Китай обходить санкції Заходу проти Росії.

Крім того, що уряд Китаю поділяє фундаментальну критику Кремля щодо США та їхніх союзників, війна в Україні є дуже інформативним дослідженням для Пекіна: з військової точки зору правлячій еліті у Китаї цікаво аналізувати перебіг війни з метою планування власних навчань та операцій. Це стосується як різноманітних складнощів, з якими стикнулася російська армія в Україні, так і використання новітніх західних систем озброєння. З політичної точки зору керівництво у Пекіні дуже пильно стежить за тим, як західні країни поведуться у конфлікті з Москвою: якими санкціями вони намагаються «дотиснути» режим Путіна? Наскільки міцна політична єдність союзників? Наскільки стійкими є їхні суспільства та економічні системи? Наскільки швидко їм вдасться виплутатися з енергетичної залежності від Росії? Ці та подібні питання цікавлять Китай найбільше. Відповіді, ймовірно, будуть відображені у стратегічних розрахунках Пекіна з огляду на власні амбіції щодо Тайваню та конфліктних відносин з Америкою.

Сильний лідер Китаю Сі все ще підтримує свого російського колегу.⁴² Його візит до Москви у березні 2023 року був надзвичайно важливим для Путіна, щоб ще раз продемонструвати тісні зв'язки Росії з

Китаєм як внутрішній аудиторії, так і її союзникам. Але чим довше триватиме війна в Україні, тим важче буде китайському уряду зберігати «нейтральну» позицію. Новий (і старий) лідер Китаю не хоче мати рівноцінного партнера поруч із собою. Поки Росія допомагає Китаю обмежувати вплив США у Південно-Східній Азії та інших країнах та підтримувати власні політичні цілі, Сі Цзіньпін триматиметься за стратегічне партнерство з Москвою. Пекіну вигідно, що війна Москви в Україні зв'язує американські збройні сили та їхній військовий потенціал у Європі; оскільки доти, доки на США лежить основний тягар забезпечення європейської безпеки, а тепер ще й оборони України, Вашингтон може залучати лише обмежені військові ресурси в Азії. Крім того, війна Росії проти України дає китайському керівництву можливість представити себе світовій громадськості як «миролюбну націю», яка майже самовіддано намагається закінчити війну мирним шляхом. Але, звичайно, Пекін не є «нейтральним посередником», а продовжує підтримувати війну Путіна на знищення. Однак це не відмінняє того факту, що Китай без вагань продовжуватиме послідовно й невпинно переслідувати власні інтереси та, в разі потреби, й проти Москви: зокрема, на Близькому Сході, у країнах Перської затоки та Африці. Цікаво, чи зможе Росія зберегти там свою присутність та вплив у середньостроковій перспективі, чи Китай вже не очікує на сприятливі моменти для отримання вигоди від ослабленої Росії.

ФАТАЛЬНІ ПОМИЛКИ

– Яких помилок припустився Захід щодо Росії? – Чоловік, який ставить мені це запитання, додає: – Чи є якісь ознаки серйозного та самокритичного процесу навчання на політичному рівні? У нашому світі підприємництва не можна вижити, якщо не перевіряти постійно свої стратегічні цілі та показники ефективності та не підправляти їх у разі потреби.

На мене спрямований не лише його погляд. Я знаходжуся на бізнес-конференції. Переді мною сидять виконавчі директори та керівники великих та середніх європейських компаній. Усі вони намагаються вести бізнес у бурхливий час геополітичної невизначеності. І всі вони несуть відповідальність за робочі місця та величезні бюджети.

– Звичайно, завжди доцільно самокритично дивитися на власні дії, – кажу я. Це має стосуватися й політики. Картини моїх власних зустрічей із путінською Росією нечітко з'являються перед очима. Двадцять років – це тривалий період часу. Я теж занурююся думками у минуле.

Лісабон – 20 листопада 2010 року.

Сьогодні другий день саміту. Вчора глави держав схвалили нову Стратегічну концепцію НАТО. «Історична віха», – пише міжнародна преса. За кілька хвилин має розпочатися зустріч із президентом Росії Медведєвим. Разом з декількома колегами я стою у величезній залі засідань. Моє місце знаходиться у третьому ряду позаду Генерального секретаря НАТО Андерса Фога Расмуссена. Кілька місць для його найближчих радників дуже бажані. Після крижаної сутички між лідерами НАТО та президентом Путіним у Бухаресті два роки тому я з нетерпінням очікую на нового президента Росії.

Це перший саміт Барака Обами у НАТО. Усе вказує на «перезавантаження відносин Вашингтону з Росією».⁴³ У лютому 2009 року новообраний президент США Барак Обама оголосив про початок нових відносин з Москвою та продемонстрував свою готовність наблизитися до Росії щедрими пропозиціями про співпрацю. Сюди можна віднести й американську підтримку вступу Москви до Світової організації торгівлі, до якої Кремль намагався потрапити 15 років. Натомість уряд США очікує від російського уряду поступок у питаннях ядерного роззброєння, у переговорах щодо іранської ядерної програми та Афганістану.

Політика перезавантаження, запроваджена адміністрацією Обами, була сприйнята декількома союзниками у Брюсселі з великим полегшенням. Ворожа напруга між НАТО та Росією, спричинена спочатку

палким неприйняттям Москвою можливого вступу до НАТО України та Грузії, а потім російським військовим втручанням у Грузію, змінилася політичною відлигою. У Берліні захоплення щодо курсу Обама на «перезавантаження» був майже ейфоричним. У Варшаві, Ризі, Вільнюсі та Таллінні, навпаки, жодним чином не хотіли відкладати розгляд питання щодо військової інтервенції Москви у Грузію. Цьому сприяв й сумнівний компроміс на саміті НАТО у Бухаресті у квітні 2008 року, який пропонував двом країнам, які бажали приєднатися до Альянсу, лише невизначену перспективу вступу.

Після першої двосторонньої зустрічі між Обамою та Медведєвим 1 квітня 2009 року у Лондоні обидві сторони досягли швидкого прогресу; особливо під час переговорів щодо Нового договору СНО, який мав на меті подальше обмеження стратегічної ядерної зброї обох сторін. Договір було узгоджено у рекордно короткий термін і підписано Обамою та Медведєвим у Празі 8 квітня 2010 року. Той факт, що російська сторона так швидко погодилася вести переговори щодо договору про роззброєння, безумовно, був певним чином пов'язаний з тим, що у вересні 2009 року адміністрація Обама оголосила про заміну системи протиракетної оборони у Польщі та Чехії, яку адміністрація Буша планувала розмістити у Європі, на європейську систему протиракетної оборони, яка буде впроваджена в чотири етапи (*Європейський поетапний адаптивний підхід, ЕРАА*). Москва жодним чином не могла інтерпретувати новий план як загрозу власному стратегічному арсеналу.

Усі глави держав, в тому числі й Медведєв, зібралися за столом. Він просить надати йому слово. Його політичні заяви ретельно підготовлені: історична зустріч, партнерство з модернізації, спільний інтерес у вирішенні найважливіших проблем безпеки. Так, Росія та НАТО мають різні погляди на події у Грузії. Але, на думку Москви, подібність між двома сторонами переважала б. Далі президент Росії перераховує три найважливіші рішення, прийняті Радою Росія – НАТО на саміті: схвалення проведення спільного аналізу загальних викликів безпеці у XXI столітті; намір розпо-

чати спільне дослідження системи тактичної ПРО у Європі та готовність Москви підтримати операцію НАТО в Афганістані; серед іншого – через спільний бюджет на афганські вертольоти та дозвіл на транспортування невійськових товарів до Афганістану через територію Росії.

Я відчуваю полегшення усіх присутніх у залі. Президент США Обама дивиться на свого російського колегу з привітною посмішкою. Слова Мєдведєва звучать примирливо та впевнено. Наприкінці свого виступу президент Росії привітав зустріч у Лісабоні як початок «справжнього, сучасного та стратегічного партнерства» між НАТО та його країною. Прем'єр-міністр Італії Сільвіо Берлусконі не втримався на своєму місці. Він підводиться, його довге коричневе пальто вільно звисає з плечей, обходить стіл та спонтанно обіймає Мєдведєва. Президент Польщі та президенти країн Балтії виглядають більш стриманими.

Я розмірковую над тим, чим ця зустріч відрізняється від зустрічі з Путіним у Бухаресті. У квітні минулого року холод, яким віяло від тодішнього президента Росії, здавалося перетворив зал засідань на льодовий палац. Тоді від нього звучали лише зловісні звинувачення та погрози на адресу союзників. Путін був настільки розлючений, що Альянс навіть розглядав можливість включити Грузію та Україну у програму підготовки до вступу, що зовсім не залишило простору для спільних поглядів. Спроби президента Джорджа В. Буша переконати російського президента на закритій зустрічі НАТО – Росія, що НАТО зацікавлене у справжньому партнерстві з Москвою і не становить жодної загрози, навіть якщо Україна та Грузія стануть офіційними кандидатами на вступ, не мало б ефекту. Я досі пам'ятаю напружений вираз Путіна після того, як Буш майже емоційно звернувся до нього. Путін справив на мене враження російського аналогу Віто Корлеоне.

А яка гра ведеться сьогодні? Це питання крутиться у моїй голові, коли я чую заяви інших глав держав та урядів. Я не вірю піддатливому характеру виступу Мєдведєва. Його відкрита до модернізації Росія з кожним днем стає все більш авторитарною. І військове втручання Москви у Грузію – це не та подія, про яку всі швидко забудуть. Ні, новий та колишній президенти Росії грають з нами в гру «хороший поліцейський – поганий поліцейський», записую я в блокноті.

ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНИ ЩОДО РОСІЇ: ОБМЕЖЕНИЙ КРУГОЗІР ЗАМІСТЬ ДАЛЕКОСЯЖНОГО БАЧЕННЯ

Але повернімося до сьогодні. Чи чітко усвідомлюють керівні кола Німеччини все те, що пішло не так у відносинах з Росією? Можливо, навіть мають систематичну рефлексію? Я цього не знаю.

Зрештою, на з'їзді партії Зелених у жовтні 2022 року була подана пропозиція критично розглянути політику федерального уряду щодо «Північного потоку-2» із залученням парламентського комітету з розслідування.⁴⁴ Крім цього, деякі політики, такі як федеральний президент Франк-Вальтер Штайнмаєр, публічно визнали свою помилкову оцінку Владіміра Путіна та стримано вибачилися. Колишній голова Бундестагу Вольфганг Шойбле висловився щодо цього чіткіше. На його думку, всі без винятку політики припустилися помилки, не дооцінивши загрозу з боку Путіна. «Ми не хотіли цього помічати. Це стосується кожного», – сказав Шойбле в інтерв'ю у листопаді 2022 року.⁴⁵ Він був злий сам на себе. Навряд чи це почуття поділяють соціал-демократи. Особливо депутати лівого крила партії, такі як Ральф Стегнер, та лідер парламентської фракції Рольф Мютценіх, продовжують високо цінувати історичне значення східної політики соціал-демократичного спрямування. Тим часом Комісія з міжнародної політики СДПН знайшла декілька самокритичних слів про політику своєї партії щодо Росії: «Деякі європейські країни, і передусім Німеччина, довгий час зосереджувалися виключно на заснованому на співпраці майбутньому з Росією і при цьому нехтували розробкою сценаріїв інших ліній поведінки з Росією. Це слід було б терміново зробити після російського вторгнення у Грузію, але не пізніше, ніж після анексії Криму у 2014 році», – йдеться в робочому документі СДПН. А також: «Було помилкою припускати, що подальше зміцнення економічних зв'язків у довгостроковій перспективі сприятиме демократизації та стабілізації Росії».⁴⁶ Визнати це у письмовій формі, безумовно, є першим, хоча й невеликим, кроком.

Що стосується колишнього віце-канцлера та нинішнього федерального канцлера Німеччини, про особисті помилкові оцінки мова досі не йде. До цього часу Олаф Шольц критикував лише енергетичну політику попереднього уряду, який занадто покладався на постачання з Росії.

Попередниця Шольца на посаді, Ангела Меркель, яка протягом 16 років була відповідальною за політику Німеччини у відносинах з режимом Путіна, також жодним словом не проходила про те, що у неї виникали сумніви. На прес-конференції, що відбулася у жовтні 2022 року у Лісабоні, Португалія, вона сказала, що, з огляду на колосальну залежність Німеччини від російського газу, ні про що не шкодує, оскільки у перехідний період для запланованої тоді поступової відмови від ядерної та вугільної енергетики це було необхідним кроком. На думку экс-канцлерки, навіть під час холодної війни Росія була надійним постачальником енергоносіїв. Вона «ніколи не вірила в те, що існує щось на кшталт принципу зміни через торгівлю», але зв'язок через торгівлю точно був. І в цьому відношенні вона зовсім не шкодує про прийняті рішення, а радше вважає, «що з точки зору тодішньої перспективи це було правильно».⁴⁷ Федеральний канцлер Шольц став на захист політики Меркель як принципово правильної. «Спроба примирення ніколи не може бути помилковою, як і спроба мирно порозумітися», – сказав Шольц у червні 2022 року. – «Я бачу себе близьким до своєї попередниці».⁴⁸

Це виглядало щонайменше дивно, коли у квітні 2023 року президент Штайнмаєр публічно відзначив колишню канцлерку «Великим хрестом» – найвищою нагородою, хрестом Федерального ордена «За заслуги». Штайнмаєр назвав Меркель «неперевершеною політиконею», яка добре служила Німеччині протягом 16 років. Він жодним словом не згадав про її політику щодо Росії.⁴⁹

З політичної точки зору я вважаю фатальним те, що провідні політики Німеччини майже повністю відмовляються самокритично поглянути на свою діяльність. Це не тільки звужує їхні погляди на злочинний режим у Москві, але й на інші авторитарні режими, наприклад,

Китаю та Ірану. Як Німеччина хоче створити власне уявлення про майбутню європейську безпеку, якщо так багато її політичних діячів чіпляються за застарілі тези на кшталт «Стабільність у Європі можлива лише з Росією»?

Провал політики Німеччини щодо Росії закінчився жорстоким тривожним дзвінком у лютому 2022 року. Причин для цього є багато, але легко можна виділити найважливіші:

По-перше, політика Німеччини щодо режиму Путіна ґрунтувалася на ностальгічно ідеалізованому образі Росії. Через особливий історичний та культурний зв'язок між обома країнами політичні діячі у Берліні від самого початку були готові надати режиму Путіна особливий статус: Росія надто велика й важлива, щоб до неї ставилися так, як до будь-якої іншої країни. Таким було переконання німецьких високосадовців протягом багатьох років. Голоси тих, хто готовий надати Кремлю неформальне право вето щодо менших держав, не змовкли й сьогодні. З кінця 1990-х років уряди Німеччини в унісон пропонували стратегічне партнерство з Москвою, виходячи з того, що Росія вже безповоротно вступила на шлях західної демократії, заснованої на моделі впорядкування правової держави, плюралізму та ринкової економіки. За оцінками Німеччини, у зовнішньополітичних питаннях російський уряд безсумнівно хотів співпрацювати із Заходом. Розбіжності можна й потрібно вирішувати через форми діалогу та глибоке розуміння національних інтересів Росії. Це уявлення від самого початку не мало нічого спільного з реальністю: режим Путіна не мав наміру розвивати в Росії демократію за західним взірцем. Його цілі також не були сумісними з цілями Заходу.

Основним фактором, який впливав на наше уявлення про образ Росії протягом багатьох років, був і залишається аргумент про те, що Німеччина заборгувала Росії, оскільки останній Генеральний секретар ЦК КПРС Міхаїл Горбачов зробив значний внесок у возз'єднання Німеччини. Виражене не лише у Східній Німеччині та абсолютно некри-

тичне захоплення «Горбі» – радянським лідером, який до останнього вірив у можливість реформування комуністичної системи та який дозволив розігнати протести у країнах Балтії – важко збагнути. Але воно існує й сьогодні, та формує образ Росії у багатьох німців.

По-друге, політика Німеччини щодо Росії розвивалася переважно в контексті економічних інтересів. Лише пізніше, занадто пізно, її почали розглядати як частину національної та багатосторонньої загрози безпеці. «Зміни через економічне зближення» – це усталений девіз політичних й ділових кіл Німеччини. Мабуть, нікому не спадало на думку, що сформульована у 1963 році Егоном Баром ідея про «зміни через торгівлю» як частина політики розрядки у путінській Росії взагалі не мала політичного підґрунтя. Натомість офіційна німецька політика наголошувала на можливостях, що відкривалися для німецької економіки завдяки програмі модернізації Путіна (а пізніше Медведєва).

Центральну роль у цьому відіграв Комітет зі східноєвропейських економічних відносин. Понад два десятиліття він виступав посередником у надзвичайно вигідних угодах між німецькими та російськими компаніями, часто державними. Російський ринок дуже приваблював німецьких машинобудівників, виробників хімічної продукції, обладнання і транспортних засобів. Зокрема, імпорт недорогих енергоносіїв приносив зростаючі прибутки. Водночас імпортовані з Росії предмети розкоші та технічні вироби не становили справжньої конкуренції для німецьких виробників.

Залежність Німеччини від російської сировини та викопного палива наразі достатнім чином підтверджена документально. Протягом десятиліть федеральні уряди Німеччини поклалися на Росію як на одного з основних постачальників енергії для природного газу, нафти та вугілля. Дивно вже те, що у 2005 році як раз уряд за участю Зелених (під керівництвом тодішнього федерального канцлера Шредера) схвалив будівництво газопроводу «Північний потік-1». Але той факт, що через рік після незаконної анексії Криму Росією та збройної дестабілі-

зації ситуації на Сході України велика коаліція під керівництвом канцлерки Меркель домовилася з Кремлем про будівництво ще одного трубопроводу – «Північного потоку-2» – можна охарактеризувати лише як стратегічно неприпустимий. Крім того, того ж року російський державний енергетичний концерн «Газпром» придбав близько чверті сховищ природного газу Німеччини у хімічного концерну BASF. У підсумку російський експорт газу та нафти до Німеччини після 2014 року не зменшився, а навпаки збільшився. У 2020 році постачання з Росії покривали близько 55% німецького імпорту газу, що еквівалентно 19,4 мільярдам євро або приросту на 49,5% у порівнянні з 2019 роком. Крім того, у 2021 році Німеччина імпортувала з Росії ще більший обсяг металів (+ 72,1% порівняно з 2020 роком) та вугілля (+ 153%).⁵⁰

Так само критичними є дозволи, що продовжують видаватися федеральним урядом Німеччини на експорт товарів воєнного призначення та подвійного використання до Росії, незважаючи на санкції, запроваджені ЄС у 2014 році. Німецькі компанії здійснили постачання до Москви низки товарів подвійного використання, важливих для російської оборонної промисловості. Останній федеральний уряд також затвердив постачання двох криголамних аварійно-рятувальних кораблів «багаторазового використання», зброї і транспортних засобів спеціального захисту загальною вартістю 121,8 мільйона євро.⁵¹ За даними російського Міністерства транспорту два високотехнологічних рятувальних судна в майбутньому повинні використовуватися в Арктиці. Уряд у Берліні востаннє ставав на захист затвердження такого експорту у березні 2021 року, аргументуючи це тим, що перш ніж відмовити у видачі експортної ліцензії у Росію, потрібні «конкретні підстави для того, що існує ризик військового кінцевого використання».⁵²

Те, що попередні федеральні уряди без проблем продовжували військову співпрацю з Кремлем навіть після його спалахів агресії, стало очевидним уже після російського вторгнення у Грузію. У 2011 році, через три роки після цього, тодішній міністр оборони Томас де Мезьєр вважав за доцільне запропонувати своєму російському колезі німецьке

військове ноу-хау. Під час візиту до Москви де Мезьєр виступав за те, щоб оборонна компанія Rheinmetall отримала контракт на будівництво великого центру бойової підготовки у Муліно, приблизно за 300 кілометрів на схід від Москви, за 100 мільйонів євро.⁵³ Щороку до 30 тисяч російських солдатів мали відпрацьовувати тут тактику ведення вуличних боїв. «Наша зацікавленість з точки зору політики безпеки полягає у сучасній, добре керованій російській армії», – сказав тоді де Мезьєр.⁵⁴ Керівництво Бундесверу, схоже, також не знайшло в цьому нічого ганебного. Незадовго до незаконного захоплення Росією Криму російські солдати могли продовжувати практику у навчальному центрі у Саксонії-Ангальті. На думку Міністерства оборони, цей захід був спрямований на «обмін досвідом та передачу цінностей».

По-третє, протягом багатьох років політика Німеччини щодо Росії базувалася на наївній і разом з тим зверхній вірі у те, що на режим Путіна можна політично вплинути за допомогою тісних особистих контактів. Офіційні зустрічі таких міністрів закордонних справ Німеччини, як Франк-Вальтер Штайнмаєр та Зігмар Габріель, та їхнього російського колеги Сергея Лаврова завжди відрізнялися особливою щирістю. В моїй пам'яті досі збереглися спогади про те, який довірливий та підкреслено доброзичливий стиль спілкування роками демонстрували німецькі дипломати та представники уряду щодо прибічників Путіна на Мюнхенських конференціях з питань безпеки. Той факт, що экс-канцлерка Меркель виросла у Східній Німеччині та розмовляє російською, зробив її в очах більшості однією із небагатьох західних політичних лідерів, які мають особливий зв'язок із Путіним. Цьому сприяли наративи, поширені їхніми урядами, про те, що президент Росії Владімір Путін з особливою повагою ставиться до Ангели Меркель, та що її слово має велику політичну вагу у Кремлі. Однак особливий вплив Німеччини на політику Москви аж ніяк не відображається на фактичному політичному кінцевому результаті. Попри всі заклики Німеччини, режим Путіна незмінно дотримувався свого курсу у

внутрішній та зовнішній політиці. Більше того, готовність німецьких політиків, дипломатів та представників бізнесу особливо враховувати інтереси Москви режим Путіна систематично використовував як можливість для впливу та проникнення у важливі для нього політичні, економічні та соціальні структури.

По-четверте: німецька політика пропустила, проспала та просто проігнорувала той момент, коли стратегічне партнерство з Росією перетворилося на стратегічне суперництво. Зростаючий внутрішній авторитаризм Росії та поширення військового експансіонізму, хоча й вважалися проблематичними, але не відслідковувалися далі. Ні після збройної агресії Росії проти Грузії, ні після втручання в сирійський конфлікт Берлін принципово не відмовлявся від ідеї стратегічного партнерства з Росією. Прикладом цього може бути тодішній міністр закордонних справ Штайнмаєр. Через три місяці після вторгнення Москви у Грузію він разом із Клаусом Мангольдом, тодішнім головою Комітету зі східноєвропейських економічних відносин, приїхав до Росії, щоб виступити у Єкатеринбурзі з промовою, у якій знову агітував за стратегічне партнерство з Росією. В якості надійної основи він запропонував розвиток німецько-російського партнерства з модернізації. У своїй довгій промові Штайнмаєр примудрився жодним словом не згадати про кампанію Росії проти Грузії. Замість цього він знову наголосив на офіційній німецькій мантрі: Росія є та залишатиметься незамінним партнером Німеччини та ЄС у політичному формуванні світу майбутнього. Федеральний уряд мав на увазі те, що сказав. Він доклав максимум зусиль, щоб наповнити життям партнерство з модернізації.⁵⁵ І це незважаючи на той факт, що Росія продовжувала просувати свою військову модернізацію та що Путін, тоді в ролі прем'єр-міністра, продовжував підбурювання проти Заходу.

Навіть після того, як Москва створила нові геостратегічні проблеми у сирійській війні, позиція Німеччини суттєво не змінилася. Хоча уряд Меркель засудив військові дії Росії у Сирії, він різко відкинув будь-яке

можливе військове втручання НАТО. Натомість міністр закордонних справ Штайнмаєр підкреслив важливість запланованої ядерної угоди з Іраном та неможливість її підписання без участі Росії.⁵⁶

Як це часто трапляється, німецький політикун прикривався позицією США, прийняв політику перезавантаження Обама без опору та проігнорував попередження, що лунали зі Східної Європи та країн Балтії. Майже до самозречення німецькі дипломати шукали пояснення все більш агресивної поведінки Москви у Європі, яка проявлялася, наприклад, у вигляді кібератак⁵⁷ у 2015 році на німецький Бундестаг, а також нападів з метою отруєння нервово-паралітичним газом «Новачок» у Солсбері, Велика Британія.⁵⁸ Негативним прикладом некритичного ставлення до режиму Владіміра Путіна може бути постать прем'єр-міністерки землі Мекленбург-Передня Померанія Мануели Швезіг.

Її лобювання проєкту «Північний потік-2» в агресивній формі – це одна справа, але під час візитів до Росії у 2018 та 2019 роках вона, судячи з усього, також ставила під сумнів впровадження санкцій ЄС, які «вважала невідповідним інструментом».⁵⁹ Крім того, Швезіг не вагалася домовлятися з довіреними особами російського президента, які з 2014 року перебувають у санкційних списках Заходу. Це, наприклад, голова Ради Федерації РФ Валентіна Матвієнко. А у зверненні до інших членів російського уряду політикиня з СДПН наголосила на готовності говорити про можливу співпрацю у сферах кібербезпеки, цифровізації та суднобудування. Проте й інші політики з СДПН, наприклад, Нільс Шмід, член комітету із закордонних справ у німецькому Бундестазі, продовжували підтримувати стратегічне партнерство з Росією. Ще у 2019 році він назвав «бажаним» чергове перезавантаження відносин з Росією: «Європейську безпеку не можна уявити без Росії або проти неї», – заявив Шмід.⁶⁰ При цьому він ще раз повторив основні положення зовнішньої політики Німеччини щодо режиму Путіна.

Після 2014 року у німецької політичної еліти лише повільно та епізодично почало з'являтися усвідомлення того, що «Росія постійно бере участь у провокаціях» та «більше не може бути партнером», як,

наприклад, висловилася тодішня міністерка оборони Урсула фон дер Ляєн. Але вона одразу зазначила, що не піде настільки далеко, щоб характеризувати Путіна як опонента.⁶¹ Інші політики критикували дії Росії, що суперечили нормам міжнародного права, але досить часто вони пов'язували це з вимогою, що треба просто краще розуміти Росію та, у разі потреби, знайти контакт з урядом у Москві. Майже для всіх партій у політичному Берліні залишався невідомим той факт, що всеохоплююча ворожість до Заходу була навмисно створена режимом Путіна, організована всередині країни та терміново потребувала стратегічної реакції з боку спільноти західних держав. Щодо режиму Путіна влада мала лише обмежений кругозір, а не далекосяжне бачення.

Особливо соціал-демократи демонструють, наскільки глибоко вкорінилося бажання дотримуватися традиційної політики щодо Росії. Ще за часів проведення передвиборчої кампанії до Бундестагу 2021 року СДПН виступала у своїй програмі за подальше залучення Росії: «В інтересах Німеччини та Європи, якщо ми разом з Росією досягнемо загального прогресу у питаннях спільної безпеки, роззброєння та контролю над озброєнням, а також у питаннях клімату, екологічної стійкості, енергетики та боротьби з пандеміями. Проте ми також бачимо, що відносини Європи з Росією знову й знову зазнають невдач. (...) Росія регулярно порушує міжнародне право та у такий спосіб погіршує відносини зі своїми сусідами. З урахуванням усієї необхідної критики ми розраховуємо на готовність Росії до діалогу та співпраці».⁶²

Очевидно, що жорстока винищувальна війна Росії проти України мало що змінила в цій принциповій позиції. У своєму програмному документі «Соціал-демократична міжнародна політика у переломний момент», ухваленому у січні 2023 року, СДПН засуджує агресію Росії та підкреслює свою «необмежену солідарність з Україною». Проте разом з тим соціал-демократи чітко дають зрозуміти, що двері мають залишатися відкритими для можливого зближення з Москвою. Їхнє обґрунтування дивовижне: «Тому що ми знаємо, – пишуть вони, – вій-

ни зазвичай не закінчуються на полі бою».⁶³ Це не лише помилково з історичної точки зору, але й повністю суперечить реальності в Росії та Україні. Натомість СДПН сподівається, що «політика маленьких кроків» може відновити довіру. Передумовою для цього було б припинення Росією війни проти України. Поки в Росії не відбудуться кардинальні зміни, безпека Європи повинна бути організована «від Росії».⁶⁴ Дивним виглядає й таке формулювання: що означає *від* Росії? Чому соціал-демократи чітко не кажуть, що майбутня європейська безпека має бути організована *проти* Росії Путіна?

Аргумент про те, що європейська безпека не може існувати проти Росії, а лише разом з Росією, залишався основним девізом зовнішньої політики Німеччини навіть після 2014 року. Назовні Німеччина підтримувала консенсус у НАТО та ЄС щодо того, що після незаконної анексії Москвою Криму та Сходу України з Москвою більше не можна вести «бізнес як зазвичай». Вона підтримала як запровадження санкцій ЄС проти Росії, так і рішення Альянсу щодо посилення своєї здатності до оборони та стримування. Але це майже не змінило основну політичну позицію Берліну. Завжди й всюди уряд Німеччини захищав свою позицію: потрібно лише достатньо часто розмовляти з режимом Путіна, щоб знову підтримувати відносини у більш позитивному руслі.

У цій політичній атмосфері зобов'язання, взяті перед партнерами по НАТО на саміті НАТО у Вельсі у 2014 році щодо безперервного збільшення витрат Німеччини на оборону та наближення до цілі у 2% ВВП, з політичної точки зору все більше відходили на другий план.⁶⁵ Ще одна причина нехтування військовим впливом Бундесверу полягала у дедалі більшій зосередженості на веденні Росією гібридної війни. Загалом позитивним моментом було те, що Німеччина та її партнери по НАТО та ЄС з 2014 року більше звертали увагу на гібридні методи дестабілізації, які використовувала Москва, та намагалися посилити свою стійкість проти них. Але гібридні інструменти Кремля затуманили погляд на швидку модернізацію звичайного та ядерного арсеналу

Росії та на загрозливу обставину, що режим Путіна дедалі помітніше готувався до воєнної конфронтації із Заходом. Проведення Москвою масштабних військових навчань з імітацією застосування стратегічної та тактичної ядерної зброї відчутно почастишали з 2015 року.

Не можна було більше ігнорувати той факт, що Путін хотів не лише публічно продемонструвати свій новий арсенал зброї, але й використати його як політичну загрозу проти Заходу. У березні 2018 року він показав комп'ютеризовану відеопрезентацію для російських провідних політичних діячів та «звичайних громадян», у якій він презентував нову «непереможну ядерну зброю», включаючи міжконтинентальну балістичну ракету з ядерною боеголовкою, яка може націлюватися на американські міста через Північний або Південний полюс та подолати протиракетний щит США з використанням роздільної головної частини. У програмі його презентації також були представлені нові ядерні крилаті ракети міжконтинентальної та високої маневреності, а також гіперзвукова зброя. Хоча ці та подібні демонстрації російської військової потужності не можна було пропустити, зрештою в Німеччині вони призвели лише до дещо підвищеного усвідомлення загрози національній безпеці.

По-п'яте: у стратегічному партнерстві з Росією, яке Німеччина так рішуче захищала, вона не помічала зростаючу активність Росії в Африці, на Близькому Сході, в Арктиці або космосі. Також поступало достатньо інформації та аналітичних даних про дедалі тісніші зв'язки Москви з Китаєм. Але німецька політика не відреагувала на ці події ні концептуально, ні стратегічно. Не було жодних пропозицій щодо того, як можна системно обмежити вплив Росії у цих регіонах та областях. «Мережевий підхід», на якому завжди наголошували федеральні уряди Німеччини, застряг у хащах конкуруючих інтересів залучених федеральних міністерств. Те, в якій формі представники міністерств допомоги розвитку, оборони, економічного співробітництва, зовніш-

ньої політики та інші учасники, наприклад, Німецьке товариство міжнародного співробітництва (BIZ), координували послідовну, стратегічно вирівняну та орієнтовану на вплив політику щодо Росії, не можна визначити як кінцевий результат.

Таких прикладів достатньо. Візьмемо Африку: під час перебування на посту канцлерки Меркель все більше значення надавалося африканському континенту, що знайшло відображення, серед іншого, у збільшенні фінансування та реалізації таких політичних ініціатив, як «Угода з Африкою» та «План Маршалла для Африки». У цьому контексті Федеральне міністерство економічного співробітництва запровадило категорію «Партнери із взаємодії та миру», за допомогою якої буде проводитися робота над структурними причинами насильницьких конфліктів та міграції. Зокрема, Демократична Республіка Конго, Сомалі, Південний Судан, Чад та Центральноафриканська Республіка отримували (і продовжують отримувати) значну фінансову допомогу від Німеччини – це все країни, у яких Росія свідомо посилює свою політичну, економічну та військову активність. Однак при розробці та реалізації проектів, які фінансуються за рахунок німецьких платників податків, у цих країнах, «фактор Росії» навіть не згадується.

Відсутність системної координації та врахування стратегічних роздумів у цій ситуації та в подібних випадках дивує. Незважаючи на так званий «мережевий підхід» як моделі участі Німеччини у нестабільних державах, протягом останніх років зовсім не йшлося про комплексне узгодження між відомствами, відповідальними за зовнішню політику, оборону, розвиток та економіку (сюди також можна віднести внутрішні справи, дослідження та навколишнє середовище, передусім основні питання щодо зміни клімату).

По-шосте: навіть на етапі, коли вже стало більш ніж ясно, що відбудеться збройний напад Москви на Україну, частина політичної та економічної еліти відмовлялася сприймати реальність. Ще у жовтні

2021 року американські спецслужби почали звертати увагу на конкретну військову підготовку Москви до нападу на територію України. Протягом усієї осені та зими 2021 року уряд Вашингтона регулярно інформував партнерів по НАТО про отримані дані. Втім, уряд у Берліні тримався за газопровід «Північний потік-2», який федеральний канцлер Шольц наприкінці грудня 2021 року назвав «проектом суто приватного сектору». 22 лютого 2022 року, лише за два дні до початку російського повномасштабного вторгнення в Україну, і після того, як Москва визнала незалежність ДНР та ЛНР, Шольц призупинив поточний процес сертифікації суперечливого газопроводу. Уряд Німеччини також до останнього не бажав надавати конкретну допомогу Україні. На прес-конференції з генсеком НАТО Єнсом Столтенбергом, що відбулася 18 січня 2022 року, Шольц також продовжував виключати можливість постачання німецької зброї в Україну. Загалом, федеральний уряд не створив необхідних передумов для соціального та політичного усвідомлення того, що означатиме для Німеччини війна із застосуванням звичайної зброї у Центральній Європі, а також не почав розробляти переконливу контрстратегію з чіткою комунікацією.

У зв'язку з цим я часто згадую покійного сенатора-республіканця Джона Маккейна. В інтерв'ю 2017 року він сказав: «Кожен з наших останніх трьох президентів мав високі очікування щодо побудови партнерства з російським урядом. Кожна спроба провалилася не тому, що з американського боку не вистачало доброї волі, але через той безперечний факт, що ми маємо зрештою визнати: Путін хоче бути нашим ворогом, ми йому потрібні як ворог. Він ніколи не буде нашим партнером. Режим Путіна становить для нас більшу загрозу, ніж ІДІЛ».⁶⁶

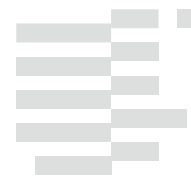
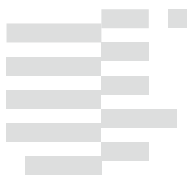
Федеральні уряди Німеччини анітрохи не наблизилися до оцінки Джоном Маккейном щодо небезпек, які становить система Путіна для Європи: ні інтелектуально, ні політично, ні стратегічно. Замість цього поєднання систематичного применшення загрози режиму Путіна та поширеного серед політичної еліти уявлення про те, що Німеччина

може успішно відігравати свою роль у Європі, лише якщо буде зберігати рівновіддаленість від великих держав Америки та Росії, призвело до катастрофи 24 лютого 2022 року.

У своїй промові 28 жовтня 2022 року Федеральний президент Штайнмаєр резюмував те, що в очах багатьох, особливо тих, хто відповідає за політику та бізнес, відображає переважаючий дух часу у Німеччині:

«Багато років до 24 лютого 2022 року Німеччина рухалася уперед, та попутний вітер допомагав нам йти. Це були роки, коли відбулося об'єднання Німеччини, роки мирного виведення російських військ з нашої території, закінчення конфронтації військових блоків та дедалі більшого об'єднання Європи. А ми, німці, в серці об'єднаної Європи, отримували велику вигоду від того, що це були мирні роки. (...) Наше власне німецьке щастя сформувало наш погляд на світ. (...) Незважаючи на всі кризи того часу і здійснення не всього, на що ми сподівалися, це були добрі роки!»⁶⁷

Так, Німеччина отримувала велику вигоду від мирних років. У цьому Штайнмаєр, без сумніву, правий. Але це також були роки великої політичної та стратегічної сліпоти.

СТРАТЕГІЧНИЙ ПРОГНОЗ

Якщо подивитися на офіційну політичну реакцію на глобальні кризи недавнього минулого, можна подумати, що більшість із них вдарили по нас як стихійні лиха: банкрутство американського інвестиційного банку Lehman Brothers влітку 2008 року призвело до світової фінансово-економічної кризи; внаслідок терористичних атак ісламістів на Нью-Йорк та Вашингтон 11 вересня 2001 року розпочалася міжнародна місія в Афганістані, що тривала протягом двох десятиліть; тисячі біженців з Африки, Афганістану та Близького Сходу, які застрягли на зовнішніх кордонах ЄС восени 2015 року, що спричинило загальноєвропейську міграційну кризу; голосування у Великій Британії у червні 2016 року, яке призвело до першого випадку виходу з ЄС європейської країни; стрімке поширення коронавірусу в усьому світі. У більшості випадків реакції політичної еліти свідчили про те, що у разі відповідної ситуації мова йшла про настільки екстраординарну подію, що будь-яка підготовка до неї була б абсолютно неможливою.

Проте всі ці дуже різні події поєднує те, що це були насправді не несподіванки, а класичні «чорні лебеді». Усі вони мали різноманітні та довгострокові наслідки: на міжнародну владну структуру, політичні та економічні умови у багатьох країнах, міжнародні та національні інституції, соціальну динаміку та життя мільйонів людей, але вони не з'являлися раптово. Відповідальні за політику та економіку особи просто не помітили знаки на стіні, які вказували на те, що в якомусь куточку реальності назріває щось погане.

Нассім Талеб, американсько-ліванський статистик та есеїст, описує однойменні події у своїй відомій книзі «Чорний лебідь»: «Вони трапляються рідко, неймовірні або малоймовірні, та мають серйозні наслід-

ки». Оглядаючись назад, говорить Талеб, ми шукаємо для них пояснення, вони здаються нам випадковими. Яби ми лише придивилися, ми б правильно витлумачили знаки. Іншими словами, такі події насправді не є такими непередбачуваними, якими здаються на момент їхнього виникнення, а скоріше вони раптово виявляють «сліпі плями» у нашому колективному сприйнятті.»

Безсумнівно, до категорії «чорних лебедів» належить загарбницька повномасштабна війна Росії проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, а також незаконна анексія Криму Росією у березні 2014 року. Ці події теж не сталися зненацька. Ознаки цього були прямо перед нашими очима. І все-таки вони стали «сліпими плямами» у сприйнятті багатьох осіб, відповідальних за прийняття політичних рішень.

Як таке може відбуватися? Чи це брак інформації та знань, чи це просто людська природа не помічати потенційні загрози?

ПОТІК ІНФОРМАЦІЇ

Щодня особи, які приймають політичні рішення, отримують потік важливої інформації про міжнародні події: оцінки ситуації розвідувальними службами, тематичні звіти про стан справ, довідкова інформація, дипломатичні телеграфні повідомлення, окремі аналізи, підготовлені бюрократичним апаратом, та письмові пропозиції щодо усних виступів на важливих засіданнях або на дво- та багатосторонніх зустрічах. І це лише кілька прикладів. Крім того, існує велика кількість коментарів, підготовлених ЗМІ, та наукових досліджень, які пропонуються щодня. Електронні поштові скриньки керівників апарату, офіс-менеджерів та армії особистих секретарів або помічників – усіх, хто має важливу роботу вибрати, що шеф повинен знати протягом наступних 24 годин – переповнюються щодня. Інформації точно не бракує.

В НАТО бюрократичний апарат, що складається із тисяч цивільних та військових службовців, задовольняє інформаційні потреби 30 держав-членів й двох їхніх вищих представників: Генерального секретаря НАТО та Голови Військового комітету. Хоча всі рішення – від важливих питань стратегічного значення до найпростіших питань щодо персоналу та бюджету – повинні прийматися консенсусом суверенних держав-членів, апарат НАТО у Брюсселі робить значний внесок у колективне прийняття рішень.

Проте часто потрібно долати довгий шлях: як і в національних міністерствах, об'єднана професійна компетентність зосереджена на рівні департаменту, яка може розподілятися між різними відділами. Вони, у свою чергу, мають чітку ієрархічну структуру. Те, що доповідач пише на конкретну тему, має спочатку затвердити відповідний керівник департаменту, який потім передає це далі на рівень керівництва: через відповідального керівника групи або директора до відповідального керівника відділу. На кожному етапі цього процесу проєкт коригується, змінюється та узгоджується за змістом з іншими відділами. У якийсь момент папір потрапляє до поштової скриньки секретаря керівника апарату, який знову редагує його на власний розсуд, перш ніж нарешті передати його керівникові апарату Генерального секретаря. Часто документ, який уже кілька разів редагувався, коригують знову, перш ніж він нарешті потрапляє до папки проєктів Генерального секретаря.

Звичайно, у двох основних штабах НАТО – Міжнародному секретаріаті та Міжнародному військовому штабі – є виключно компетентні виконавці загального профілю та фахівці. Крім того, є цивільні та військові розвідувальні штаби, які обробляють ту інформацію, якою окремі країни готові поділитися з НАТО для складання звітів про стан справ у розвідці. Це, у свою чергу, залежить передусім від теми: країна або приховує політично особливо чутливу інформацію, або ділиться нею часто лише з обраними союзниками.

Загалом, спектр професійних кваліфікацій, представлених у штаб-квартирі, дуже широкий і в останні роки постійно розширювався. Окрім традиційних основних компетенцій, таких як плануван-

ня розвитку збройних сил, закупівля озброєння, військові операції та навчання, а також військова та ядерна політика, з часом додалося багато інших: наприклад, у таких сферах, як стійкість, запобігання конфліктам, кіберзагрози, зміна клімату, гібридна війна та нові технології.

Робочі групи Альянсу також добре обізнані щодо конкретних країн. Фахівці, які займаються питаннями Росії, Балкан, Близького Сходу та Афганістану та працюють у різних відділах, якнайкраще знають відповідні країни чи регіони, мають широкую мережу на місцевому рівні та володіють широкими, поглибленими протягом багатьох років знаннями про політичні, економічні та військові структури країни.

З моменту приходу до влади Владіміра Путіна у 2000 році майже нічого не пройшло поза увагою російської команди у НАТО. Внутрішня експертиза Альянсу та знання розвідки щодо внутрішньої та зовнішньої політики та військового потенціалу Росії – чого ще бажати. Точно, як годинниковий механізм, вони надають комплексний аналіз, детальну довідкову інформацію та відповідні проєкти для обговорень для важливих дискусій між союзниками та двосторонніх переговорів між Генеральним секретарем НАТО та вищим керівництвом Росії.

Проте ця об'єднана компетентність та аналітичні здібності не сприяли тому, щоб політична поведінка партнерів по Альянсу щодо Росії кардинально змінилася з 2014 року. Чому?

Відповідь на це запитання значною мірою криється в політичній природі організації. З моменту її заснування у квітні 1949 року рішення в НАТО ухвалюються на основі консенсусу: тобто всі члени повинні дійти одностайної згоди щодо рішення. У НАТО не використовується кваліфікована або проста більшість в якості правил прийняття рішень. Дипломатичні та військові представники країн отримують чіткі вказівки від відповідних національних міністерств – закордонних справ, оборони та інших профільних міністерств – щодо того, що вони мають заявляти на засіданні комітету з конкретної теми.

Після представлення національних позицій своїм колегам по Альянсу національні представники підсумовують хід відповідної дискусії у дипломатичному звіті та направляють його назад особі, яка на

національному рівні віддає вказівки. У відповідь вона дає нову вказівку, яка, у свою чергу, буде представлена на наступному засіданні відповідного комітету. Розмови між Брюсселем та відповідними урядами закінчаться лише тоді, коли всі союзники дадуть сигнал про свою готовність погодитися з письмовим рішенням.

Ця процедура не тільки є довгою та виснажливою для усіх учасників, але й ускладнює пошук консенсусу ще й тому, що національні дипломати та постійні військові представники на місцях мають дуже обмежений простір для переговорів. Вони не можуть і не повинні погоджуватися на компроміси, які ініціюються, без вказівки своєї країни. Останнє слово залишається лише за тими, хто віддає вказівки у столицях.

Насправді це означає, що в НАТО майже відсутнє незалежне мислення, не зв'язане вказівками. Ті змістовні пропозиції, які невтомні фахівці міжнародних штабів надають країнам-членам щодо певних тем, спочатку декілька разів переглядаються у робочих групах у ієрархічному порядку, а потім на декількох засіданнях комітетів національних делегацій їх обмірковують та «пом'якшують» до тих пір, поки наприкінці процесу не буде оголошено про консенсус усіх союзників.

Якщо члени робочих груп на основі своїх фахових знань бажають дати змістовний стимул цьому складному процесу, це потребує від них особливого терпіння, витримки та мужності: вони повинні мати необхідну здатність відчувати, щоб підібрати відповідний політичний момент, сприятливий для внесення змістовних пропозицій; вони повинні вперто захищати свої пропозиції від бюрократичних та політичних зазіхань; а також мати особисту мужність, щоб у разі потреби втратити прихильність своїх керівників. Працівників, які, якщо треба, готові потрапити у жорна натівської бюрократії, небагато.

Переважна більшість працівників штабу сумлінно й професійно виконують свою роботу. Проте у них дуже розвинене мислення категоріями статус-кво. Якщо розглядати можливості особистої професійної кар'єри в апараті, перспектива цікавих відряджень та щедро мі-

сячна зарплата відіграють набагато важливішу роль у повсякденному житті багатьох співробітників, ніж питання про те, як вони могли б конкретно змінити політичне наповнення тих чи інших тем.

У повсякденному житті штаб-квартири, суттєво орієнтованому на процес, одне із головних питань звучить так: яка тема повинна з'явитися в офіційному політичному порядку денному партнерів по Альянсу, яким чином та в який момент часу? Відповіддю на це запитання щодня займається багато людей – від найближчих співробітників Генерального секретаря НАТО та керівників відповідних відділів до виконавців незліченних комітетів, що займаються організацією, до дипломатів та військових представників у постійних делегаціях країн-членів.

ФОРМА ВАЖЛИВІША ЗА СУТЬ?

У кожній бюрократичній інституції щоденно точиться боротьба за зміст та форму. Штаб-квартира НАТО не є винятком. Описана нижче ситуація є характерною для багатьох розмов, які я проводила у цій або аналогічній формі з моїми колишніми керівниками відділів або із заступниками керівника апарату (тут просто називатиму «шеф»):

Шеф: «Дякую за твій проєкт. Я не встиг прочитати його протягом останніх двох тижнів. Я був дуже зайнятий. Але післязавтра засідання комітету, на якому має обговорюватися твій дискусійний документ та пропозиції. Тож ще раз дякую. Але скажу відразу: твій документ задовгий. Десять сторінок – це нікуди не годиться. Ти знаєш, що ГС (Генеральний секретар НАТО) читає лише дуже короткі документи; тобто якщо він взагалі матиме час прочитати твій документ перед засіданням. І висновок також занадто довгий. Скороти основні пункти до половини сторінки. Загалом весь документ має бути не більше чотирьох сторінок».

Я: «Всього чотири сторінки? Як я маю підсумувати можливості формування концепції російської гібридної війни у Європі на трьох з половиною сторінках? Щось у вигляді тез? Аналітична частина вже й так дуже скорочена».

Шеф (мовчить).

Я: «А що ти скажеш про наші три сценарії?» Ми довго обговорювали це в команді. Усі три сценарії «Що було б, якби» правдоподібні, добре аргументовані та інтелектуально провокаційні. Я думаю, що деякі з делегацій жваво дискутуватимуть».

Шеф (все ще продовжує мовчати), потім каже: «Цього всього занадто багато для чотирьох сторінок. Викресли три сценарії, і тоді ти зекономиш три сторінки».

Я: «Але керівник апарату доручив нам написати дискусійний документ! А не стислий аналіз. Тема дуже складна і ...»

Шеф (перебиває, встає зі стільця та демонстративно йде до дверей, які відчиняє): «Питання вирішено. Будь ласка, надішли мені скорочену версію не пізніше сьогоднішнього вечора. Ти можеш одразу надіслати доповідну записку для генерального секретаря. Тоді обидва документи зможуть опинитися в його папці завтра вдень».

Я нерішуче встаю: «Ще одне запитання...»

Шеф: «Так?»

Я: «Засідання відбудеться післязавтра: більше половини делегацій прямо просили включити до порядку денного тему «Гібридна війна Росії у Європі». Чи вдалося тобі поговорити з Генеральним секретарем про те, чого він конкретно очікує від засідання? Якої реакції можна очікувати від делегацій? Чи хтось з апарату спілкувався з ними? Наприклад, з турками чи французами? І яким ГС бачить можливий наступний крок після обговорення? Пункти його промови повинні відображати все це, чи не так?»

Шеф (виходить у двері): «Я впевнений, що ти знайдеш необхідні пункти для промови. Тоді до завтра!» І, ввічливо посміхаючись, додає: «Гарного дня!»

Описана ситуація, що виникла під час розмови, свідчить одразу про декілька проблем роботи штаб-квартири НАТО. Часто мова йде не про зміст, а більше про форму. Надання переваги відповідним Генеральним секретарем НАТО проведенню стислого, чіткого брифінгу у вигляді тез може бути зрозумілим з огляду на його обмежений обсяг часу, проте йому не вистачає глибшого розуміння складних взаємозв'язків у глобалізованому світі.

Запланована дискусія з розглядом сценаріїв скорочується не випадково. Обговорення звіту про стан справ на основі даних розвідки та внутрішнього аналізу штабу є для дипломатів та офіцерів звичною та передбачуваною справою. Дискусія щодо сценаріїв майбутнього розвитку, яка може виникнути в результаті конкретної політичної ситуації або події, навпаки, є відкритою, і політично її важко спланувати заздалегідь; оскільки реакцію національних представників на такі сценарії можна побачити лише під час дискусії. Отже, якщо особа, яка приймає рішення та виконує свої обов'язки формально, має вибір між запланованим обміном національними позиціями та дискусією з невідомими змінними, її вибір буде очевидним.

Разом з тим теми обговорюються неодноразово без урахування відповідного контексту й конкретних подальших дій. Нерідко трапляється так, що співробітникам НАТО доводиться здогадуватися про політичні наміри вищого керівництва. Вибір тем часто зумовлюється не стратегічними пріоритетами, а процедурними роздумами. Включення до порядку денного «тем, що заповнюють прогалини» або «політичних дорожніх карт» (так званих «Roadmaps»), які постійно переглядаються – одне з улюблених занять НАТО – призводить до того, що організація має вигляд надзвичайно зайнятої. Але *зайнятість* не замінює політично цілеспрямованих, а стратегічних дій і поготів. Перевантажений порядок денний можна легше подати у комунікації із зовнішнім світом, що відображається в одній зі стандартних відповідей речниці НАТО на запити журналістів: «Генеральний секретар НАТО наразі дуже зайнятий». Але вона не може приховати той факт, що саме політичні кінцеві результати організації часто насправді мізерні.

РИТУАЛИ

Порядок денний міжнародних організацій завжди стислий. Це стосується й порядку денного НАТО. Щодня велика кількість дипломатів, доповідачів, військових представників та інших співробітників поспішають в різні зали засідань, де національні представники сидять за столом в алфавітному порядку, намагаючись знайти спільну мову з певного питання. Позаду офіційних національних представників, які сидять за столом, так само у строго ієрархічному порядку на стільцях сидять відповідні заступники, спостерігають за обговоренням та старанно занотовують. Перед головою розташована не лише табличка з іменем, а й маленький молоток, яким він стукає по дерев'яній дошці перед собою, щоб присутні зрозуміли, що він хоче відкрити або закрити засідання.

Зараз національні представники виступають зі своїми заявами, зачитуючи підготовлений текст з аркушу. Завжди по черзі, як тільки голова надає їм слово: «Албанія, будь ласка». І після того, як представник від Албанії прочитав свою промову: «Щиро дякую. Наступна у моєму списку Ісландія. Ісландія, будь ласка». Після виступу Ісландії Генеральний секретар знову дивиться на список країн, які попросили слово, й каже: «Дуже добре. Дякую, Ісландія Тепер я надаю слово Португалії».

Цей «процес обговорення» триває багато годин: щодня, щотижня, щомісяця. Хоча формат та коло учасників різні, процедура обміну національними позиціями роками залишається незмінною; незалежно від того, чи зустрічаються глави й голови урядів держав-членів НАТО, міністри закордонних справ або референти-експерти з програми стандартизації підводних човнів. По черзі представники делегацій у дипломатично-ввічливій манері викладали свої національні позиції. Один за одним. Лише в дуже рідкісних випадках відбувається пряма та інтерактивна дискусія. За 22 роки, протягом яких я була присутньою на сотнях зустрічей НАТО у якості слухача або надавала слово як голова, я дуже рідко спостерігала спонтанні реакції за столом та відкриті дискусії. Надзвичайно ритуалізоване представлення окремих національних позицій протягом десятиліть було нормою.

У повсякденному житті Альянсу офіційні та неофіційні засідання Північноатлантичної ради та Військового комітету чергуються із засіданнями різних спеціалізованих комітетів та зустрічами між союзниками та державами-партнерами; відбуваються спільні засідання між послами НАТО та їхніми колегами з ЄС, засідання, що проводяться в режимі особливої секретності, а також неформальні ланчі послів. Кількість засідань, що відбуваються у штаб-квартирі у Брюсселі щодня або спонтанно на конкретні теми, величезна.

До основних завдань «машинного відділення» НАТО, тобто робочого рівня, відноситься підготовка всіх цих засідань за змістом та організаційно. Особлива метушня виникає завжди під час підготовки зустрічей на високому рівні, наприклад зустрічей міністрів закордонних справ, міністрів оборони або начальників Генеральних штабів. Зазвичай ці зустрічі відбуваються двічі на рік. Проте у разі виникнення надзвичайних політичних ситуацій можуть бути частіше. Тоді апарат НАТО метушиться набагато швидше, тому що міністрам та начальникам Генеральних штабів надаються документи для ознайомлення та/або прийняття рішень, які спочатку повинні бути схвалені підготовчими комітетами НАТО на основі консенсусу.

Якщо ще відбуваються зустрічі на вищому рівні з главами держав та урядів, то темпи роботи бюрократичного апарату ще раз значно зростають. Увага Генерального секретаря НАТО та його найближчого оточення, голови Військового комітету та його штабу, керівників відділів, прес-служби та делегацій НАТО – коротше кажучи, більшості у штаб-квартирі – прикута лише до майбутньої визначної події. Цей підготовчий етап (Run-up), як його називають на жаргоні НАТО, триває тижнями й місяцями. Те, що відбувається у світі, сприймається все більш вибірково: враховуються лише анонсовані результати саміту, так звані *кінцеві результати (deliverables)*. Зрештою, вони мають бути оголошені під час зустрічі на вищому рівні з висвітленням у ЗМІ. Тунельне бачення штаб-квартири стає дедалі вужчим у прямому сенсі цього слова.

Коли у листопаді 2019 року президент Франції Макрон публічно заявив, що «НАТО переживає смерть мозку», верхівка НАТО відреагувала на це дуже чутливо. Більшість партнерів по Альянсу обурилася такою фундаментальною критикою від своїх. Генеральний секретар НАТО Столтенберг, мабуть, був засмучений критикою Макрона; зрештою, він як голова Північноатлантичної ради відповідає за те, щоб союзники спілкувалися між собою прозоро та обговорювали стратегічні питання. Саме на це вказав президент Франції та звинуватив передусім уряди у Вашингтоні та Анкарі у тому, що вони ставлять під загрозу політичну згуртованість партнерів по Альянсу, діючи самотійно.

Як реагувати на провокаційну критику з Парижа? Відповідь із Брюсселя не змусила на себе довго чекати. Щоб випустити політичну пару з котла, Генеральний секретар Столтенберг оголосив про створення зовнішньої консультативної групи. Їй було доручено розробити пропозиції щодо реформ з метою зміцнення внутрішньої згуртованості Альянсу. Звичайно, члени цієї групи були знайомими НАТО. Країни-члени ретельно відбирали своїх представників перед тим, як їх офіційно призначив Генеральний секретар НАТО. Ідея створення цієї робочої групи знайшла достатню підтримку й у політичних колах Берліна. Завдяки групі з реформування, яка протягом кількох місяців відвідувала б столиці держав-членів НАТО, проводячи переговори з різними діючими та колишніми знавцями НАТО, «проблему мертвого мозку НАТО» вдалося б на певний час вивести з-під політичного та медійного удару.

Група експертів НАТО, яка була створена невдовзі під головуванням колишнього міністра оборони Німеччини Томаса де Мезьєра та американця Весса Мітча, колишнього високопоставленого співробітника Державного департаменту, дуже серйозно поставилася до доручення. У заключному звіті, що складався зі 67 сторінок та був переданий Генеральному секретарю Столтенбергу у листопаді 2020 року, серед іншого, вказувалося на надто ритуалізований характер політичної культури всередині Альянсу. Зокрема, група розкритикувала те, що консультації союзників не залишили достатнього простору для відкритих диску-

сій з протилежних позицій. Альянс повинен обговорювати основні питання стратегічного значення та не триматися за перевантажений порядок денний без чітких політичних пріоритетів. Зокрема, робоча група запропонувала наступне:

«НАТО слід проводити більше неформальних зустрічей. Нинішній формат зустрічей міністрів характеризується високим ступенем формальності під час викладення заздалегідь підготовлених позицій. Хоча цей формат є цінним, він залишає дуже обмежений простір особам, відповідальним за прийняття політичних рішень, для створення довірливих відносин. НАТО слід провести певну кількість неформальних зустрічей, щоб забезпечити більш вільну взаємодію та обговорення як на рівні міністрів, так і на рівні постійних представників. Сюди повинні відноситися більш інноваційні та інтерактивні формати дебатів та дискусії із розглядом сценаріїв та прогнозів з використанням сучасних технологій візуалізації, інструментів моделювання та симуляції, а також обмін із позаштатними експертами в галузі економіки, науки та громадянського суспільства».¹

Своєю критикою культури переговорів союзників група експертів НАТО влучила в ціль. Крім того, вона надала велику кількість чітких та практичних пропозицій щодо того, як зробити консультації між країнами-членами НАТО більш відкритими та орієнтованими на майбутнє. Зокрема, союзники повинні тісніше співпрацювати з іншими міжнародними гравцями; об'єднуватися у тематичні підгрупи для більшої ефективності процесу прийняття рішень у 30 (прим. видавництва – у 31) країнах; проводити регулярний аналіз результатів, досягнутих у довгострокових проектах, та раз на рік міністри закордонних справ повинні давати оцінку «політичному стану здоров'я» Альянсу.

У своєму звіті група експертів надала ці та інші конструктивні пропозиції Генеральному секретарю НАТО Столтенбергу та державам-членам. Проте до цього часу мало що з цього було реалізовано у повсяк-

денному житті Альянсу. Партнери по НАТО продовжують традиційно вести дискусії та переговори. Як і раніше штаб-квартира більше зосереджується на успіхах самітів та зустрічей міністрів, про які повідомляють ЗМІ, ніж, наприклад, на готовності постійно перешкоджати таким «складним» союзникам, як Туреччина чи Угорщина, діяти самостійно. Бажання більш поглиблено вивчати кризи та заворушення, які можуть бути статися незабаром, із використанням сценаріїв майбутнього розвитку також не збільшилося. При цьому НАТО, при бажанні, могло б використати певний досвід із прогнозування кризових ситуацій.

СТРАТЕГІЧНИЙ ПРОГНОЗ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Загалом стратегічний прогноз описується як ненаукова дисципліна уявного розгляду майбутнього. Він призначений для полегшення далекоглядного, міжсекторального політичного планування, захисту від стратегічних несподіванок як система раннього попередження про кризові ситуації та, врешті-решт, для удосконалення здатності політичних гравців розробляти стратегії та діяти.

З точки зору теорії в цьому є сенс. З огляду на зростаюче об'єднання у мережу, швидкість та складність глобальних систем, політична верхівка хоче та, звичайно, повинна знати, які стратегічні несподіванки можуть її очікувати. Що стосується прогнозування кризи, виклик насамперед полягає в уточненні терміну складності для тих, хто приймає рішення. За визначенням, складні системи складаються з великої кількості автономних елементів, які постійно взаємодіють між собою нелінійним способом. Наочним прикладом складних систем часто називають зміну клімату. У глобалізованому світі все частіше намагаються обчислити та передбачити виникнення нелінійних політичних, економічних або соціальних непередбачених змін за допомогою нових форм аналізу даних.

Інтелектуальний аналіз даних – це підхід, який користується все більшою популярністю в методах прогнозування криз. При цьому мова йде про різні міждисциплінарні статистичні методи, які оцінюють наявні величезні обсяги даних за допомогою штучного інтелекту та технік машинного навчання (тобто неконтрольованого навчання), та намагаються виявити в них нову, переважно невідому інформацію та взаємозв'язки. Систематичний аналіз великого обсягу даних за допомогою алгоритмів та інших технологій цікавий не лише для комерційних компаній; національні гілки влади та міжнародні організації також все частіше використовують *інструменти інтелектуального аналізу даних* для спроб прогнозування і розробки моделей.

Враховуючи зміни, які міжнародна система пережила за останні роки, не дивно, що збільшилася кількість пропозицій щодо продукції та діяльності з прогнозування кризи. Останнім часом, як гриби після дощу, ростуть приватні консалтингові фірми, які пропонують послуги та продукти комерційним підприємствам, урядам, міжнародним організаціям та окремим особам. Одним словом, усім, хто хоче отримати перспективні оцінки та аналіз майбутніх геостратегічних подій та потенційних ризиків. Наукові інститути та аналітичні центри також відкрили напрямок для себе та старанно випускають публікації про необхідність інституціоналізації стратегічного прогнозу на політичному рівні.

Національним урядам та міжнародним організаціям знадобилося трохи більше часу, ніж приватним компаніям, щоб виявити переваги стратегічного прогнозу, але багато хто з них зараз інвестував у спеціальні ресурси та методи. Спеціальні групи з прогнозування були створені в урядових апаратах Лондона, Вашингтона, Парижа, Оттави, Копенгагена, Берліна та низки інших столиць, щоб доповнити традиційне політичне планування та оцінку отриманих від розвідки даних аналізом прогнозу кризи.

У Федеральному уряді також є робочі підрозділи, які займаються стратегічним прогнозуванням: наприклад, у відомстві федерального канцлера, у Федеральному міністерстві закордонних справ та в мініс-

терствах з питань навколишнього середовища, досліджень, технологій і оборони. Зараз у Федеральній академії політики безпеки у Берліні існує експертний центр зі стратегічного прогнозування, який регулярно проводить семінари для державних службовців усіх відомств. Однак у більшості випадків чисельність співробітників у цих підрозділах дуже скромна. У канцелярії, наприклад, відділ стратегічного прогнозування тривалий час складався з одного-двох молодших співробітників, які не були залучені до фактичного процесу прийняття політичних рішень у відомстві. Безумовно, Німеччині не бракує політичного формального визнання стратегічного прогнозу. Лише наприкінці січня 2023 року голова СДПН Ларс Клінгбайль знову закликав більше задуматися про сценарії з огляду на міжнародні події.² На жаль, ні його партія, ні будь-яка інша поки що не представила хоча б декілька конкретних сценаріїв.

При цьому колишній федеральний уряд вже підкреслював свою рішучість посилити інституціоналізацію стратегічного прогнозування як частину своєї діяльності із запобігання криз та їхнього раннього виявлення. Нинішній уряд також хоче розширити свої можливості з прогнозування, та навесні 2022 року замовив експертний висновок у відомого товариства ім. Фраунгофера у Мюнхені, яке той надав на 124 сторінках. Побачимо, скільки з цього буде реалізовано в майбутньому для «інституціоналізації стратегічного прогнозування як процесу та методу федерального уряду Німеччини».

Зокрема, Федеральне міністерство закордонних справ протягом останніх років інвестувало у раннє виявлення криз на основі даних та за допомогою власного інструменту обробки даних «Preview» покращило здатність своєчасно виявляти ознаки конфліктів та кризових подій у багатьох країнах. Міністерство ділиться своїми комп'ютеризованими результатами з форумом «Європейське раннє попередження та реагування», який також підтримують інші члени ЄС, та завдання якого полягає у своєчасному наданні організації комплексної оперативної обстановки щодо потенційних криз.

В НАТО зацікавленості у стратегічному прогнозуванні передусім слід завдячувати Андерсу Фогу Расмуссену. Ще у 2010 році колишній Генеральний секретар НАТО з Данії неодмінно хотів створити у штаб-квартирі новий робочий підрозділ з незалежним мисленням: здатність передбачати кризи, яка забезпечить його як голову Північноатлантичної ради, та високопосадових військових представників, голову Військового комітету НАТО аналізом розвитку майбутнього та сценаріями щодо питань стратегічного значення для Альянсу. Багато країн у той час були налаштовані скептично. Дехто побоювався, що додаткова одиниця штабу конкуруватиме з розвідувальним та політичним відділами, робота яких зосереджена на основних стратегічних, політичних та військово-політичних питаннях. Інші не були в захваті від самої перспективи мати незалежно мислячу одиницю штабу НАТО.

Але Расмуссен домігся свого. Для створення власної команди зі стратегічного прогнозування йому навіть потрібно було отримати офіційне рішення Північноатлантичної ради, у якому були описані мандат та склад робочої групи. Коли влітку 2012 року він попросив мене очолити команду, я з великим ентузіазмом взялася за нове завдання. Мені дуже сподобалася ідея працювати безпосередньо на обох високопоставлених керівників НАТО, керувати змішаною цивільно-військовою командою та, передусім, мати більше інтелектуальної свободи. За короткий час я змогла трохи збільшити склад команди, щоб створити широке поєднання різних та взаємодоповнюючих компетенцій. Так до команди увійшли досвідчені військові офіцери, молодші та талановиті колеги із штабу та дипломати з різних країн-членів НАТО.

Фактично наше завдання полягало в тому, щоб з глобальних тенденцій, регіональних подій та величезного фонового політичного шуму відфільтрувати ті ознаки та індикатори, які не завжди були помітними одразу, але могли стосуватися стратегічних інтересів Альянсу. Основним завданням було не лише інтелектуальне опрацювання сценаріїв «Що було б, якби?», а й передусім пошук «сліпих плям» у загальному сприйнятті НАТО. Це означає, що ми повинні були ак-

тивно шукати підказки, які могли б свідчити про «чорних лебедів», а, отже, якомога швидше повідомляти про це нашим двом керівникам та членами Альянсу.

Оскільки в організації не було спеціального *інструменту аналізу даних* для геостратегічних розробок, ми використовували якісний «метод сканування горизонту». За допомогою систематичного аналізу тенденцій ми намагалися ідентифікувати події та прояви, які могли б бути суттєвими для НАТО, але за основними моментами ще не потрапили до політичного порядку денного. Ми регулярно інтегруємо вірогідні сценарії «Що було б, якби?» у наш аналіз раннього виявлення та робимо спроби виявити потенційні *тригерні моменти, вайлд-карти та стратегічні зміни*, які, ймовірно, можуть змінити певний розвиток подій різко та ризиковано.

Для нашого аналізу ми обробили 90% публічних джерел та лише іноді використовували звіти розвідки НАТО для порівняння інформації. Інтелектуальний виклик нашої роботи полягав насамперед у регулярних дискусіях «Червоної команди», під час яких ми самокритично уточнювали правдоподібність наших аналізів та розроблених сценаріїв. Наші документи завжди закінчувалися описом можливих наслідків для НАТО та низкою коротких рекомендацій щодо дій для нашого стратегічного керівництва. останні часто слідували за ключовим питанням: які варіанти дій матиме Західний оборонний альянс, якщо трапиться випадок x, який може мати наслідки у для безпеки окремих або всіх членів?

НАЗАД У МАЙБУТНЄ

Події у двох континентальних державах, Росії та Китаї, були в центрі нашої роботи з самого початку. Ще у 2013 році ми підготували перші сценарії можливих військових дій Росії проти України. Піс-

ля незаконної анексії Москвою Криму та більшої частини територій на Сході України ми звернули особливу увагу на воєнні та гібридні інструменти, які Росія могла б використати для досягнення власних стратегічних цілей у Східній та Південно-Східній Європі та Арктиці. За цей час були розроблені сценарії, які зосереджувалися на можливому збройному захопленні Росією Маріуполя та Одеси, а також усього Донбасу та оцінювали стратегічні наслідки для України.

Попередня штаб-квартира НАТО в Брюсселі – вересень 2013 року

Початок другої половини дня, і я стою в довгому головному коридорі штаб-квартири НАТО прямо перед контрольно-пропускним пунктом. Він відділяє зал для прес-конференцій, доступний для журналістів та зареєстрованих відвідувачів, кафетерій та ресторан від величезної частини будівлі, де члени НАТО мають свої постійні представництва. В ній також розташовані більшість головних відділів та численні зали засідань Альянсу. Обід майже закінчився, і колеги рішуче поспішають до своїх кабінетів.

Я чекаю. Кожні десять секунд я відповідаю на дружнє «Привіт, Штеф!» від когось з колег або просто киваю у відповідь, дружньо посміхаючись.

Я чекаю. Намагаюся ігнорувати незначну нервозність, яка наростала в мені з ранку. Сьогодні важливий день. Вівторок. Як і кожного вівторка, послі країн НАТО збираються на неформальний обід. «PermRep luncheon» – так він називається на жаргоні НАТО. Постійні представники сидять у ресторані та обговорюють певну тему за обідом. Обслуговуючий персонал виконує свою роботу стримано та вміло; між блокнотом і мікрофоном не так багато місця для розташування тарілок та столових приборів на довгих рядах столів. Генеральний секретар офіційно головує на обіді. Він також пропонує тему для обговорення, наприклад, «Роль держав-партнерів НАТО в Азійсько-Тихоокеанському регіоні» або «Дорожня карта для поглиблення співпраці з Мавританією». Час від часу делегація НАТО робить пропозиції; особливо, якщо певна тема особливо важлива для неї або якщо вона хоче перевірити реакцію інших країн. Офіційно обіди, що проводяться щовівторка, мають на меті заохотити

неформальне, відкрите та інтерактивне обговорення. Але, звичайно, посли рідко висловлюються спонтанно та абсолютно точно вони не роблять цього без попередньої консультації з особами, які віддають вказівки на національному рівні.

Генеральний секретар сьогодні відсутній. Головує його заступник, Александер Вершбоу. Сенді, як його називають посли, або DSG (аббревіатура від заступника генерального секретаря), як називають його співробітники НАТО. За його плечима, як досвідченого американського дипломата, стоїть довга кар'єра у Державному департаменті. Він користується таким самим всезагальним визнанням у столицях країн-членів НАТО, як і в країнах-партнерах. Посол Вершбоу неодноразово обіймав посади у Москві та добре знайомий з НАТО з попередніх посад. У нього чудові зв'язки у політичному Вашингтоні. Завжди доброзичливий, абсолютно невибагливий, він відомий тим, що грає на ударній установці та читає книги. Якщо коротко, то заступник Генсека Вершбоу надзвичайно популярний серед співробітників НАТО

Я чекаю на нього. Чекаю на те, що він вийде з ресторану та побачить мене. Якщо пощастить, я могла би отримати від нього першу реакцію. Зрештою, він сьогодні виставив на обговорення мій дискусійний документ «Стратегічні цілі Росії у Східній Європі».

Аналіз розвитку майбутнього на десяти сторінках суттєво відрізняється від існуючого консенсусу НАТО щодо Росії. Його основне положення полягає в тому, що Росія більше не є надійним стратегічним партнером для Альянсу. Всупереч політичній риторичі, яка лунає з Москви, російський уряд використовуватиме всі важелі впливу, включаючи гібридні та воєнні інструменти, щоб укріпити свої претензії на виключну зону впливу у Східній та Південно-Східній Європі. Експансіонізм Росії особливо загрожує безпеці України, Білорусі та Молдови. Але Кремль також намагається постійно розширювати свій стратегічний вплив у Сербії, Боснії та Чорногорії. Альянс, згідно з рекомендованим курсом дій, має озброїтися для конфронтаційного курсу з Росією, стійко нарощувати свою обороноздатність на зовнішніх кордонах та пильно стежити, зокрема за Україною. Тут буде вирішено, чи призведе агресивний ревізіонізм Росії до успіху чи поразки. Загалом, партнери по Альянсу мають розпочати зміну стратегічного курсу щодо режиму Путіна.

Нарешті він приходить. Зупиняється та посміхається мені. «Твій документ був розгромний, Штеф! У нас була дуже хороша дискусія з цього приводу. Приходь до мене в офіс сьогодні після обіду для підведення підсумків. Я детально розповім, як пройшла дискусія».

Я посміхаюся у відповідь з полегшенням. Деякі послы НАТО проходять повз мене. «Чудовий дискусійний документ», – каже посол Греції. Постійний представник Естонії також зупиняється переді мною: «Це питання вже давно на часі. Дякую».

Через дві години я з іншими колегами з Міжнародного секретаріату сиджу в приміщенні для переговорів посла Вершбоу. Переглядаючи письмові нотатки, він підсумовує найважливіші заяви, зроблені послами. Пункт за пунктом.

Багато послів високо оцінили аналітичну частину роботи. Одні також оцінили рекомендації до дій. Інші, у свою чергу, назвали дискусію актуальною та корисною, але водночас висловили суттєве побоювання з приводу стратегічного переосмислення щодо Росії. Необхідно спочатку уважно стежити за розвитком подій. Штаб має підготувати подальший аналіз щодо діяльності Росії у Східній Європі та Україні. Останнє було нічим іншим, як ввічливим перефразуванням: ми хочемо дотримуватися поточної політики НАТО щодо Росії. Будь ласка, жодних політичних експериментів.

Я уважно слухаю, що говорить заступник Генсека. Тим не менш, я думаю, що деякі країни не відкинули одразу аналіз розвитку майбутнього. Занепокоєння інших країн, що гальмують процес, навпаки, мене не дивує.

– Чи плануються конкретні подальші дії? – запитую я. – Можливо, офіційне засідання Ради, де цю тему можна буде розглянути більш детально?

– Ні. Поки що ні, – відповідає заступник Генсека. – Але нехай залишиться. Надішліть мені ваш аналіз.

І це саме те, що ми зробили. Протягом наступних місяців та років ми підготували велику кількість аналізів розвитку майбутнього, які розглядали можливі варіанти дій Росії на зовнішніх кордонах Альянсу: в Арктиці, Африці, на Близькому та Середньому Сході. Звичайно, ми також уважно вивчали відносини Москви з Китаєм, Індією та Іраном.

Після 2014 року, коли союзники намагалися домовитися про надійну та ефективну відповідь на незаконну анексію Росією Криму та Сходу України, ми все більше звертали увагу на Китай. Особливо нас цікавив розвиток Китаю як глобального гравця, формулювання його стратегічних інтересів та інструментарію, який Піднебесна постійно розвивала. Ми також розглянули військовий потенціал, який швидко розвивається, та здатність політичних лідерів Пекіна використовувати військові засоби для реалізації своїх стратегічних амбіцій у регіональному та глобальному масштабі. Одним із основних моментів була, наприклад, програма модернізації ВМС Китаю та його оперативні можливості за межами Південно-Китайського моря. Але предметом нашого аналізу були також різноманітні ініціативи Шовковому шляху Китаю та пов'язані з цим різноманітні можливості політичного та економічного впливу, а також його політика створення військових баз на Африканському Розі – і, не в останню чергу, його зростаюча присутність на південному та південно-східному флангах території Альянсу, а також поглиблення його стратегічного партнерства з Росією, Іраном, ЄС та окремими партнерами НАТО.

Також часто розглядалися динаміка війни у Сирії, Іраку, Лівії та Ємені, можливості майбутнього розвитку ісламістського тероризму та сценарії майбутнього для Афганістану після виведення військ НАТО. Крім того, ми запропонували аналізи розвитку майбутнього для довгострокових тенденцій: наприклад, ми вивчали взаємозв'язок між майбутніми збройними конфліктами на Близькому Сході та дефіцитом продовольства в Африці та появою нових відгалужень Ісламської держави в особливо вразливих регіонах Сахель та Західної Африки.

Ми також розглянули можливі наслідки нових технологій для світового порядку. Наприклад, нас дуже зацікавили штучний інтелект та блокчейн. Ми також розробили сценарії використання криптовалют для обходу міжнародних санкцій авторитарними режимами.

З трьох голів Військового комітету, які чергувалися на цій посаді у період з 2012 по 2020 роки, двоє були більш ніж відкриті для результатів нашої роботи. Третій голова, британський генерал, навпаки, не виявив жодного інтересу до наших прогнозів. Незважаючи на дуже щільний графік генерала з чотиризірковим званням, голова військового комітету з Данії та пізніше з Чехії, який змінив його через кілька років, регулярно знаходили час для інтенсивного обговорення наших документів. Обидва генерали, Кнуд Бартельс та Петр Павел (який був обраний президентом Чеської Республіки 9 березня 2023 року)³, були добре підготовлені за змістом до відповідних зустрічей, активно цікавилися темами та, перш за все, не соромилися вступати з нами в інтерактивну та відкриту дискусію. Після цих зустрічей наша команда завжди поверталася до роботи з натхненням: принаймні один із двох наших основних клієнтів був відкритий для стратегічних порад.

Особисті зустрічі з Генеральним секретарем були поодинокими. Хоча Андерс Фог Расмуссен час від часу знаходив час для коротких особистих розмов зі мною, потрапити на зустріч з його наступником Столтенбергом було майже неможливо. Команда майже ніколи не отримувала від нього прямої відповіді. Ми могли лише здогадуватися, чи він читав наші документи, і чи були вони корисними для тієї чи іншої політичної дискусії з послами.

Зрештою, Столтенберг дозволив обговорювати більше половини наших аналізів розвитку майбутнього під час неформальних обідів послів. Оскільки працівники штабу зазвичай не беруть участі у цих обговореннях, нам залишалося шукати лише непрямий зворотний зв'язок, щоб дізнатися щось про реакцію союзників на наші дискусійні документи та робити висновки для проведення майбутніх аналізів.

Виключно Генеральний секретар НАТО вирішував, чи використовувати нашу роботу як основу для обговорення на засіданні Ради чи комітетів, та коли. У зв'язку з цим мені доводилося енергійно агітувати в його апараті та з керівниками відділів, відповідальними за конкретну тему, щоб наші аналізи та сценарії розвитку майбутнього взагалі

висвітлювалися політично. Загалом апарат дуже вибірково поширював наші аналізи у штаб-квартирі. Оскільки майже всі вони були під грифом «Конфіденційно», «Секретно» чи навіть «Не розголошувати», деякі з наших документів не бачили навіть керівники відповідальних відділів чи фахівці.

Однак, коли сценарії розвитку майбутнього доходили до Північноатлантичної ради чи іншого комітету НАТО, союзники незмінно сприймали їх добре. Однак було важко оцінити, чи відповідний зміст та рекомендації щодо дій мали політичний ефект, чи похвала окремих делегацій була лише виявом дипломатичної ввічливості. Як правило, Генеральний секретар та його співробітники не проводили систематичної оцінки відповідних дискусій та визначення можливих подальших дій.

Озираючись на вісім років керівництва командою стратегічного прогнозування, мені здається, що я витратила стільки ж часу на внутрішню агітацію, скільки й на фактичний інтелектуальний розвиток наших продуктів та рекомендацій щодо політичних дій. Іноді я досягала успіху, але часто ні, і наші аналізи зникали непрочитаними в глибинах бюрократичного апарату НАТО.

З іншого боку, у наших зовнішніх контактах та розмовах у штабі з окремими членами НАТО було набагато менше обмежень за змістом та формою. Протягом багатьох років ми з групою стратегічного прогнозування систематично співпрацювали з іншими міжнародними організаціями, такими як ЄС та ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку), а також з національними групами раннього попередження. Нам вдалося багато чому навчитися, як з точки зору методології, так і змісту, під час регулярних зустрічей з представниками Ізраїлю, Фінляндії та Сінгапура – тих країн, які вважаються новаторами у сфері стратегічного прогнозування.

Наша мережа охоплювала спільноту досліджень майбутнього у британських, канадських та американських університетах, майбутніх аналітиків Всесвітнього економічного форуму у Давосі та військові

групи прогнозування НАТО, які зараз є частиною Верховного командування збройних сил НАТО (SHAPE) у Монсі, Бельгія, та в командуванні НАТО з питань трансформації у Норфолку, штат Вірджинія. Усі ці зустрічі були для нас надзвичайно корисними та надихаючими. Під час наших спроб своєчасно виявити «чорних лебедів» у бурхливих водах міжнародної політики безпеки ми аж ніяк не знаходилися «поза грою» з точки зору змісту чи методології.

БЕЗ ЗВОЛІКАННЯ

Проте з часом, а особливо після президентських виборів США у листопаді 2016 року, ставало все важче подавати в апарат НАТО тематичні дискусійні документи та сценарії. Багато в чому це було пов'язано з надзвичайно напруженою політичною атмосферою по обидва боки Атлантики. За часів президентства Дональда Трампа уряд у США став майже не прогнозованим для європейських урядів. Ще під час передвиборчої кампанії Трамп зробив кілька зневажливих зауважень щодо Західного альянсу та назвав його застарілим. Він наполягав на більш справедливому розподілі фінансового тягаря між Європою та США, включаючи конкретні фінансові виплати європейців Вашингтону, що стало болючою темою для постійного обговорення у Брюсселі. Багато європейських столиць мали побоювання, чи не заявить Трамп про вихід з Альянсу? Перед такою драматичною перспективою було вкрай важко перемкнути політичну увагу союзників на інші, орієнтовані на майбутнє проблеми.

Питання про те, як утримати адміністрацію Трампа в Альянсі, хвилювало й на рівні стратегічного управління. Незважаючи на те, що Генеральний секретар НАТО Столтенберг та його апарат намагалися просувати такі важливі політичні питання, як навчальна місія НАТО в Афганістані, складні відносини з Москвою або політична координація між НАТО та ЄС, для інших питань не залишалось вільного простору.

Наприкінці літа 2019 року керівник його апарату роздратовано запитав мене, що він повинен робити з документом про взаємозв'язок між зміною клімату та майбутніми суперечностями в галузі політики безпеки на Близькому Сході. Як і інші документи, які ми підготували на тему «Зміна клімату та її військово-стратегічні наслідки», цей аналіз навіть не було роздано делегаціям НАТО «для інформування та ознайомлення». Йому залишили поза увагою, як і наші зусилля винести на порядок денний питання про посилення стратегічного партнерства Росії з Індією, Китаєм та Іраном.

Коли восени 2019 року Генеральний секретар Столтенберг оголосив про початок комплексної внутрішньої реформи НАТО, групу стратегічного прогнозування було розпущено. Рішення Столтенберга не стало справжньою несподіванкою. За півроку до цього він уже розпорядився підпорядкувати нас службі розвідки НАТО. Однак через кілька місяців команду повернули до колишнього головного відділу. Нетривалий час перебування у розвідувальному відділі НАТО не був для нас ані продуктивним, ані приємним з точки зору міжособових стосунків: представники національних спецслужб сприймали нас як чужинців, адже жоден з нас не мав досвіду роботи у розвідці. Нам бракувало не тільки необхідної «приналежності до стайні». Як «інтелектуальні вільнодумці» ми здебільшого стикалися з недовірою та скептицизмом.

УСПІХ АБО НЕВДАЧА СТРАТЕГІЧНОГО ПРОГНОЗУ

Залишається відкритим питання, чи прийме організація рішення створити модель наступників для команди стратегічного прогнозування в майбутньому. На мій погляд, наведені нижче аспекти були б важливими для інституційного посилення зв'язку між випереджувальним мисленням та стратегічним плануванням як у самому Альянсі, так і стосовно національних зусиль держав-членів:

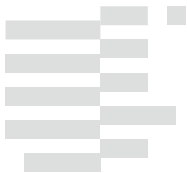
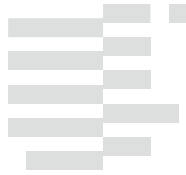
По-перше, для ефективності стратегічне прогнозування має бути невід'ємною частиною процесу прийняття політичних рішень. Зокрема, представники повинні мати постійне місце за столом на рівні політичного керівництва. До тих пір, поки вони сприймаються як структура алібі або тривожно-дратівливий елемент, а їхні дані враховуються в процесі прийняття рішень лише епізодично або й взагалі не враховуються, жодне стратегічне прогнозування не може бути ефективним чи сприяти удосконаленню здатності національного уряду або міжнародної організації розробляти стратегії й діяти. Особи, які приймають політичні рішення та яким подобається оточувати себе прихильниками, які лише підсилюють власне індивідуальне сприйняття реальності як резонатор, з самого початку відкинуть стратегічне прогнозування як розумний метод політичного планування.

По-друге, ті, хто приймають рішення, повинні практикувати інтелектуальне передбачення. Регулярна пропозиція щодо письмового аналізу розвитку майбутнього є, звичайно, важливою передумовою, але вирішальним є бажання окремих осіб, які приймають рішення, подумки залучатися до альтернативних сценаріїв розвитку майбутнього та конкретно моделювати свої дії в майбутніх ситуаціях. Ділові ігри, орієнтовані на майбутнє, повинні не лише систематично об'єднувати головних політичних та військових гравців НАТО, а й зовнішніх гравців: представників критичної національної інфраструктури, банківських та фінансових установ, комерційних підприємств, ЗМІ та інших сфер суспільства, які вже відіграють основну роль в управлінні глобальною кризою. Їх своєчасна інтеграція у випереджувальні вправи повинна бути само собою зрозумілим для Альянсу та інших міжнародних організацій, наприклад, ЄС. Для цього всі учасники повинні бути готові мобілізувати час, увагу та інтерес. Поширена зацикленість на сьогоднішній рівні прийняття політичних рішень не повинна бути виправданням для уникання вправ із розглядом сценаріїв.

По-третє, упереджувальне мислення може влитися в культуру бюрократичного апарату лише за наявності політичного бажання. Головною метою має бути розвиток менталітету відкритості для всіх, хто бере участь у процесі прийняття політичних рішень, а не обмежуватися питанням про те, чи дозволить зрештою невелика кількість бюрократів розглянути певні теми для обговорення, чи проігнорує їх та у який саме спосіб. Не кожен співробітник повинен занурюватися у різні методи прогнозування. Але в принципі якомога більше співробітників повинні бути залучені до процесу прогнозування на різних рівнях підготовки та прийняття рішень: чи то шляхом надання їм відповідних продуктів для інформування, чи то шляхом їхньої участі у ділових іграх. Лише за допомогою міжгалузевої співпраці можна подолати переважаючу замкнутість мислення та мислення «статус-кво» у більших бюрократичних установах.

По-четверте, (само)критичне дослідження індивідуальних припущень щодо міжнародного порядку, його гравців, їхніх політичних намірів, а також економічних або військових можливостей тощо може стати особистим неприємним досвідом для багатьох осіб, які приймають політичні рішення: це часто суперечить фіксованому, сталому сприйняттю складних подій у світі та може сильно зачепити самооцінку відповідної особи: «Я зустрічався з президентом Росії Владіміром Путіним безліч разів. Я знаю його. Він не наважиться здійснити збройний напад на Україну. Він сам мені це сказав». Для того, щоб зруйнувати чи піддати сумніву ці та інші схожі помилкові судження й допомогти людям, які приймають рішення, усвідомити іншу дійсність, потрібно достатнього простору для діалогу та людської емпатії. Голова уряду, міністр, генерал з чотиризірковим званням чи керівник відділу, мабуть, не захочуть визнати перед широкою аудиторією, що у їхньому сприйнятті є «сліпі плями». Отже, створення довірливої атмосфери для відкритого діалогу є обов'язковою передумовою для дискусій на рівні керівництва щодо стратегічного прогнозування.

По-п'яте, продукти прогнозування – незалежно від того, чи це сценарії розвитку майбутнього, дискусійні документи чи аналіз «вайлдкард» – мають бути доступними для споживачів: для цього не підходять дослідження довгострокових тенденцій на 100 сторінок. Так само не підходять й тематичні документи, часові рамки яких передбачають розвиток протягом наступних 30 років. Приблизним простим правилом може бути таке: продукти стратегічного прогнозування мають передусім штовхати на роздуми та сприяти інтелектуальній гнучкості тих, хто приймає рішення. Вони мають бути значимими для них з політичної точки зору та охоплювати часові рамки у кілька років, а також аналізувати складні наслідки політичних дій чи бездіяльності та пропонувати політичному керівництву різні варіанти дій.

НА ПЕРЕХРЕСТІ

Для всього періоду існування Homo sapiens кілька десятиліть – надзвичайно короткий період часу. Уявімо себе на місці людей, яким, скажімо, у 2052 році потрібно було б відповісти на наступне запитання: що насправді 30 років тому зробили особи, відповідальні за політичні рішення, коли тодішня війна Росії проти України поставила їх перед фундаментальною проблемою? По суті, йшлося про те, чи хоче демократичне суспільство в майбутньому жити у нетрях беззаконня та чи дозволить цинічному агресору поставити їх на коліна погрозами ядерного «Армагеддону», застосування бомб та ракет. Чи хочуть вони й надалі дотримуватися правил міжнародного порядку, що спиралися б на цінності та принципи.

Майбутні дослідники могли б запитати, чи всім тоді було зрозуміло, що спільнота демократичних держав опинилася на стратегічному роздоріжжі? Як реагували люди, коли тодішня Росія вела жорстоку винищувальну війну проти своїх сусідів, проти суверенної європейської держави? Чи чинили вони рішучий опір Кремлю? Чи всіма засобами захищали жертву цієї агресії? Які були сценарії дій тих, хто приймав політичні рішення? Чому вони не вдалися до військового опору цьому злочинному та насильницькому режиму? Якими аргументами вони керувалися, обираючи інших шлях?

Сьогодні ми не знаємо, як будемо відповідати на ці та схожі запитання через 30 років. Найбільш вірогідними здаються лише три варіанти: або 2022 рік увійде в історію як момент часу, що прискорив фрагментацію міжнародної системи, коли ще більше зросло суперництво між великими державами, авторитарні режими все частіше вдавалися до військової сили як до засобів відстоювання власних національних інтересів, а міжнародні організації, створені після 1945 року, дедалі більше втрачали стратегічну значущість.

Або 2022 рік буде моментом, який викликав у багатьох демократичних країн сильний імпульс спільно посилити стійкість, відновити соціальну згуртованість, безстрашно захищати демократичні норми й правила та поставити на місце такі авторитарні держави, як Росія та Китай.

Третій варіант полягає в тому, що 2022 рік буде лише часовим вікном у довшій фазі маневрування. Хоча спільнота демократичних держав протягом 30 років намагалася боротися з готовим до насильства авторитаризмом, вона змогла досягти лише успіху лише часткова, і ані агресивна Росія, ані Китай, Іран чи інші авторитарні країни не були рішучим чином обмежені у радіусі їхніх дій. Наслідком цієї несміливої й заплутаної політики стало подальше поглиблення геостратегічних заворушень з усіма очікуваними негативними наслідками для західного суспільства та міжнародного порядку.

Якою б не була оцінка нашої нинішньої поведінки майбутніми поколіннями, 2022 рік, безсумнівно, став тривожним дзвінком для демократичного світу. Жорстока війна на знищення у центрі Європи здавалася неможливою. Але те, що здавалося неймовірним, стало гіркою реальністю.

Більшість людей у нашій країні уже повинна була зрозуміти, що тривалий період миру, який приніс Німеччині економічне процвітання та безпеку після падіння Берлінської стіни, закінчився. Ми більше не оточені лише друзями. Німеччина більше не може впоратися із загрозами політиці безпеки, докладаючи мінімум зусиль та дотримуючись принципу «продовжувати у тому ж дусі». Тектонічні плити геополітики змістилися. Різноманітні наслідки цих далекосяжних змін можна відчутти майже в усіх сферах нашого суспільства.

При цьому військові загрози з боку авторитарних режимів – не єдине проблемне місце для нашої безпеки та демократичного порядку. Загрози радикального ісламського тероризму, наслідки зміни клімату, розповсюдження зброї масового знищення, нелегальна міграція, кібератаки та атаки на критичну інфраструктуру, загрозлива мілітаризація

космосу, етнічно-релігійні конфлікти у безпосередній близькості до Європи та боротьба за життєво важливі ресурси – це перелік гострих та довгострокових загроз політиці безпеки.

На що звертати увагу в першу чергу? Як визначити пріоритети? Для чого використовувати більшість ресурсів? Розставити стратегічні пріоритети нелегко. Очевидно, що війна Москви проти України має головне значення для міжнародного порядку та, отже, має бути у першому рядку нашого списку політичних пріоритетів. І все ж таки це, здається, усвідомив не кожен. Одні пояснюють це тим, що зрештою у світі є й інші війни. Інші кажуть, що Німеччина повинна триматися осторонь цього конфлікту.

Але війна Росії проти України – це не один із багатьох воєнних конфліктів. Це не тимчасова криза, як я часто чула від тих, хто приймає політичні рішення у Берліні. Ініціатор воєнного пекла, яке охопило Україну, має твердий намір знищити суверенну європейську державу та остаточно дестабілізувати ліберально-демократичну модель світового порядку. Згідно з уявленнями Путіна та його злочинних партнерів у міжнародній системі домінує той, хто сильніший. Це не що інше, як прямий виклик нашій свободі, нашим демократичним цінностям та нашій безпеці.

ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ

Які концептуальні відповіді знайшла Німеччина до цього часу на фундаментальну загрозу з боку кремлівського режиму? А як щодо НАТО та ЄС? Чи змінили ці організації стратегічний напрямок після початку російської загарбницької війни?

В даному випадку стратегія не означає заяву уряду, промову федерального канцлера чи федерального президента перед представниками ЗМІ, а скоріше зрозумілий результат серйозного політичного

осмислення. Мінімальними концептуальними вимогами до стратегії є наступні: комплексна, правдива та постійно оновлювана геостратегічна оцінка ситуації, передусім, щодо стратегічних намірів, політичної волі, військових та інших можливостей супротивника чи суперника; конкретне визначення власних цілей та засобів, за допомогою яких досягатимуться цілі; опис ризиків та можливих побічних ефектів, які можуть поставити під загрозу реалізацію стратегії або вимагати її коригування; вірогідний механізм контролю та моніторингу щодо впровадження стратегії, а також чітка національна та міжнародна стратегія комунікації. Зрештою, стратегії зовнішньої політики та політики безпеки мають життєво важливе значення не лише для об'єднання відповідних національних дій, у даному випадку Німеччини, а й є важливими для ефективної взаємодії з нашими трансатлантичними та європейськими партнерами. Вони також очікують від Німеччини прозорих, передбачуваних та цілеспрямованих дій. І перш за все вони чекають від Німеччини не лише слів, а, що цілком справедливо, конкретних вчинків.

ЧОМУ ХТОСЬ ПОВИНЕН СЛІДУВАТИ ЗА ВАМИ?

Коли я вперше почула це запитання, я була у захваті. Я сиділа на семінарі у Лондонській школі бізнесу, слухаючи двох британських гуру лідерства – Роба Гоффі та Гарета Джонса. Мова йшла про автентичний та надихаючий стиль управління.

На їхню думку, лідерство – це не лише готовність бути прикладом, але й здатність виявляти справжній інтерес, активно слухати та зміцнювати команду за допомогою власних здібностей та мотивації. Лідери, що надихають, демонструють емоційну залученість та зосереджені на вирішенні проблеми, а не просто на її описі.¹

Повернувшись у штаб-квартиру НАТО у Брюсселі з 20 примірниками їхнього бестселера, я залюбки роздала їх своїм колегам, котрі керували великими багатонаціональними командами. Хіба може бути в НАТО щось важливіше, ніж прагнення бути прикладом лідерства, яке надихає? Проте реакція моїх колег була стриманою. Усі чемно подякували за подарунок та відразу ж відправили його у шухляди столів з багатозначним зауваженням, що вони справді надто зайняті, щоб зараз відволікатися на читання книги.

Минулого року я часто згадувала про розумну книгу Гоффі та Джонса. Навіть у звичайний час питання «Чому хтось повинен слідувати за вами?» є провокаційним та незручним для тих, хто приймає рішення, оскільки воно спонукає їх самокритично поглянути на власний стиль лідерства. Чи достатньо чітко я ділюся своєю стратегією? Чи можу я описати своє бачення п'ятьма реченнями? І чи дійсно люди мені довіряють та йдуть за мною? У воєнний час, у якому ми перебуваємо вже понад рік, лідерські якості політичної та бізнес-еліти цінуються начно більше. Політичні лідери повинні не лише боротися зі страхами та невпевненістю у суспільстві, а й підбадьорювати. І перш за все вони повинні мати конкретний план того, як вивести країну зі складних часів.

Погляньмо спочатку на Німеччину. Чи має уряд конкретний план або навіть бачення у довгостроковій перспективі того, як Німеччина та Європа повинні реагувати на війну в Україні та як ми хочемо позиціонувати себе щодо Росії у майбутньому? Коротка відповідь на це запитання: ні. Наразі немає певної стратегії щодо Росії. Також немає загальної, розробленої спільно з союзниками стратегії стримування авторитарних режимів, не кажучи вже про концептуальний проєкт нового загальноєвропейського порядку. У кращому випадку є фрагменти такої стратегії та багато політичної риторики про «зміну епох».

Стратегічний потенціал Німеччини був недостатньо розвинутим ще за часів уряду Ангели Меркель. Останні два федеральні уряди розробили деякі стратегічні документи, але вони не мали жодної полі-

тичної мети. Існує Директива «Запобігання кризам, подолання конфліктів, сприяння миру», яку Федеральне міністерство закордонних справ опублікувало у 2017 році з метою покращення координації між окремими міністерствами та, таким чином, більшого зосередження на мережевому підході безпеки. Те ж міністерство створило «Спільні відомчі стратегії підтримки реформи сектору безпеки, підтримки боротьби з минулим та примирення, а також сприяння верховенству права» (2020 р.). «Біла книга про багатосторонність», яка побачила світ у травні 2021 року, також була написана Федеральним міністерством закордонних справ. Того ж року Федеральне міністерство внутрішніх справ випустило «Стратегію кібербезпеки для Німеччини».

У всіх цих документах марно шукати стратегічну відповідь щодо Росії. У відповідь на загарбницьку війну Росії проти України федеральний уряд ухвалив низку індивідуальних заходів. Деякі з них, такі як економічні, технологічні, персональні та фінансові санкції проти Росії, Німеччина ухвалила в рамках ЄС. Інші, такі як підвищена військова готовність до оборони та стримування на користь деяких союзників, прийняті за допомогою рішень НАТО. Такі заходи, як спеціальний фонд у розмірі 100 мільярдів для покращення оснащення Бундесверу та диверсифікації енергопостачання, були ухвалені на національному рівні. Німеччина обговорює з партнерами військову, гуманітарну та фінансову підтримку України в усіх трьох форматах, а також у групі G7 та у форматі «Рамштайн».² Але ці та інші окремі заходи є пакетами екстреної допомоги. Вони не входять у довгострокову послідовну загальну стратегію. Головні аспекти, такі як наші фундаментальні відносини з режимом Путіна, залишаються без відповіді. Своєю поведінкою канцлер Шольц особливо нагадує Чеширського кота з «Аліси у Країні Див»: «Скажи мені, будь ласка, яким шляхом мені йти?» – запитує Аліса в оповіданні. «Це значною мірою залежить від того, куди ти хочеш потрапити», – відповідає Чеширський Кіт. Чи справді «уряд світлофора» знає, у якому напрямку рухатися? Я так не вважаю.

У той час як міністерка закордонних справ Бербок з партії «Зелених» використовує такі терміни, як ізоляція, стримування та розплата, більшість із соціал-демократичного табору веде себе набагато стриманіше від початку війни. Їхні основні висловлювання складаються здебільшого з двох повідомлень: «Німеччина та НАТО не повинні бути втягнуті у війну за жодних обставин» та «уряд у Берліні діятиме лише у тісній координації із союзниками». А також, «має бути дипломатичне рішення, узгоджене між Москвою та Києвом в результаті переговорів».

Спільна позиція всіх трьох провладних партій базується на готовності продовжувати підтримувати Україну. Насамперед фінансовими, економічними та гуманітарними засобами і, навіть якщо спочатку це виголошувалося дуже нерішуче, зброєю. При цьому дуже особливою є політична та громадська дискусія щодо того, чи повинна Німеччина підтримувати Україну зброєю та у якій формі, адже у жодній іншій країні-члені НАТО або ЄС немає настільки суперечливих та широких дебатів про те, чи потрібно підтримувати Україну так званим важким озброєнням. Понад рік натовпи експертів, колишніх генералів та коментаторів заповнили телевізійні випуски й ток-шоу про війну в Україні, щоб висловитися щодо ймовірних переваг та недоліків певних систем озброєнь. У перші місяці після початку повномасштабної війни Відомство федерального канцлера та Міністерство оборони в основному не давали чітких коментарів. Щоб прояснити ситуацію щодо військової підтримки України Німеччиною, знадобилося навіть голосування у Бундестазі. 29 квітня 2022 року Бундестаг переважною більшістю голосів проголосував «за прискорення постачань Німеччиною ефективного, у тому числі важкого, озброєння та складних систем».

Політична необхідність парламентського обговорення цього питання виникла через вагання соціал-демократів, які входять до складу правлячої коаліції. Місяцями вони пояснювали, чому Німеччина не може направити в Україну те чи інше, при цьому постійно змінювали аргументи: жодних бойових танків, оскільки це потрібно було узгодити

з союзниками; жодних далекобійних артилерійських систем, оскільки Москва могла розцінити це як ескалацію; жодних бронетранспортерів Marder, тому що було б важко закупити запчастини; жодних зенітних систем, тому що навчання керуванню ними було б надто складним для українців. Перелік цих «аргументів» можна з легкістю продовжити. Нагадаю: поки німецькі політики ламали голову над питанням постачань зброї, Росія спочатку зрівняла із землею українське портове місто Маріуполь, а потім окупувала його. Лише влітку 2022 року Німеччина почала системніше та масштабніше постачати Україні системи озброєння. Без політичного тиску ззовні та зсередини, тобто як з боку союзників по НАТО, так і з боку окремих «зелених» та лібералів, а також ХДС/ХСС, Німеччина, ймовірно, досі не відправила б в Україну системи ППО, самохідні гаубиці, артилерійські системи та бойові танки.

Тривожна нерішучість федерального уряду викликало помітне невдоволення багатьох союзників по НАТО. В Україні це призвело до того, що політичні та суспільні настрої були вкрай скептичними щодо Німеччини протягом багатьох місяців. Ситуація поступово змінилася лише після пришвидження постачання великогабаритної військової техніки, яка вкрай необхідна країні для самооборони. Але навіть через понад 18 місяців після початку повномасштабної війни постачання німецької зброї в Україну залишаються політично надзвичайно складним питанням. Довгі вагання канцлера Шольца щодо надання Україні бойових танків Leopard як зі складів у Німеччині, так і з Польщі, Фінляндії та інших країн НАТО призвели до виникнення бурхливої дискусії між партіями з коаліції «Світлофор». Польський уряд охарактеризував тижні нерішучості Німеччини як «неприйнятні» та відкрито погрожував діяти самостійно.³ Водночас дев'ять європейських членів НАТО опублікували спільну декларацію – «Талліннську обіцянку», у якій вони підкреслили готовність забезпечити Україну більш якісними системами озброєння, включаючи бойові танки.⁴ Полегшення стало відчутним, коли канцлер Шольц нарешті оголосив про схвалення постачання бойових танків. Але без тиску з боку партнерів

з коаліції «Світлофор» та багатьох союзників він, ймовірно, не задовольнив би терміновий запит України щодо бойових танків. Перш за все, рішення уряду США передати Україні спочатку невелику партію власних бойових танків Abrams було важливим для федерального уряду для демонстрації трансатлантичної єдності. Але це не змінило того, що Володимир Путін знову міг порадіти відкрито продемонстрованим розбіжностям між західними союзниками. З великою ймовірністю їх кількість у майбутньому збільшиться. Український уряд уже неодноразово підкреслював, що хоче отримати від західних партнерів бойову авіацію та балістичні ракети малої дальності (ATACMS), щоб відбити наступ Росії та мати можливість самостійно розпочати контрнаступ. Не дивно, що у Берліні ці вимоги не були почуті.

Незважаючи на те, що «драма з танками Leopard» була у центрі уваги громадськості протягом декількох тижнів, німецькі політичні лідери не зробили висновки та не почали розробляти концепцію довгострокових відносин з Росією. Замість цього уряд продовжує намацувати ймовірні «червоні лінії» Путіна, який може сприйняти постачання певних систем озброєння як особливо недружній акт. Канцлер Шольц часто й охоче пояснює, що зараз Німеччина, друга після США, надає найбільшу військову допомогу Україні. Але він старанно обходить той факт, що багато систем озброєння, обіцяних Берліном, прибули в Україну з великою затримкою або взагалі не прибули. А також те, що він не думає про термінове надання Україні таких необхідних воєнних засобів, як бойова авіація та ракети малої дальності.

Єдиним концептуальним винятком із цієї нерішучої спеціальної політики є прийняття федеральним урядом першої Стратегії національної безпеки. Вже через декілька тижнів після вступу на посаду уряд «Світлофор» оголосив, що такий документ має бути складений під егідою Федерального міністерства закордонних справ: комплексна стратегія безпеки, яка визначає національні інтереси Німеччини в умовах різкої зміни загального геостратегічного положення. Вона була остаточно прийнята федеральним урядом 14 червня 2023 року.⁵

Намір створити інтегровану безпеку проходить основною лінією через весь документ, викладений на 73 сторінках. Оборона країни та оборона Альянсу повинні мати основний пріоритет у майбутньому; НАТО та ЄС мають й надалі залишатися основними опорами для політики оборони та безпеки Німеччини. Стратегія містить мало нових ідей, як і в недостатній мірі визначає стратегічні пріоритети та конкретне фінансове забезпечення окремих сфер. Навіть якщо федеральний уряд характеризує Стратегію національної безпеки як новаторську, не можна виключати, що її може спіткати доля, подібна до долі її попередників. «Біла книга про політику безпеки та майбутнє Бундесверу», прийнята тодішнім федеральним урядом у 2016 році, також була представлена німецькій громадськості та її союзникам у НАТО та ЄС дуже урочисто, але потім втратила політичне значення. Це навіть не обговорювалося у Бундестазі та лишилося майже непоміченим іншими галузевими відомствами. Залишається сподіватися, що така ж доля не спіткає Стратегію національної безпеки.

ЛІДЕРСТВО НІМЕЧЧИНИ?

У вересні 2022 року під час так званої основної промови щодо Стратегії національної безпеки тодішня міністерка оборони Крістін Ламбрехт говорила про претензії Німеччини на лідерство: «Розмір Німеччини, її географічне положення, її економічна могутність роблять нас провідною державою, хочемо ми цього чи ні». ⁶ За словами Ламбрехт, Німеччина може це зробити й не повинна боятися цієї ролі. Проте передумовою є досягнення 2% рівня бюджетних витрат на оборону у довгостроковій перспективі, як того вимагає НАТО.

Шлях до лідерства, описаний нею, дуже нагадував американський фільм «День бабака»⁷: Європа повинна стати більш здатною до дій; їй потрібно більше інвестувати у свою оборонну спроможність; вона по-

винна бути готова більш справедливо розділити тягар з Америкою; ЄС та НАТО слід тісніше співпрацювати; європейські партнери повинні поглибити співпрацю у сфері озброєння, а Німеччина повинна витратити більше на оборону. Це добре відомі вимоги, які два попередні федеральні уряди вже використовували як завчені. На жаль, за обіцянками слідувало мало дій.

Гірка реальність полягає в тому, що спроможності Бундесверу недостатньо для виконання ролі військового керівництва в будь-якій формі; ні в НАТО, ні в ЄС. Причин жахливого стану Бундесверу багато; починаючи від зовсім нефункціональної системи закупівель до недофінансування, що тривало роками, та різноманітних реформ. Болісна трансформація почалася для Бундесверу не пізніше початку операції у Косово. Уже за часів вступу на посаду міністра оборони Петера Штрука (Соціал-демократична партія Німеччини) можливості Бундесверу щодо оборони країни та Альянсу були значно скорочені.⁸ Натомість вони були орієнтовані на операції за кордоном. США потрібні були союзники, в тому числі й Німеччина, для війни з терором в Афганістані. Фактично це означало згортання багатьох проєктів закупівель для традиційних оборонних завдань. Ця тенденція тривала за часів міністрів оборони Карла-Теодора цу Гуттенберга та Томаса де Мезьєра. У той час як цу Гуттенберг за широкої політичної підтримки скасував військову повинність у 2010 році й тим самим вже викликав значне обурення у збройних силах, його наступник де Мазьєр продовжив проводити великі реформи щодо Бундесверу. «Директиви оборонної політики», опубліковані у травні 2011 року, зробили німецькі збройні сили «універсалами»: вони мали гарантувати територіальну безпеку Німеччини та її союзників, сприяти запобіганню міжнародних конфліктів та операціям із врегулювання криз, звільняти заручників за кордоном, бути задіяні у разі стихійних лих і надавати гуманітарну допомогу.⁸ У документі, що проголошував реорганізацію Бундесверу, слово «Росія» навіть не згадується, хоча амбіції Москви у зовнішній та військовій політиці на той час вже набули антизахідних рис.

Окрім повністю нечіткого, а тому й непотрібного аналізу ситуації в галузі політики безпеки, ця реформа Бундесверу також не мала гарного фінансування. Жалюгідним ключовим терміном, вигаданим політичною та військовою владою, щоб приховати різноманітні недоліки у збройних силах, було «управління динамічною готовністю». Простою мовою це означало, що командування Бундесверу більше не працювало над повним забезпеченням військ через різні недоліки в обладнанні та підготовці, а задовольнялося наданням їм лише 70% необхідного устаткування. Для конкретних місій чи навчань решта 30% повинні були додаватися «динамічно». Перш за все, відповідальними за цей катастрофічний курс безгосподарності були колишні міністри оборони фон дер Ляєн та Крамп-Карренбауер, а також їхні головні військові радники, генеральні інспектори Фолькер Вікер та Еберхард Цорн.

Це не дуже турбувало учасників двох чорно-червоних великих коаліцій на чолі з канцлеркою Ангелою Меркель. У період між 2014 та 2016 роками, тобто після того, як Росія розпочала свою першу хвилю військової агресії в Україні, витрати на оборону Німеччини досягли найнижчого історичного мінімуму. Замість того, щоб витратити 2% ВВП на новий оборонний потенціал Німеччини, як було обіцяно на саміті НАТО у Вельсі у 2014 році, витрати Німеччини на оборону становили лише 1,1% ВВП. Після того витрати на оборону знову повільно зросли, проте ці цифри оманливі: понад 41% оборонного бюджету Німеччини витрачається на витрати на персонал та соціальні виплати, лише 18,5% йде на придбання нових систем озброєнь та лише 3,5% використовуються на дослідження та розробки. Нагадуємо, що у 2014 році уряд Меркель у НАТО не лише проголосував за двовідсоткове правило, але й зобов'язався – як і всі інші партнери по Альянсу – інвестувати в майбутньому 20% витрат на національну оборону у сферу дослідження та розробки.

У 2023 році оборонний бюджет Німеччини також не наблизиться до двовідсоткової цілі НАТО. За підрахунками інституту ifo, федеральний уряд витратить на оборону в поточному році 64 млрд євро, що

відповідатиме 1,6% показника економічного розвитку Німеччини. Ще 17 мільярдів євро знадобиться для досягнення цільового показника у 2%.¹⁰ Незважаючи на виділення спеціального фонду у 100 мільярдів євро, який федеральний канцлер Шольц пообіцяв Бундесверу у своїй промові «Про зміну епох» невдовзі після початку повномасштабної війни, витрати на оборону у 2022 році так само становили лише 1,6% ВВП. І у 2023 році вони, швидше за все, становитимуть ще менше. Закон про прискорення закупівель, ухвалений Бундестагом у липні 2022 року, лише обмежено зменшує численні бюрократичні перепони у закупівлях озброєння. Свідченням цього є судові позови з боку представників оборонної промисловості, яка вимушена продовжувати подавати свої пропозиції через велику кількість різних інстанцій між Федеральним відомством оборонних закупівель та Міністерством оборони. Навіть через кілька місяців після рішення уряду «Світлофор» негайно збільшити закупівлю озброєнь, у Бундесвері мало що помічають. Хоча у 2022 році було розпочато кілька великих проєктів, таких як закупівля американських винищувачів F-35, що є важливими для ядерної участі Німеччини, яка також була пов'язана з низкою проблем, список недоліків залишається довгим. Величезною проблемою є навіть кількість боєприпасів.

Тим часом ціни на міжнародному ринку озброєння суттєво зросли, оскільки багато країн, у тому числі партнери Німеччини по ЄС та НАТО, інвестують значні кошти у закупівлю військової техніки та систем озброєння. Разом із високою інфляцією це призвело до того, що список найнеобхідніших військових закупівель Бундесверу вже значно скоротився. У найближчі роки дефіцит оборонного бюджету продовжить обчислюватися мільярдами, якщо федеральний уряд не надасть додаткові фінансові ресурси.¹¹

Через дефіцитну економіку, що тривала роками, боєздатність Бундесверу ставала все меншою. Перелік дефіцитів – від нестачі одягу, бронежилетів, бойових касок та приладів нічного бачення, несправних транспортних гелікоптерів, бойових машин та бронетранспортерів до

величезних проблем із запчастинами та боєприпасами. Особливо армія страждає від скорочення особового складу та матеріальних засобів. Армійський інспектор генерал Альфонс Майс не без підстав забив на сполох незабаром після початку війни. Майс вважає, що Німеччині доведеться оборонятися, її армія є практично «голою». Таким чином позиція генерала Майса явно суперечить офіційній версії. Ще у травні 2021 року генеральний інспектор Еберхард Цорн у своєму звіті «Матеріальна оперативна готовність основних систем озброєння Бундесверу» запевнив, що Бундесвер «готовий у будь-який час та неухильно виконувати свої зобов'язання щодо участі в операціях та зобов'язання щодо союзників». Водночас він визнав, що «середня матеріально-технічна готовність бойових машин становить лише 71%, морських бойових частин – 75%, бойових і транспортних літаків – 64%, усіх допоміжних транспортних засобів – 80%, гелікоптерів – 40%».¹² Третина систем недостатньо готова, тобто взагалі не придатна до введення в дію.

Нові директиви практично не впливають на обмежену оперативну готовність Бундесверу. У вересні 2022 року генерал Цорн представив «Оперативні директиви для Бундесверу». У документі на майже 70 сторінок він приходить до несподіваного висновку, що через російську загрозу Бундесверу в майбутньому доведеться більше зосередитися на класичній обороні країни та Альянсу і більше не матиме можливостей для проведення операцій за кордоном. Бундесвер повинен озброїтися «для нав'язаної війни».

Викладати це усвідомлення на папері через сім місяців після початку агресивної війни Росії проти України або через вісім років після незаконної анексії Криму та територій на Сході України Росією здається занадто пізно. Так само, як описаний в документі намір, що Німеччина в майбутньому повинна буде підготувати «надійні, придатні для розгортання та боєздатні великі підрозділи». Ще у 2017 році тодішня міністерка оборони фон дер Ляєн взяла на себе значні зобов'язання перед НАТО. У разі масштабного військового конфлікту Німеччина зобов'язана надати три армійські дивізії з десятима бойовими брига-

дами, дві багатонаціональні авіагрупи, 15 бойових кораблів, матеріально-технічне забезпечення, медичні та інші сили. Побачимо, як Німеччина збирається виконувати ці обіцянки.

Враховуючи низький рівень оперативної готовності та оснащення, залишається загадкою, як Німеччина планує взяти на себе роль військового лідера у Європі та світі. Новий міністр оборони Борис Пісторіус, призначений канцлером Шольцом у середині січня 2023 року, стоїть перед важким завданням навіть без цього зобов'язання. Політична дискусія у Берліні продовжується: політики з різних партій скаржаться на критичний стан Бундесверу, але на це не зважають. Багато з тих, хто роками обіймав військові посади, все ще досі залишаються на посадах. Таким провідним політикам з партії «Зелені», як Роберт Хабек та Анналена Бербок, здається, що військова обороноздатність Німеччини має лише периферійне значення, а більшість депутатів Бундестагу не хочуть йти з цим питанням на наступну виборчу кампанію. За винятком голови Комітету з питань оборони Марі-Агнес Штрак-Ціммерманн, від лібералів також надійшло мало змістовної інформації щодо стратегії, оборони та безпеки країни. Поки ті, хто у Берліні несе політичну відповідальність, зберігають таку позицію, військовий потенціал Німеччини, швидше за все, покращуватиметься лише у незначному темпі, якщо взагалі покращуватиметься.

Але крім того факту, що Німеччині не вистачає необхідного військового потенціалу, щоб відігравати провідну роль у НАТО та ЄС, важливим є ще один аспект. Німеччина втратила довіру з боку деяких союзників насамперед через свою багаторічну некритичну політику щодо Росії. Попередню політику Німеччини щодо Росії особливо гостро критикували у трьох балтійських республіках та Польщі. Численні *оперативні застереження* (парламентські застереження та обмеження) у військових операціях Німеччини в Афганістані та інших операціях під керівництвом НАТО, її небажання витратити більше грошей на оборону та її політика щодо Росії, яка базується насамперед на економічних інтересах – це лише деякі з тих аспектів, які наші партнери по НАТО критикували відкрито. Але протягом останніх років розбіжності

між політичною риторикою Берліна та реальним внеском Німеччини в Альянс породжують все більше дипломатичних пліток. Репутація Німеччини в Альянсі дещо похитнулася.

Брюссель

Я сиджу за святково накритим столом у резиденції британського посла. Коштовне срібло на столі блищить у світлі свічок. За столом зібрані гарно вбрані люди. Їхні місця визначені згідно з протоколом відповідно до статусу та рангу. Оглядаюся: поруч із дружиною румунського посла сидить повірений у справах Франції. Ще вісім послів НАТО та їхні дружини (або партнерки) присутні за довгим столом. Окрім мене, до Монсі запрошено ще двоє колег з Міжнародного секретаріату та два генерали з тризірковим званням зі Стратегічного командування НАТО. Це моя третя офіційна вечеря цього тижня. Насправді я втомилася та хотіла би просто повалятися вдома на дивані. Але від запрошення британського посла не можна відмовитися. Це честь сидіти з ним за одним столом. Я також хочу спробувати особисто поспілкуватися з послом Норвегії після офіційної вечері. Військова посада мого заступника буде вакантною через три місяці, тож я дуже сподіваюся, що уряд в Осло погодиться направити у мою команду високопосадового норвезького офіцера.

– Знову представляєте німецьку делегацію? – тихо каже мені мій сусід праворуч, накриваючи коліна тонкою дамаською серветкою.

– Я ніколи не представляю німецьку делегацію, – відповідаю з усмішкою.

– Ви ж знаєте, що я не входжу до її складу. Я працюю у штабі Столтенберга.

Мій сусід – посол однієї з південноєвропейських країн.

– Звичайно, я це знаю, Штефані. Цього тижня я вже мав задоволення чотири рази зустрітися з моїм колегою-послом з Німеччини. Двічі вдень та двічі ввечері. Але, на відміну від мене, він, здається, не проти попоїсти, – він дивиться на посла Німеччини, який сидить навпроти дружини британського посла, та мимоволі возиться зі своїм трохи затісним смокінгом.

Окрім підготовки письмових доповідей керівникам на національному рівні та багатогодинних засідань, ще одне важливе завдання входить в повсякденну роботу брюссельських дипломатів: їжа та пиття. У щотижневий

ку високопоставленого дипломата може бути 5-7 офіційних обідів, вечеря та коктейльних вечірок. Представники країн-членів НАТО чи ЄС постійно зустрічаються під час прийому їжі. При цьому сам процес споживання їжі – не головний, хоча якість страв, які подають у декілька заходів, переважно чудова. Канапе та фуа-гра створюють лише атмосферу для проведення неофіційних політичних переговорів. Кожен використовує обідню та вечірню зустрічі, щоб ще раз обговорити те чи інше засідання комітету, знову підкреслити національні позиції, виокремити важливу інформацію про політичні наміри країн-партнерів та взяти участь у ритуалізованій практиці «об'єднання». Часті зустрічі дипломатів мають на меті посилити особисту довіру між ними та зміцнити політичну спільність. Жоден господар не попрощається зі своїми гостями, не наголошуючи у своїй промові за столом на позиції «ми» відповідної групи Ми – НАТО. Ми – ЄС. Ми. Гості піднімають келихи та виголошують тости: «За останній саміт НАТО, який був справді історичним!» або «За наступний саміт ЄС, який, безперечно, буде історичним».

Але це «ми» занадто часто є оманливим. Ввічливий, дипломатичний обмін дотепними жартами, компліментами та фамільярними жестами не може приховати того факту, що на зустрічі присутні представники суверенних держав-членів. Незалежно від того, висловлюють вони свої думки прямо або із застереженнями: це завжди стосується політики національних інтересів, навіть за ідеально накритим столом британського посла.

– Як відрізнити апатію від летаргії? – запитує мій сусід за столом ліворуч. Чоловік є одним з офіційних представників одного з нових членів НАТО.

– Не знаю, – відповідаю я. – Розкажете мені?

– За кольором краватки німецького посла, – тихо каже він, а потім вибухає приглушеним сміхом. Я піднімаю брови: «Це не надто приємно чути». Я дивлюся на німецького посла, який сидить лише за кілька стільців від мене. Він, здається, не почув невтішного жарту та жваво спілкується з дружиною португальського посла.

– Що значить «неприємно»? – запитує мій сусід. – Нам це набридло. У нас більше немає часу на люб'язності. Сьогодні вранці відбулося шосте засідання, на якому німецький колега повторив свої нерішучі заперечення.

Спочатку у нього не було вказівок з Берліна, а потім усе звелось до тактики вичікування. Німеччина рідко заявляє свою чітку позицію, – скаржиться він. – Лише занепокоєння.

Я знаю, що він має на увазі. Йдеться про план дій щодо покращення енергетичної безпеки, який обговорювався впродовж багатьох місяців. Разом з деякими іншими сусідніми країнами країна, яку представляє мій сусід за столом, намагається внести в документ критичне формулювання «Північного потоку-2». До цього часу цей проєкт наштовхується на опір Берліна.

Посол південноєвропейської країни намагається відволіктися. Принаймні мені так здається.

– Минулого тижня я був у Вашингтоні задля проведення політичних переговорів, – повідомляє він. – Зокрема в Пентагоні. Один зі спікерів описав Німеччину як «європейську країну з грошима, але без яєць». Він дивиться на мене з посмішкою і чекає моєї реакції. Людина навпроти за столом непомітно пирскає зі сміху у серветку. Я звертаю увагу на дорадо на мої тарілці, перш ніж сказати: «Здається, що й навпаки не набагато краще».

Такі непристойні жарти про Німеччину – не рідкість на зустрічах у Брюсселі. Я чула їх раніше на численних прийомах, обідах та вечірях з представниками наших країн-партнерів. Проте останнім часом чую все частіше, що Німеччина – імітатор дій, коли йдеться про безпеку; що вона не має стратегічної культури; що завжди реагує, але рідко діє на випередження; що ставиться пихато до менших країн; що німецькі політики можуть виголошувати моралізаторські та повчальні промови, але в іншому завжди реагують стриманно. За останній рік розчарування багатьох наших союзників політикою Берліна стало набагато конкретнішим. Про це свідчить тісна політична та військова координація між Польщею, Великою Британією, трьома балтійськими республіками та двома майбутніми членами НАТО – Швецією та Фінляндією. Незалежно від того, чи це скоординоване постачання бойових танків та винищувачів для України, чи спільні візити глав урядів

цих країн до Києва: Німеччина у цій групі не відіграє значної ролі. Зокрема, уряд у Варшаві не приховує своїх амбіцій зробити Польщу в майбутньому провідною політичною та військовою силою у Європі.

Щоб відновити довіру до Німеччини, у промові канцлера знадобиться більше, ніж кілька політичних *гучних обіцянок*. Цілісна та надійна стратегія стримування Росії була б більш ніж гарним засобом для відновлення довіри та політичної підтримки з боку трансатлантичних партнерів.

Однак це, у свою чергу, вимагає наявності рішучих лідерських якостей. Лідерство, в тому числі на міжнародній арені, вимагає не лише інтелектуальної витримки, але й справжньої готовності йти вперед в особливих ситуаціях та вказувати на стратегічний шлях, яким інші захочуть слідувати. Автентичний та надихаючий стиль керування включає в себе не лише пристрасну та сміливу відданість запропонованим цілям, але й виражену готовність брати до уваги інтереси інших. Визнання помилок не є ознакою слабкості, а проявом справжньої само-refлексії. Якщо уряд у Берліні справді хоче претендувати на лідерство у Європі, він повинен почати із запитання: *чому хтось захоче йти за нами?*

СТРАТЕГІЇ НАТО ТА ЄС

Поки що реакція Заходу на загарбницьку війну Росії спирається на три основні стовпи: економічні, технологічні та фінансові санкції, покликані зробити витрати від воєнної агресії для Кремля більшими, ніж користь від неї; посилення готовності до стримування та оборондатності членів НАТО та широка підтримка України. За допомогою цього президента Росії необхідно змусити піти з України. Таким було й залишається офіційне послання зі столиць західних держав. Але поки що цей пакет заходів не спонукав Росію вивести війська з території України.

Водночас і НАТО, і ЄС намагалися знайти подальші стратегічні рішення. У червні 2022 року Альянс прийняв нову Стратегічну концепцію, а у березні того ж року ЄС підписав Стратегічний компас. На жаль, ці документи також не дають відповідей щодо Росії.

В обох документах багатьма висловлюваннями засуджується воєнна агресія Москви, але залишається відкритим питання, як члени організації уявляють майбутній порядок європейської безпеки, який Москва змінила, розв'язавши руйнівну війну.

На перший погляд, політичні наміри ЄС звучать багатообіцяюче. Її члени бажають у майбутньому проявити «більшу рішучість» та, за власними словами, зробити «квантовий стрибок» у сфері безпеки та оборони. Вони також планують більше інвестувати у власну обороноздатність, підвищити готовність до дій та зміцнити стійкість. У майбутньому підхід, що звучить як «Діяти, інвестувати, працювати з партнерами та захищати», стане європейською директивою. До конкретних рішень належить те, що до 2025 року ЄС хоче створити сили швидкого реагування чисельністю 5 000 осіб для боротьби з різними кризами, покращити інструментарій проти гібридних загроз та надати державам-членам більше фінансування для розвитку національних оборонних можливостей. Зі свого боку, партнери з ЄС, в тому числі Німеччина, взяли на себе зобов'язання нарешті заповнити прогалини у військовому потенціалі, про які було відомо роками.

Однак більшість цілей щодо посилення безпеки та обороноздатності Європи, описаних у Стратегічному компасі, не є новими. Протягом кількох років члени ЄС обіцяли, що вони будуть готові до збільшення власної дієздатності та інвестування у військовий потенціал. Але прогрес у цьому напрямку поки що залишається вкрай незначним. Нинішня війна у центрі Європи ще раз потужно підкреслила обмежений простір для дій європейців. Після закінчення холодної війни європейські збройні сили втратили приблизно 35% військового потенціалу: критичні можливості в усіх трьох видах збройних сил були скорочені, а застарілі системи не були замінені сучасними. Щодо військово-морських сил, наприклад, бойова сила європейських союзників скороти-

лася майже вдвічі з кінця 1990-х років. Перелік військових недоліків довгий та включає здатність дозаправки в повітрі та використання повітряного транспорту, а також потужності розвідки. Військова мобільність у Європі також залишається складною. Транспортування військ і техніки з пункту А у пункт Б часто нагадує смугу перешкод. Незважаючи на періодичні запевнення членів ЄС, що вони хочуть інвестувати дедалі більше та більш систематично у спільні проекти озброєння, національні проекти озброєнь залишаються правилом. Результати національних самостійних зусиль включають 29 міноносців різних класів, 17 різних бойових танків та 20 різних бойових літаків. І цей список можна легко продовжити. Навіть після ухвалення численних чудових ініціатив щодо покращення дієздатності європейців в оборонній політиці залишається ганебне усвідомлення того, що без звичайних та ядерних можливостей Америки вони не зможуть захистити себе від військового нападу Росії. І без масштабної військової підтримки США, яка надходить в Україну з лютого 2022 року, українські збройні сили не змогли б захищати себе так, як вони робили це з початку війни та продовжують робити.

Порівняно з військовими витратами США на користь України, внесок ЄС є скромним.¹³ У період з лютого по грудень 2022 року США надали озброєння та військову техніку на 22,9 млрд євро; гуманітарну допомогу на 9,9 млрд євро та 15,1 млрд євро фінансової допомоги. Натомість ЄС загалом надав Україні військову техніку та озброєння на 3,1 мільярда євро, 1,57 мільярда євро гуманітарної допомоги та 30,3 мільярда євро фінансової допомоги. Тим не менш, у грудні 2022 року загальний обсяг допомоги ЄС вперше перевищив обсяг допомоги США.

Завдяки збільшенню готовності Берліна підтримати Україну поставаннями зброї, Німеччина за останні півроку піднялася на друге місце в групі союзників. Проте низький військовий потенціал європейців заважає ЄС зробити серйозний військовий внесок на користь України. Ініціатива ЄС щодо проведення навчань, прийнята у листопаді 2022

року, мало що змінить. Хоча загалом вітається систематична підтримка українських збройних сил у їх підготовці, запланована кількість у 15 000 солдатів невелика. Крім того, на відміну від НАТО, ЄС має лише обмежений досвід підготовки боєздатних військ. І, врешті-решт українських військових також навчають окремі союзники, насамперед американці. Тож не дивно, що заява Жозепа Борреля, Верховного представника ЄС із закордонних справ, про проведення навчальної місії під керівництвом ЄС не викликало великого ентузіазму. Дипломатичний поштовх ЄС, який також підтримали у Берліні, не був заздалегідь узгоджений з НАТО.

Окрім таких тонкощів, ЄС має вирішити питання, чому йому знадобилося шість років, перш ніж члени Союзу змогли розробити перший проєкт нової стратегії щодо Росії. Лише в середині листопада 2022 року стало відомо про проєкт, який має замінити прийняті у 2016 році принципи регулювання відносин ЄС та Росії. Проєкт, який зараз обговорюється державами-членами, передбачає подальшу ізоляцію Росії, притягнення її до відповідальності за воєнні злочини, скоєні в Україні, підтримку сусідніх з Росією країн, які бажають приєднатися до ЄС, а також тісну співпрацю з союзниками по НАТО, покращення стійкості ЄС до гібридних атак з боку Росії.¹⁴ Проте в проєкті так само мало сказано про стратегічну кінцеву гру, як і про те, як Україна може забезпечити власну безпеку у середньостроковій та довгостроковій перспективі. Тим не менш, якщо документ буде офіційно прийнятий членами ЄС, це стане важливим першим кроком до відповіді Європи у довгостроковій перспективі на агресію Росії.

З боку НАТО основні формулювання щодо Росії звучать дуже схоже. У новій Стратегічній концепції союзників Росія описується як «найбільша та безпосередня загроза їхній безпеці, миру та стабільності у євроатлантичному регіоні». Але те, як конкретно поводитися з експансивним режимом Путіна в майбутньому, залишається незрозумілим. «НАТО не прагне конфронтації та не становить загрози для Російської

Федерації. Ми продовжимо об'єднано та відповідально реагувати на загрози та ворожі дії Росії», заявили в оборонному альянсі. У відповідь на загарбницьку війну Росії союзники мають намір значно посилити свої заходи стримування та оборони. На саміті НАТО у Вільнюсі у липні 2023 року вони запровадили низку додаткових заходів. І, як і ЄС, у майбутньому вони хочуть «підвищити свою стійкість до російських примусових заходів» та підтримати наших партнерів у відсічі зловмисному втручання та агресії. «Враховуючи їхню ворожу політику та дії, ми не можемо розглядати Російську Федерацію як свого партнера. (...) Наші відносини можуть змінитися лише тоді, коли Російська Федерація припинить свою агресивну поведінку та повністю дотримуватиметься положень міжнародного права».¹⁵

І навпаки, чи не означають ці останні заяви, що союзники по НАТО готові за певних умов, наприклад, припинення вогню або дипломатичні переговори між Києвом та Москвою, знову налагодити відносини з режимом Путіна? Чи можуть вони серйозно знову уявити собі «партнерство» з представниками терористичного режиму?

Стратегічна концепція НАТО не дає відповідей на ці запитання. Так само нечітко в цьому документі сформульована кінцева стратегічна мета. Що саме означає: «Ми будемо підтримувати Україну, скільки буде потрібно»? Доки вона не відновить повний контроль над усіма окупованими Росією територіями? Поки Москва не виплатить усі репарації? Допоки ті, хто винний у воєнних злочинах, тортурах та депортації, не будуть притягнуті до відповідальності? НАТО також залишила ці важливі питання без відповіді. Причина полягає в тому, що серед союзників немає консенсусу щодо цього. Уряд США суворо дотримується стратегії запобігати всьому, що могло б втягнути НАТО у прямий конфлікт з Москвою. З початку війни Німеччина також наголошує на необхідності вести переговори з режимом Путіна у ще невизначений період часу, тоді як східноєвропейські союзники не приховують того факту, що вони не можуть повернутися до *нормального співіснування* з Росією навіть після закінчення війни. Перш за все, Альянс має двох

союзників у своїх рядах – Угорщину та Туреччину, які відмовляються кардинально переглядати тісні відносини з Москвою. Ця політична ситуація зовсім не свідчить про те, що члени НАТО розроблятимуть спільний стратегічний погляд на Росію.

ПРИПУЩЕННЯ ТА СЦЕНАРІЇ

Якою може бути далекоюсяжна стратегічна відповідь Заходу режиму Путіна? Термін «стратегічна» тут означає довгострокову та цілісну стратегію, яка виходить за межі звичайних щоденних політичних імпульсів та звільняється від статичної логіки, тобто політичної та медійної фіксації на поточній ситуації. Для цього доцільно спочатку розкрити власні передумови з огляду на можливий подальший розвиток війни в Україні та окреслити деякі сценарії майбутнього, нехай і приблизні.

ОСЬ МОЇ ПРИПУЩЕННЯ, ЯКІ, ЗАГАЛОМ МОЖНА ПІДСУМУВАТИ В СЕМИ ПУНКТАХ:

1. Стратегічні цілі режиму Путіна залишаються незмінними. Владімір Путін та його оточення не припиняє знищувати Україну як незалежну державу та дестабілізувати Захід. Незважаючи на хибні очікування Москви щодо швидкої військової перемоги над Україною, а також на численні невдачі російських військ, немає жодних ознак того, що президент Росії має намір відмовитися від своїх планів. Якщо Росія не може військовим шляхом змусити уряд Зеленського здатися, то однозначно хоче завдати максимально можливої шкоди економіці та інфраструктурі України.

Хоча під час війни Путін кілька разів змінював тактику та продемонстрував готовність до подальшої військової ескалації, він не наблизився до своєї мети. Навпаки, навіть через 18 місяців після почат-

ку повномасштабного вторгнення політична та військова підтримка України з боку Заходу залишається стабільною, а українські збройні сили проявляють себе як високопрофесійні та вмілі військові противники. Зважаючи на це, мінімальна мета Путіна полягає у довгостроковій військовій окупації двох областей Донбасу – Донецької та Луганської, півдня України, а також Кримського півострова. Якби він міг продовжувати утримувати ці території воєнним шляхом, він би не досяг своєї загальної мети, але мав би зручну стартову позицію, щоб продовжувати політично та економічно послаблювати Україну в майбутньому, а також перешкодити її інтеграції у ЄС та НАТО. Якби через відсутність необхідного військового оснащення або підштовхування Заходом до переговорів з Росією, Україна зменшила б опір – це стало б справжньою стратегічною перемогою Володимира Путіна. Окупувавши значну територію України, Кремль міг би сісти за стіл переговорів, розуміючи, що й у майбутньому він матиме право голосу щодо геостратегічної долі сусідньої країни.

Наступні президентські вибори у Росії, заплановані на 17 березня 2024 року, безумовно, є важливою віхою для Путіна. Якщо йому знову вдасться обійняти посаду президента РФ, можливо, це спонукає його до переговорів. А, можливо, й ні: отримавши підтримку народу на виборах, Путін використає переобрання, щоб продовжити війну проти України зі ще більшою жорстокістю. Якими б не були для Путіна політичні та особисті наслідки нападу Росії на Україну, одне можна сказати напевно: поки він залишається на чолі держави, а система путінізму продовжує діяти, Росія становитиме екзистенційну загрозу для України та величезний ризик для безпеки Європи.

2. Лідерство Путіна руйнується: з початком часткової мобілізації у вересні 2022 року, війна стала більш відчутною для російського суспільства. Це поклато край спробам Кремля використовувати ЗМІ для контролю над «спецоперацією» та мінімізації соціального протесту. Військові невдачі в Україні, різке зростання кількості загиблих та по-

ранених, структурна й оперативна слабкість збройних сил Росії стали постійною темою для обговорення у російському суспільстві. Вся драма війни Росії проти України обговорюється, особливо в соцмережах. Водночас серед прихильників Путіна, зокрема серед ультранаціоналістів, стали більш помітними політичні розбіжності. Такі радикальні діячі, як президент Чечні Рамзан Кадиров та керівник ПВК «Вагнер» Євгеній Прігожин, очолили право-націоналістичну пропаганду. Однак наразі немає конкретних доказів того, що Кадиров чи Прігожин мають незалежну владу, яка могла б серйозно загрожувати позиції Путіна.

Питання про те, чи можливо змінити або усунути силою президента Росії, стало предметом багатьох спекуляцій як в російських, так і в західних ЗМІ, особливо після «спроби державного перевороту Вагнера» у червні 2023 року. Чи можливий успішний держпереворот проти Путіна в майбутньому, і якщо так, то за яких обставин? Або чи можуть представники силового апарату, як-от керівництво армії чи нацгвардії, влаштувати проти нього військовий путч? Такі сценарії не можна виключати. Проте спроба держперевороту приречена на чималі труднощі. Головним чином тому, що Путін вибудував систему таким чином, що одна владна кліка не може бути занадто сильною відносно іншої. Російські центральні органи безпеки, від ФСБ та військової розвідки (ГРУ) до Федеральної прикордонної служби (ФСО) та Національної гвардії, контролюють один одного. Зокрема, Управління військової контррозвідки ФСБ (найбільше у російській розвідці) має агентів у кожній армійській частині, на кожній військово-морській базі та авіабазі. Тому організована підготовка до усунення російського президента, ймовірно, стикнеться з багатьма проблемами. Натомість є підстави вважати, що система Путіна може поступово руйнуватися зсередини. За 22 роки російський президент вибудував жорстку «вертикаль влади». Він може публічно перекладати відповідальність за власні невдачі на підлеглих, натравлювати один на одного представників різних груп інтересів. Проте велика кількість політичних, економічних, соціальних та військових проблем, з якими зараз стикається Росія, може призвести до втрати президентом контролю над системою й, зрештою, до її

паралічу. Ознаками цього процесу може бути прояв нелояльності від окремих впливових губернаторів областей або провідних політиків у Держдумі та Раді Федерації. Також можуть бути використані відступники в апараті безпеки, особливо у спецслужбах. Багато залежатиме від того, що Путін може запропонувати лідерам силово-політичних та економічних груп інтересів в обмін на подальшу підтримку та лояльність. Наприклад, високі посади, економіко-фінансові можливості чи престижні проєкти.

Також важливим є питання того, як російське суспільство відреагує на повну мобілізацію. Часткової мобілізації у вересні 2022 року недостатньо для формування необхідної кількості військових сил для продовження «спецоперації» в Україні. У коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі Путінській системі знадобиться більше «гарматного м'яса». Отже, також слід зважати, що повна мобілізація може призвести до спалаху масштабних суспільних протестів, якщо нинішній рівень втрат призовників, яких відправляють у зону бойових дій без належної підготовки та спорядження, буде незмінно високим. Відкритим залишається питання, де той больовий поріг (а він, безумовно, є), після перетину якого росіни вийдуть на масові протести: при 500 000, 1 000 000 вбитих солдатів чи більше.

Путіну важливо виграти час: для подальшого просування «спецоперації» в Україні; для зміцнення владної позиції; щоб продемонструвати союзникам Москви, що операція «Україна» може бути успішною; щоб визначити курс на президентські вибори 2024 року.

Наразі виглядає так, що Володимир Путін планує знову балотуватися. Офіційно свою кандидатуру він ще не висував. Альтернативним варіантом може бути висунення більш презентабельного кандидата, якому довірять пост в обмін на обіцянку зберегти систему. Можливо, Путін навіть виявить готовність до 2024 року передати владу іншій особі. Проте, незалежно від того, хто й коли прийде на зміну нинішньому президенту Росії, цілком ймовірно, що авторитаризм Путіна зберігатиметься принаймні ще деякий час. Адже значна частина системи Пу-

тіна складається з окремих осіб та груп, які десятиліттями створювали власні владні структури. До того ж зовнішня і внутрішня спецслужби, а також інші силовики зі зміною влади принципово не змінять свою ідеологічну орієнтацію. Ці групи беззастережно поділяють погляди Путіна на ворожий Захід. Тому ми не повинні наївно сподіватися на те, що після заміни чи відсторонення Владіміра Путіна від влади ми зможемо побачити готову до співпраці, демократичну Росію.

3. Звичайна слабкість – ядерна та гібридна сила: внаслідок війни проти України військовий потенціал Росії значно послабився. Людські та матеріальні втрати суттєві. Навіть якщо неможливо дізнатися реальні втрати російських збройних сил, кілька надійних джерел малюють невтішну картину: Росія втратила понад 270 000 солдатів, частина з яких була добре навчена, а також зазнала виснаження можливостей піхоти та артилерії та арсеналу балістичних ракет. Військово-повітряні сили та флот також мають втрати, але навряд чи вони будуть такими ж масштабними, що й у сухопутних військах. Той факт, що за останні місяці різко зросла кількість нерегулярних підрозділів та приватних найманців також ускладнює планування та проведення «спецоперації». Свого часу частка військ ПВК «Вагнер», які воюють на Східному фронті, складала 35%. Для Міноборони Росії все більш актуальним ставало питання про їхнє озброєння та інтеграцію у командному складі. Лише у червні міністерство попросило Прігожина передати війська у підпорядкування Міноборони. Це, вочевидь, запізніле прохання прискорило рішення Прігожина протистояти військовому керівництву у Москві та тимчасово розгорнути проти нього своїх найманців.

Через санкції можливості Росії у, наприклад, сфері сучасних, високотехнологічних систем озброєння (крилаті ракети, ракети «Іскандер») значно погіршилися. Тим не менш, російський військово-промисловий комплекс знайшов шляхи для закупівлі необхідних технологій та систем озброєнь з Ірану та Азії. Невідомо, скільки Росії потрібно часу для переозброєння. Наразі є докази того, що її військові можливості

рішуче змінити хід війни в Україні чи навіть напасти на одного або кількох членів НАТО обмежені. Як показала війна в Україні, для планування та проведення складної воєнної операції потрібні не лише крилаті ракети, безпілотники та ракети. Для того, щоб завоювати й назавжди окупувати нову територію, повинна бути тісна взаємодія сухопутних, повітряних та морських сил, ефективна розвідка та добре навчені, професійні та вмотивовані війська.

Однак арсенал атомної та ядерної зброї Росії, готовність керівництва використовувати гібридні методи ведення війни, залишатимуться екзистенційними загрозами для України та західних союзників. 4 477 ядерних боеголовок та системи їх доставки мають радіус дії від кількох сотень до кількох тисяч кілометрів. Крім того, у квітні 2023 року Росія ще більше посилила власний потенціал ядерного стримування, розмістивши ядерні ракети «Іскандер» на території Білорусі. Після розпаду Радянського Союзу Білорусь, як і Україна, добровільно віддала або знищила свою ядерну зброю. За словами Путіна розміщення ракет «Іскандер» не суперечить Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, оскільки Росія зберігає повний контроль над ракетами. Прямими та прихованими погрозами застосувати тактичну ядерну зброю в Україні режим Путіна порушив усі встановлені правила, які протягом кількох десятиліть регулював Кодекс поведінки між ядерними державами. Згідно з Кодексом ядерна держава прямо не може погрожувати іншим державам ядерною зброєю та не намагається використовувати її для політичного шантажу, особливо щодо неядерної країни, наприклад, України. Важливо, що ядерні держави, США та Велика Британія, а також Китай та Індія неодноразово надсилали Росії чіткий сигнал, нагадуючи про правила. Але це не заважає Путіну та його оточенню продовжувати погрожувати ядерною зброєю.

Політична та медійна реакція на ядерні загрози Росії – це лише частина проблеми. Без двосторонніх або багатосторонніх інспекцій Захід не має уявлення про реальний ядерний потенціал Росії. Взаємні інспекції стратегічної ядерної зброї були передбачені між Вашингтоном та Москвою у Новому договорі СНО (Договір про скорочення та

обмеження стратегічних та наступальних озброєнь) у 2021 році. Проте у серпні 2022 року російський уряд оголосив, що більше не дозволить проводити перевірки. Перше зближення з цього питання відбулося наприкінці 2022 року, коли американська та російська делегації вперше з початку повномасштабної війни зустрілися для переговорів у Каїрі. Як і очікувалося, зустріч не принесла проривний рішень в плані проведення перевірок, але в цілому це був важливий крок. Однак заява президента Володимира Путіна 21 лютого 2023 року про призупинення на невизначений термін дії договору СНО повністю розвіяла надії на відновлення переговорів щодо ядерної зброї.¹⁶

4. Можливості Росії для горизонтальної ескалації: з огляду на обмежені можливості використання ядерної зброї, слід очікувати, що Росія поповнить свій звичайний арсенал, і в той же час все частіше вдаватиметься до заходів гібридної війни або форм горизонтальної ескалації війни з метою зруйнувати підтримку України з боку Заходу. Ознаки цього можна було побачити восени 2022 року, коли стало зрозуміло, що війна Росії проти України набула більшого міжрегіонального виміру. Кількість гібридних атак Росії на країни НАТО та країни-партнери Альянсу, такі як Молдова, постійно зростає. Маніпуляції з підводними кабелями у Середземному морі та Північній Атлантиці, вимкнення електроенергії на острові Борнгольм, російські безпілотники над норвезькими нафтовими платформами та активізація російських шпигунів у країнах НАТО – це лише декілька прикладів.

Також почастишали більш масштабні кібератаки проти країн НАТО. У серпні 2022 року 200 державних та приватних організацій в Естонії стали об'єктом масштабної кібератаки російської хакерської групи, що спонсорується державою. Напад став відповіддю на заяву естонського уряду про те, що він прибере з громадських місць усі радянські пам'ятники. Та ж хакерська група раніше атакувала Литву. У червні вона також атакувала низку державних та приватних установ після того, як уряд у Вільнюсі вирішив обмежити транзитний рух між ЄС та російським анклавом Калінінградом. Російські хакери активні й в Україні. Лише за

перші три місяці повномасштабної війни вони в основному атакували компанії зв'язку та державні установи, щоб перекрити Україні доступ до комерційних супутників. Очевидно, що Росія буде дедалі частіше використовувати цифрові можливості ведення війни.

Слід також пам'ятати про російські кампанії з дезінформації, мета яких – підігрівати у західному суспільстві приховані страхи: страх перед ескалацією війни через використання тактичної ядерної зброї чи так званих брудних бомб; страх щодо соціальних та економічних наслідків глобальної хвилі міграції та страх економічного занепаду Європи, наприклад, через відмову від російської сировини. Не випадково нарратив Москви майже один в один перейняли майже усі ультраправі та популістські партії у Європі та AfD у Німеччині. Багато років тому Кремль почав поступово та цілеспрямовано зближуватися з правоекстремістськими партіями, підтримувати їх фінансово та використовувати у своїх цілях.

Проте з гібридними атаками Росії доводиться мати справу не лише союзникам по НАТО, а й деяким нашим європейським сусідам. З осені 2022 року президент Сербії Александар Вучич свідомо розпалює етнічно та політично нестабільну ситуацію у сусідніх Косово, Боснії та Герцеговині. Вучич давно вважає себе близьким партнером Владіміра Путіна. Згідно з опитуваннями 80% сербів є проросійськими, а майже половина населення Сербії підтримує війну Росії проти України.¹⁷ Хоча Сербія є офіційним кандидатом на членство в ЄС, президент не приховує свою прихильність ідеології Кремля й відкрито виступає за «великосербський» націоналізм. Маючи політичну підтримку Москви, Вучич явно переслідує мету підбурити сербське населення у Косово, Боснії та Герцеговині до жорстоких акцій протестів. Ситуація на Західних Балканах може швидко вийти з-під контролю, якщо члени ЄС не зупинять президента Сербії. Для Москви ескалація на Балканах була б дуже бажаною, оскільки це дозволить чинити політичний тиск на членів ЄС і НАТО на іншому фронті.

5. Російська економіка структурно слабшає: ще до початку війни економічні можливості Росії були обмежені. Західні санкції та експортний контроль обмежили доступ Росії до іноземного капіталу та технологій. Фактично у Москві вже немає можливостей працювати на міжнародних фінансових ринках. Валютні резерви, які були в розпорядженні російського Держбанку, заморожені. За даними Міжнародного валютного фонду у 2022 році ВВП Росії впав на 6%, однак у 2023 році ВВП знову становитиме близько 1,2%. Західні санкції посилили вже існуючі проблеми в декількох галузях виробництва, таких як автомобільна та авіаційна промисловість, виробництво споживчих товарів, де залежність Росії від іноземних компонентів та західних технологій є найбільшою. Кремль не зможе переломити цю тенденцію протекціоністськими заходами.

Військова мобілізація також негативно вплинула на ринок праці. Хоча офіційно мобілізовані 300 000 працездатних чоловіків складають лише невелику частку населення працездатного віку, проте вивільнення такої кількості добре підготовлених молодих чоловіків мала серйозні наслідки для багатьох російських підприємств та компаній. За словами експертів, сьогодні у Росії спостерігається найбільший дефіцит робочої сили, починаючи з 1993 року. Ситуація ускладнюється відтоком «мізків» – тобто еміграцією або втечею висококваліфікованих та освічених працівників у віці від 20 до 40 років. Тільки з липня по вересень 2022 року з Росії виїхали тисячі людей. Багато з них мають вищу освіту та технологічну кваліфікацію.¹⁸ Свідоме примирення зі смертю сотень тисяч робітників та тривала еміграція кваліфікованих працівників негативно вплинуть не тільки на економічну продуктивність Росії у майбутньому, а й на її демографічний розвиток.

Росія також продовжуватиме втрачати статус енергетичного гіганта, особливо Після того, як група G7, Австралія та ЄС ухвалили рішення про обмеження ціни на російську нафту. Вартість транзакцій Росії з нафтою зростатиме й надалі. Дані, оприлюднені Міністерством фінан-

сів Росії наприкінці 2022 року, показують, що ключовий економічний показник – податкові надходження не від нафтогазового сектору – у жовтні 2022 року впав на 20% порівняно з попереднім роком. Федеральна служба державної статистики Росії повідомила, що у вересні 2022 року роздрібні продажі впали на 10% за рік, а вантажообіг – на 7%. За останній рік російський імпорт впав на третину. Зменшення фінансових надходжень до російської скарбниці також означає зменшення політичних можливостей для режиму країни. Тож, ймовірно, Кремлю дедалі важче буде зберігати прихильність населення з нижчим рівнем доходу фінансовими подарунками.

Навіть якщо Москва спробує обійти санкції та зміцнити альтернативне економічне партнерство, наприклад, з Китаєм, Іраном, Туреччиною, Індією або країнами Африки та Азії, можна припустити, що у довгостроковій перспективі економічна потужність Росії буде зменшуватися. Поки триває конфлікт із Заходом, російська економіка дедалі більше відриватиметься від світової.

6. Росія на чолі руху за деколонізацію: Москва й далі намагатиметься втягнути у пастку своїх партнерів у світі та принаймні дипломатично заручитися їхньою мовчазною підтримкою агресивної війни проти України. Це стосується не лише таких традиційних союзників Росії, як Китай, Іран, Північна Корея, Сирія та Індія, а й низки південних країн, що розвиваються. Тут Москва захоче ще більше використати досить успішний наратив, що теперішня Росія є «флагманом» антиамериканського, антиколоніального руху, який хоче змінити несправедливий порядок міжнародної системи. Як колись це зробив Радянський Союз, Росія тепер готова очолити звільнення пригноблених країн від зарозумілого західного диктату. За кремлівською версією, війна Москви проти України є не що інше, як необхідний та законний акт захисту країни від озброєного до зубів НАТО, яке все ближче просувається до кордонів Росії та загрожує її безпеці.

На жаль, цей російський наратив уже прижився у деяких частинах ісламського світу, а також у різних африканських країнах. Це частково пояснює поведінку багатьох новачків в ООН щодо війни в Україні. Утримання багатьох країн від голосування також є проявом їхнього протесту проти домінуючої поведінки Заходу. Зокрема, деякі африканські країни досить відверто критикують колишні європейські колоніальні держави, наприклад, Францію. Russia Today – не єдиний російський телеканал, який навмисно розганяє таку критику. У соцмережах Африки велика увага прикута до теми ворожого ставлення Європи до африканських біженців, які застрягли у Середземному морі. Російська пропаганда чіпляється за ці негативні повідомлення, відверто порівнюючи їх зі щедрою допомогою Європи українським біженцям. Вона також використовує демократичні вимоги ЄС щодо допомоги розвитку. Критика західної політики особливо добре сприймається путчистами у Малі та Буркіна-Фасо. Як і для Путіна, недоторканість влади є для них найважливішим завданням.

7. Україна вийде з війни сильнішою: до вторгнення Росії Україна вже була економічно ослабленою через макроекономічні проблеми та внаслідок кризи, зумовленої пандемією коронавірусної інфекції. Крім того, воєнні конфлікти з місцевими сепаратистами, особливо у Луганській та Донецькій областях, значно обмежили продуктивність цілих галузей промисловості країни. В економічному та інфраструктурному плані Україна зазнала величезної шкоди. Військова розруха, спричинена Москвою, поставила українську державу майже на межу фінансового банкрутства. Безумовно, Україна потребуватиме значної зовнішньоекономічної та фінансової підтримки протягом тривалого періоду часу.

Обсяг майбутньої міжнародної допомоги залежатиме й від подальшого перебігу та результатів війни. Якщо бойові дії затягнуться, а російські війська продовжуватимуть воєнну окупацію територій, економічні, соціальні та екологічні збитки для України будуть ще більши-

ми. Якщо московські війська зможуть продовжувати військову окупацію територій на Донбасі та Кримському півострові, це буде суттєвим структурним недоліком для економічного розвитку України. Ґрунти східних регіонів країни містять величезні поклади вугілля, газу, нафти, золота, заліза, літію, титану та багатьох інших природних ресурсів. Тут зосереджено 112 зі 120 найцінніших та найбільш затребуваних природних ресурсів світу. А їхня вартість оцінюється у 12,4 трильйона доларів США. Транспортні та сполучні лінії Донбасу до окупованого Росією українського міста Маріуполь на Азовському морі мають стратегічне значення як для України, так і для Росії. І поки Росія буде тримати під контролем найбільшу у Європі Запорізьку АЕС, енергопостачання України буде обмеженим. Загалом безпечний доступ до Чорного моря життєво важливий не лише для економічного зростання України, але й для світової торгівлі зерном, кормами для тварин та основними продуктами харчування. Блокування Росією постачання зерна показало світові, наскільки критично важливим є цей доступ.

Незважаючи на величезні руйнування країни та травматизацію суспільства, спричинені жорстокістю війни, є шанси, що Україна вийде з війни сильнішою, як нація. Хоча країна довгий час була розділена між Сходом та Заходом, російська агресія створила нове, сильне відчуття національної єдності та приналежності. Серед тих, хто мотивує українське суспільство, чільну роль займає керівництво країни, насамперед Президент Володимир Зеленський, Головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний, міністри закордонних справ та оборони Дмитро Кулеба та Олексій Резніков. Саме вони та інші особистості щодня успішно мобілізують та мотивують українське суспільство. Передумовами для цього є їхня особиста чесність і сила переконання, які вони успішно передають за допомогою інтелектуальної та креативної інформаційної політики. Вони не втекли, коли в українську столицю прилетіли перші ракети. Їх щодня бачать мільйони українців. Вони демонструють справжню солідарність та лідерство.

Тисячі їхніх менш відомих співвітчизників також не залишаються безмовними та бездіяльними. Українські компанії, лікарі, митці, волонтери, працівники гуманітарних організацій, матері, дідусі, солдати в окопах та інші діляться особистими історіями та досвідом, підбадьорюють один одного та підтримують нове, сильне відчуття національної ідентичності та солідарності, а головне – бажання вистояти. Як довго триватиме це національне почуття «ми», ще невідомо. Масштаб наслідків для суспільства, глибоко травмованого війною, стануть більш зрозумілими через кілька років. Однак наразі немає жодних ознак того, що новий, позитивний націоналізм у короткостроковій перспективі матиме негативні прояви. Ймовірно, напередодні президентських виборів виникне політична напруженість, конфлікти між партіями та окремими гравцями. Проте, у зв'язку з війною, ще невідомо, чи відбудуться вони у 2024 році, як планувалося.

Що тоді впливає з цих семи основних припущень? Як далі розвиватиметься війна Росії проти України? Три описані тут сценарії – це лише кілька можливих варіантів. Авжеж, можливо, реалізуються альтернативні сценарії. Як і всі сценарії, ці також слід розуміти як поштовх для роздумів щодо розробки західної стратегії. Мова йде не про прогнозування. По суті, ми повинні бути готовими до усіх можливих варіантів і не покладатися на те, що вважаємо найбільш ймовірним або бажаним. Яким би не був результат, війна Росії проти України матиме прямий вплив на політичну стабільність у Росії. І Україні, і нам, її демократичним союзникам, ймовірно, доведеться тривалий час жити по-сусідству з нестабільною та небезпечною Росією.

Сценарій 1: Україна виграє війну проти Росії військовим шляхом. Їй вдається відтіснити російські війська з усієї території, включаючи Кримський півострів. Москва сигналізує про готовність до дипломатичних переговорів, але не може перешкодити просуванню ЗСУ. Поразка Росії та зростаюча економічна слабкість призводять до жорстоких заворушень у Москві та деяких інших містах Росії. Владімір Путін

тікає з Москви – спочатку до Мінська, а потім до Латинської Америки. Тоді як внутрішньополітична ситуація у Москві тривалий час залишається заплутаною, а між прихильниками Путіна, ультранаціоналістами та демократичними опозиційними групами постійно відбуваються жорстокі зіткнення, Захід насамперед стурбований питанням контролю над ядерною зброєю. У Москві змінюються кілька тимчасових урядів. Деякі губернатори проголошують себе незалежними від Москви. Але представники путінізму, особливо у силовому апараті, не хочуть віддавати владу. Ситуація у сусідній Білорусі також стає дедалі менш стабільною. Все більше демонстрантів вимагають відставки диктатора Лукашенка. Гучні протести у Білорусі – це майже друга за значенням проблема для кремлівського керівництва. Поки Російська Федерація демонструє явні ознаки розпаду, декілька членів СНД (Співдружність незалежних держав) «відриваються» від Москви.

Уряд у Києві наполягає на переговорах з Росією щодо виплат репарацій та судового переслідування воєнних злочинців. З російської сторони немає єдиної позиції, тому кілька спроб переговорів провалюються. Оскільки серед союзників немає консенсусу щодо членства України в НАТО, вона починає переговори про багатосторонні гарантії безпеки. Учасники Об'єднаних експедиційних сил на чолі з Великою Британією заявляють про готовність захищати майбутню безпеку України.²⁰ Розміщення багатонаціонального військового «контингенту безпеки» планується на перехідний період тривалістю кілька років. Ідея присутності західних військ в Україні знову посилює внутрішньополітичну турбулентність у Росії. Незважаючи на втечу Путіна, нестабільна Росія залишається реальною загрозою безпеці для її найближчих сусідів та Європи.

Сценарій 2: Росія продовжує наполегливо та з великими втратами захищати анексовані нею українські території. Взимку 2023 року воєнний конфлікт загострюється, особливо щодо Кримського півострова. Кремлівський уряд оголошує загальну мобілізацію та вводить воєнний стан у Росії. В наступі Росії на Україну в обмеженому обсязі беруть участь білоруські війська та найманці ПВК «Вагнер». Два випадкових

російських ракетних удари по Польщі та Румунії змушують НАТО серйозно задуматися про те, чи розцінювати це як напад на Альянс. У урядів західних країн нерви на межі. Незважаючи на всі спроби, Україні не вдається завдати рішучого військового удару Росії. Хоча вона може досягти успіхів на Сході та Півдні країни, залишається сильним військовою опір Росії на Донбасі та в Криму. Оскільки деякі західні уряди все частіше закликають українське керівництво до переговорів з Москвою, переговори про припинення вогню розпочнуться навесні 2024 року. Вони відбуваються у вигідний для Путіна момент. Внутрішній тиск на нього помітно посилюється: на західні санкції створюють проблеми для російської економіки. Незважаючи на переобрання на посаду президента у березні 2024 року, повітря у Кремлі для нього значно розрідилося. У сусідній Білорусі президент Лукашенко також намагається жорстко придушити нові політичні протести. Восени 2024 року Путін заявить, що в майбутньому передасть свої президентські повноваження наступнику, якого він призначить. Хоча система Путіна стає все більш нестабільною, вона руйнується повільно. Значно ізольована на міжнародному рівні, Росія перетворюється на європейську Північну Корею. Захід та Україна продовжують протистояти насильницькій та непередбачуваній Росії.

Сценарій 3: Росія несподівано виводить свої війська з окупованих територій на Сході України після того, як президент Путін публічно заявив, що Росія достатньою мірою «очистила» Україну від «нацистів» й тим самим становить меншу загрозу для Росії. Однак він продовжує наполягати на тому, що Кримський півострів є частиною Російської Федерації. За цим пропагандистським трюком криється усвідомлення того, що Росія вичерпала свої військові можливості та повинна проводити політику економії. З огляду на військові поразки, Путін все більше боїться сценарію «1917 року», тобто масового дезертирства деморалізованих та виснажених солдатів аж до збройного опору неком-

петентному офіцерському корпусу. Хоча внутрішня політична ситуація у Росії стає дедалі нестабільною через конкуруючі групи інтересів, президент Путін все ще може утримувати владу. Однак переговори з Україною виявляються безрезультатними: Москва відмовляється платити Україні репарації та заперечує будь-яку провину у війні. Зусилля окремих союзників отримати у Радбезі ООН мандат на направлення миротворчих сил для охорони російсько-українського кордону проваляються. Навесні 2024 року Путін заявляє, що більше не балотуватиметься у президенти. Оскільки він не називає наступника, між різними зацікавленими групами розпалюється політична боротьба за владу. Політично та економічно Росія дедалі більше занурюється у часи *розбрату*. Диктатура Лукашенка також починає руйнуватися. Незважаючи на жорстокі урядові репресії, громадські протести та демонстрації у Білорусі частішають. Росія та її васал Білорусь залишаються непередбачуваною загрозою для безпеки Європи.

СПІЛКУВАТИСЯ: ТАК. ВЕСТИ ПЕРЕГОВОРИ: ПРО ЩО?

Захід підтримував політичну комунікацію з режимом у Москві з початку війни. Особливо з огляду на зниження військового ризику між НАТО і Росією. Комунікація між американськими та російськими начальниками генштабів була навіть за часів холодної війни. Тож цілком правильно та логічно, що таке спілкування було й під час війни Росії в Україні.

Крім того, глави урядів, передусім Німеччини та Франції, не хочуть втрачати зв'язок з Путіним. І президент Макрон, і його турецький колега Ердоган, і канцлер Шольц неодноразово телефонували Путіну, щоб переконати його поступитися та припинити війну. Як відомо, їхні звернення були безуспішними.

Цей людський та політичний жест пояснює, чому з початку війни лунають гучні заклики до дипломатичного врегулювання конфлікту шляхом переговорів з режимом Путіна, адже людські страждання в Україні повинні припинитися. «Дайте миру шанс» звучить добре. Хто б не хотів побачити кінець бойових дій краще сьогодні, ніж завтра, і натомість побачити велику кількість цивілізованих людей за столом переговорів?

Проте переговори за будь-яку ціну не завжди приводять до успіху. Коли генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг каже: «Війни завжди закінчуються за столом переговорів. Тож так буде і з війною в Україні»,²¹ це не відповідає історичним фактам. Громадянська війна у США та Друга світова війна велися на полі битви до кінця. Лише формальна капітуляція гітлерівської Німеччини взагалі уможливила дипломатичні переговори. Перша війна у Перській затоці також спочатку була вирішена військовим шляхом до початку проведення переговорів. Є не так багато вдалих історичних прикладів пошуку дипломатичного рішення, коли сторони конфлікту продовжували воювати одна з одною. У війні між Росією та Україною також є низка особливостей, які слід враховувати.

Прихильники «рішення шляхом переговорів»²² з режимом Путіна повинні усвідомлювати, що переговори не припинять війну. Конфлікт між Москвою та Києвом залишатиметься не вирішеним до тих пір, поки путінізм буде визначати мислення та дії російської сторони, а Росія становитиме екзистенційну загрозу українській державності. У кращому випадку переговори можуть привести до тимчасового припинення бойових дій. Для Кремля припинення вогню на час переговорів було б насамперед перепочинком для відновлення власного військового потенціалу, людей та техніки. Тому важливими категоріями для прийняття рішень для Кремля залишаються момент часу та ситуація на полі бою. З точки зору внутрішньої політики переговори з Україною не матимуть сенсу, якщо Кремль не зможе продемонструвати значні територіальні завоювання в Україні. Після величезних втрат на

полі бою президент Путін не захоче пояснювати своїм опонентам-ультранаціоналістам чи широкому загалу, що тепер він обговорюватиме подальший хід війни за столом переговорів з українцями, якщо військова дійсність не залишатиме йому іншого вибору.

Ті на Заході, хто постійно закликають уряд у Києві «піти на угоду з Росією», щоб припинити війну дипломатичним шляхом, очевидно, також готові до того, що Україна втратить більше територій, бо це було б логічним наслідком. Мабуть, вони також визнають, що український народ на окупованих територіях продовжуватиме жити в умовах жорстокої російської окупації та політики етнічної чистки. Нічого іншого такі угоди про мир не обіцяють. Крім того, окуповані Росією території мають основне значення для економічної життєздатності України.

«Заморожування» конфлікту не матиме жодних переваг для України, а лише для російської сторони. Нова залізна завіса розділить Україну на дві частини. Як показує досвід із «замороженим» конфліктом 2014-2022 рр. на Сході України та в Криму, заморожування нинішньої лінії фронту не призведе до дипломатичного вирішення. Вкрай дивно, що прихильники «рішення шляхом перемовин» досі вірять, що Москва дотримає свого слова. Після того, як Росія показала на Сході України, які військові та грабіжницькі засоби вона готова використовувати, щоб вплинути на конфлікт на свою користь, такі очікування є абсолютно безпідставними.

Подібні вимоги «Ми повинні сісти за стіл переговорів», які повторюються і в німецькій дискусії, надзвичайно деморалізують українців, які страждають від війни: людей, які сидять в окопах; тих, хто пережив поранення, тортури, переміщення, смерть членів їхніх родин; тих, чиї діти були примусово депортовані у Росію та передані на усиновлення; та незліченна кількість українців, які так хоробро досі протистояли російському терору. Цинічно вимагати, щоб 42 мільйони українців жили розділені новою залізною завісою та спокійно спостерігали за етнічними чистками на окупованих територіях. Особливо у той час, коли прихильники переговорів самі перебувають у безпечних, теплих

домівках. Тож українці мають повне право продовжувати оборонну боротьбу проти режиму Путіна до тих пір, поки всі окуповані території не будуть повністю звільнені та знову не перейдуть під контроль України. Тільки українці можуть вирішувати, коли та за яких умов вони хочуть чи мають припинити свою боротьбу з метою самозахисту.

Кремль інакше бачить можливі переговори з Києвом: окрім переваг військової «перепочинку», вони додали б російському уряду певної міжнародної легітимності. Адже поки увага світу буде прикута до переговорів, режим Путіна зробить усе можливе, щоб поширити наратив російського «оточення» на своїх інформаційних каналах та дискредитувати вимоги української сторони. Росія очікує, що міжнародна спільнота, особливо скептично налаштована щодо війни частина населення Європи та союзники Кремля, позитивно сприймуть готовність країни до угоди. Це дасть Росії можливість знову бути прийнятою у міжнародному співтоваристві, а також привід пов'язати це зі скасуванням або суттєвим обмеженням західних санкцій.

Якщо котрась з демократичних країн, що підтримують Україну, погодиться на таку угоду з Москвою, політично це означатиме, що Путін виграв війну. Поступка Заходу чи навіть урядів окремих західних країн не лише підірве стратегію підтримку України, а саме – прагнення за допомогою економічних, технологічних та фінансових санкцій змусити Кремль вивести війська з України. А й дасть Росії можливість використати послаблення санкцій у пропаганді, як доказ політичної слабкості Заходу. Якщо Захід втратить довіру на міжнародній арені, це матиме фатальні наслідки: набагато драматичніші, ніж збитки, пов'язані з поспішним виведенням військ США та її західних союзників з Афганістану. Багато країн, зокрема ті, що розвиваються, а також країни перехідною економікою, сприймуть скасування Заходом санкцій проти Росії «заради миру» як те, що Захід не готовий захищати власні цінності та переконання, натомість йде на поступки агресивному терористичному режиму. Відтак, будь-який авторитарний режим у світі матиме бажання зробити те саме, що й Росія. Отже, ще більше країн прагнутимуть мати чи збільшити обсяг ядерного озброєння.

ЗГАДАТИ ДЖОРДЖА КЕННАНА

На початку війни я нишпорила по книжкових полицях, шукаючи «Довгу телеграму» Джорджа Кеннана²³ про американську політику за часів холодної війни²⁴. Я почала читати книгу та була вражена тим, наскільки нині є актуальним цей історичний документ.

22 лютого 1946 року інтелектуальний батько американської стратегії стримування надіслав з Москви до Вашингтона телеграму. Будучи американським дипломатом, акредитованим у Радянському Союзі, практично другою людиною після посла Аверелла Гаррімана, який на той час знаходився за межами країни, Джордж Кеннан відчув, що має написати кілька важливих повідомлень для свого керівництва на батьківщині. Уже в перших рядках він вибачився за довжину телеграми. На щастя, Кеннан не скоротив свій звіт. Його висловлювання про сутність Радянського Союзу та стратегічні наміри тодішнього керівництва на чолі з Іосіфом Сталіним мали стати визначальними для всієї американської післявоєнної політики та формували політику західних союзників протягом усього часу холодної війни. Багато років потому, у 1980-х роках, колишній держсекретар США Генрі Кіссінджер хвалив Кеннана як «унікального в американській історії дипломата, чиї думки сформували цілу епоху».²⁵

«Довга телеграма» Джорджа Кеннана безцінна не лише завдяки у вражаюче тверезому аналізу радянської системи та її ідеологічних намірів, але насамперед рекомендаціями щодо того, якою повинна бути західна політика. Згідно з висновками Кеннана, Радянський Союз переконаний у тому, що він оточений капіталізмом та що у цій реальності немає місця для тривалого миру із Заходом. Сталін та його найближчі однопартійці твердо вважали, що СРСР повинен зробити усе можливе для зміцнення позицій країни на міжнародній арені та відсікати вплив капіталістичних країн. На думку американського дипломата, витоки невротичного світогляду Кремля знаходилися у традиційному та інстинктивному відчутті незахищеності.

Зважаючи на публічні заяви Путіна та інших членів його кремлівського оточення, оцінка Кеннана актуальна й нині. Сучасна Росія також відчуває себе «оточеною» демократичними державами та стверджує, що вони загрожують її безпеці. Як і керівництво СРСР, режим Путіна бачить себе в ідеологічному конфлікті з Америкою та її європейськими союзниками у НАТО та ЄС.

На мій погляд, деякі висловлювання Кеннана є надихаючими. По-перше, він вважав, що «успіх (радянської політики) залежить від ступеня згуртованості, рішучості та політичної сили Західного світу». По-друге, Кеннан правильно передбачив: «Багато залежить від здоров'я та життєздатності нашого власного суспільства». Він закликав уряд Вашингтона «вжити сміливих та рішучих дій для вирішення внутрішніх проблем нашого власного суспільства, самовпевненості, дисципліни, моральності та покращення духу спільноти нашого власного народу. Це була б дипломатична перемога над Москвою, яка вартувала б тисячі дипломатичних телеграм та комюніке». І по-третє, Кеннан заохочував Америку та її союзників до того, що «Західний світ повинен сформулювати набагато більш позитивну та конструктивну картину світу, яку ми хотіли б мати в ідеалі».

Навіть сьогодні політична єдність союзників є, мабуть, найважливішим фактором у боротьбі з агресивною та авторитарною Росією. Якщо демократичний світ хоче успішно протистояти військовим та гібридним атакам Кремля, наша соціальна та економічна стійкість має вирішальне значення.

Звичайно, кожен, хто думає про західну стратегію стримування авторитарних та насильницьких режимів, не може однозначно застосувати «Довгу телеграму» Джорджа Кеннана до сьогодні.

Проте багато з його спостережень та оцінок є корисними й сьогодні. Стимування – це не одноразовий військовий акт захисту від агресора, не промови про «зміну епох» та невідкладні заходи. Це цілеспрямований та довгостроковий політичний процес, що відповідає на чіткій стратегії.

ЩО МОГЛО Б БУТИ?

Якби Росія стала відверто плюралістичною, передбачуваною, неекспансивною та далекоглядною, це було б справжньою перемогою для світу. Маючи на своєму боці такого партнера, не лише Європа могла б вирішувати багато проблем майбутнього: зміна клімату, глобальна соціально-економічна нерівність, відповідальне ставлення до технологічних інновацій тощо. Перелік тем для конструктивної співпраці з Росією міг би бути дуже великим.

Росія, яка бачить себе рівноправним гравцем у міжнародному співтоваристві та дотримується міжнародних правил, могла б відігравати значущу стабілізаційну роль у подоланні глобальних та регіональних викликів. Росія, яка прозора та відповідально розпоряджається своїм військовим арсеналом, не погрожує, не шантажує, не дестабілізує та не нападає на своїх сусідів, була б лише перевагою для стабільності Європи та трансатлантичної спільноти.

Москва/Лондон/Вашингтон/Хайкендорф – листопад 2021 року.

В одній зі своїх останніх особистих розмов з високопоставленим представником російського уряду у довоєнний час я ще раз рішуче пояснила ці моменти. Разом з одним з моїх колишніх начальників, колишнім Генеральним секретарем НАТО лордом Джорджем Робертсоном, колишнім послом Великої Британії у НАТО сером Адамом Томсоном та нашим американським колегою Томасом Гремом, я погодилася на віртуальний круглий стіл із Александром Грушко, заступником міністра закордонних справ Росії. 29 листопада 2021 року вже були ознаки, що вказували на війну у Європі, але ми з колегами не хотіли втратити даремно наші канали зв'язку. Кожен з нас знав Александра Грушка за багатьма особистими та професійними зустрічами як ввічливого та професійного російського дипломата.

І кожен з нас сподівався, що наші послання дійдуть до нього, а, отже, й до інших провідних російських дипломатів.

Проте розмова, яка тривала більше, ніж дві години, не дала нічого, окрім глибокого відчуття розчарування. Наші аргументи та запевнення, що демократичні країни НАТО не становлять загрози для Росії, а військовий конфлікт у центрі Європи зведе нанівець усі спільні зусилля 20-річного стратегічного партнерства між Росією та НАТО залишилися непочутими. Грушко зачитав заяву з паперу. Він уникав зорового контакту з нами та старанно ігнорував наші спроби перейти до персональної розмови. Лояльний до Кремля клуб «Валдай» організував дискусію з промовистою назвою «Відносини Росії та НАТО. Великий фінал або що далі?». На мій заклик працювати над тим, щоб Росія орієнтувалася на майбутнє, залишити ревізійні мрії та припинити загрозувати існуванню України, Грушко холодно відповів: «Наше майбутнє – це безпека Росії, і щоб її забезпечити ми будемо використовувати усі засоби проти НАТО. Наразі для нас немає більшого пріоритету». Тому Кремль й хотів «великого фіналу». Наша розмова із заступником міністра закордонних справ Росії показала це абсолютно ясно.

Не сумніваюся, що нічим хорошим для путінського режиму цей «фінал» не закінчиться. Створена Путіним і його друзями з ФСБ Росія не отямиться. Вона також не захоче взяти на себе відповідальність за нищівну війну проти України.

ВІДКИДАННЯ ПУТІНІЗМУ

Тож ми продовжуватимемо стикатися зі злочинним, kleптократичним та ретроспективним режимом, допоки ця система не розмиється, не розпадеться або принаймні не почне докорінно змінювати свої авторитарні, загрозові ознаки існування. Лише реальна відмова Росії від будь-якого подальшого застосування військової сили проти України та інших сусідів, її вихід з окупованих українських територій, готовність взяти на себе політичну, правову та фінансову відповідаль-

ність за війну та її наслідки можуть створити рамкові умови, за яких Захід може почати серйозні дипломатичні переговори з російським урядом.

Сучасну Росію можна лише систематично обмежувати в радіусі її впливу, військових та гібридних можливостях. Поки в Росії політично домінує путінізм, безсумнівно, безпека Європи залишатиметься під загрозою. Враховуючи жахливі масштаби воєнних злочинів та порушень міжнародних правил і норм, за які несуть відповідальність президент Путін та його оточення, повернення до якоїсь політичної домовленості з Москвою не є ані морально прийнятним, ані стратегічно доцільним. І навіть якби між Україною та Росією був досягнутий режим припинення вогню, хто знову повірить Кремлю? Який західний політик сяде за один стіл з Путіним для обговорення післявоєнної співпраці після того, як сотні тисяч солдатів принесли незчисленні страждання мільйонам українців та знищення їхньої країни?

Путін та система, яку він створив, токсичні для безпеки Європи, політичного й економічного майбутнього та соціальної стабільності.

Звичайно, рішення про уряд або правлячу верхівку передусім мають приймати громадяни Росії. Найлегше було б, якби люди в Росії могли просто переобрати нинішній режим. Але в Росії неможливе проведення вільних та чесних виборів. Немає добре організованого демократичного руху. Немає реальної опозиції. Путінізм забезпечив це. Проте все ж таки кожен громадянин Росії повинен має зробити фундаментальний вибір: чи хоче він продовжувати прийматипутінізм або хоче дистанціюватися від нього? Свій вибір зробили росіяни, які сміливо організувалися у менші протестні групи або перенесли редакції своїх ЗМІ до Грузії чи Литви. Але мільйони росіян цього не зробили або ще не зробили. Яким би не було їхнє майбутнє особисте рішення, наше послання їм має бути чітким та недвозначним: демократичний Захід не має наміру активно провокувати зміну режиму у Росії, проте нас також турбують фатальні наслідки путінізму. Ми не бу-

демо спостерігати осторонь. Ми, на Заході, в жодному разі не повинні бути зацікавлені в збереженні путінізму. І не лише через солідарність із народом України та пригнобленою опозицією у Білорусі, а й тому, що ми, на решті території Європи, не бажаємо терпіти підступний уряд, який підтримує терор, у нашому сусідстві.

Систематичну боротьбу з путінізмом слід починати з визначення та визнання його таким, яким він є насправді: як авторитарний режим, який поширює терор всередині країни та за кордоном. Минуло щонайменше сім місяців, перш ніж Росія була політично визнана як держава, що підтримує тероризм. Шість членів ЄС та НАТО у своїх національних парламентах оголосили Росію державою-спонсором тероризму. 14 жовтня 2022 року Рада Європи у Страсбурзі офіційно схвалила це визначення, а 23 листопада 2022 року Європейський Парламент значною більшістю голосів визнав Росію «державою-спонсором тероризму».²⁷ Перед цим Парламентська асамблея НАТО прийняла резолюцію зі схожим формулюванням. Хоча політичні та правові наслідки цих рішень поки що залишаються відкритими, ці кроки є дуже важливими, оскільки називають речі своїми іменами без будь-яких «якщо» та «але».

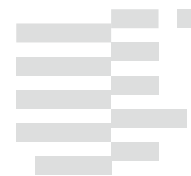
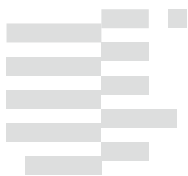
Лише мирна, готова до співпраці та передбачувана Росія може відповідати стратегічним інтересам Заходу – іншими словами: постпутінська Росія. «Росія після правління Путіна», швидше за все, певний час боротиметься з серйозними внутрішніми заворушеннями. Наскільки тривалим буде цей період та наскільки глибокими будуть політичні та соціально-економічні потрясіння, ми в кращому випадку можемо відчувати за допомогою різних сценаріїв розвитку майбутнього. Однак ризики та невизначеність, які принесе «постпутінський період», не повинні змусити нас сумніватися у нашій меті: рішучому захисті порядку та дотримання правил. Нинішня путінська система не підтримує цього, тож Західна стратегія стримування повинна бути розроблена таким чином, щоб сприяти значному послабленню путінізму ззовні.

Ми не повинні боятися внутрішньої нестабільності чи навіть зміни режиму в Росії. Думки про те, що стабільність, гарантована Путіним, може бути кращою для нашої безпеки, ніж «постпутінська Росія», є не лише проявом великої стратегічної слабкості, але й дуже небезпечною за своїми наслідками для майбутнього Європи.

Основні елементи довгострокової стратегії стримування Заходу очевидні. Завдання політиків – розумно синхронізувати їх один з одним, чітко й зрозуміло донести їх до зовнішнього світу та проводити регулярні перевірки успішності реалізації.

На фоні фатальних помилок попередніх федеральних урядів у політиці Німеччині щодо Росії було б добре, якби нинішній уряд зробив концептуальне зрушення у цьому напрямку, що могло б бути принаймні першим кроком до відновлення втраченої політичної довіри.

Незалежно від того, яка організація чи національний уряд буде *куратором*, стратегія стримування повинна гарантувати, що вона може бути схвалена інклюзивною спільнотою учасників. Кожну демократичну країну у Європі, Північній Америці, Азії, Африці чи Латинській Америці слід запросити активно працювати над підтримкою та вдосконаленням міжнародного порядку та протистояти російському путінізму.

ВПЛИВ НА КИТАЙ

Започаткування цілісної стратегії «відкидання путінізму» також має значний вплив з огляду на наші майбутні відносини з Китаєм. У Пекіні, безумовно, уважно слідкували б за тим, як ми на Заході реагуємо на воєнну агресію Росії у довгостроковій перспективі; наскільки сильною є наша політична рішучість притягнути до відповідальності режим Путіна; як ми зміцнюємо нашу економічну та соціальну стійкість та наскільки великою є наша готовність інвестувати в обороноздатність. Спираючись на ці аспекти, Китай плануватиме власні подальші політичні кроки для досягнення стратегічних цілей в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та у реінтеграції Тайваню до китайської батьківщини.

Звичайно, західна стратегія стримування Росії не може бути буквально застосована у наших майбутніх відносинах з Китаєм. Нинішній Китай не становить прямої військової загрози безпеці членів НАТО та ЄС, але це може змінитися в майбутньому. Основні елементи стратегії щодо Росії можуть та повинні також бути відображені у довгостроковій стратегії щодо Китаю. Наприклад, наші дії у відповідь на цілеспрямоване військове залякування та спроби економічного шантажу Пекіном сусідніх країн регіону та критично налаштованих щодо Китаю демократичних урядів; на систематичні інвестиції Пекіна в оперативні, технологічно передові та ядерні збройні сили, а також на його гібридні інструменти впливу на наші політичні та економічні рішення.

Настав час для Німеччини та її трансатлантичних партнерів розробити довгострокову стратегію, яка базується на більш точному твердженні, ніж «Китай є нашим партнером, конкурентом та системним суперником». Насправді Китай все більше стає системним суперником. Це стосується не лише гострої конкуренції за розвиток передових технологій, але, перш за все, різноманітних маршрутів Шовкового шляху Пекіна в усьому світі. Вони явно є інструментом впливу Комуністичної партії Китаю. Тому економічна співпраця та співпраця у

таких глобальних питаннях, як зміна клімату та роззброєння, повинні супроводжуватися чітким сигналом до Пекіну про те, що партнери по НАТО готові об'єднано, на національному рівні протистояти китайським кібератакам, технологічному шпигунству, крадіжкам та спробам військового залякування.

Члени НАТО повинні серйозно розглянути тайванський сценарій та його потенційні стратегічні, політичні та економічні наслідки. Точний час примусової реінтеграції Тайваню на китайську комуністичну батьківщину має майже другорядне значення. Керівництво Китаю ніколи не приховувало, що у найближчі роки хоче виконати завдання, поставлене при створенні Народної Республіки у 1949 році. Тож 100-річчя заснування Народно-визвольної армії у 2027 році може стати моментом для анексії Тайваню. Більш важливими є обставини та довгострокові наслідки для світової економіки, Азійсько-Тихоокеанського регіону та європейської безпеки, які викличе ця анексія. Союзникам, а також німецьким компаніям, які працюють у Китаї, слід було б підготуватися до цього за допомогою сценаріїв та політичного, економічного та військового планування на випадок надзвичайних ситуацій (*contingency planning*).

ЩО СЛІД РОБИТИ?

На мій погляд, найважливіші міркування щодо стратегії «відкидання путінізму» наступні:

1. Головним політичним пріоритетом має бути постійна підтримка екзистенціальної безпеки України. Відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності в межах кордонів 1991 року – це мета, яку ставить перед собою уряд у Києві. Якщо Західний

оборонний альянс не готовий активно втрутитися у воєнний конфлікт на боці України, найменше, що Захід має продовжувати робити, це дати Україні можливість захистити себе військовим шляхом. Це означає, що нам слід інтенсивніше та швидше озброювати українців, щоб вони могли повністю відвоювати свою країну. Мова, звісно, йде про системи озброєнь, які Україна може використати для знищення російських шляхів постачання та складів на своїй території. Якщо Росія закріпиться навіть на частині території України, Москва продовжить «денацифікацію» цих територій та використовуватиме їх як плацдарм для майбутніх військових операцій проти України.

Військовими *центрами тяжіння* Росії є Кримський півострів, Чорноморський регіон та окуповані території на південний схід від Дніпра. Щоб Росія не могла атакувати Україну звідти крилатими, балістичними ракетами та безпілотниками, майбутній пакет військової підтримки Заходу має включати далекобійне озброєння, далекобійну артилерію, бойові танки, безпілотники, системи протиповітряної та протиракетної оборони. Без цілеспрямованої, довгостроково спланованої та чітко узгодженої західної допомоги з озброєнням українські збройні сили не зможуть досягти своїх цілей.

На період військової підтримки України демократична спільнота має будь-що уникати помилок, подібних до тих, що були зроблені в Афганістані. У Гіндукуші, де попередні уряди Німеччини вважали, що повинні захищати нашу безпеку, група представників різних міжнародних організацій, окремих держав та неурядових організацій, що дедалі більше заплуталася, підтримувала та консультувала афганський уряд, що не справлявся самостійно. Координація між цими різними гравцями не рухалася. Зрештою ніхто не захотів нести відповідальність. Військова техніка вартістю декілька мільярдів доларів опинилася або на «нейтральній» землі, або в руках талібів. А багатомільярдна фінансова підтримка, надана Афганістану міжнародним співтовариством, натомість сприяла корупції та кумівству в країні.

Комбінація попередніх заходів підтримки, які обговорюються та ухвалюються НАТО, ЄС, Великою сімкою та через двосторонні канали в дуже різних форматах, не повинна перевищити національні можливості України щодо реалізації. Постачання Україні озброєння, військової допомоги та зброї нелетальної дії мають бути чітко скоординовані. Інформація про те, що саме надсилається в Україну, куди потрапляє та як використовується – повинно прозоро доноситися до західної групи підтримки. У січні 2023 року вперше з'явилися звинувачення в корупції, пов'язаної з західною гуманітарною допомогою. Подібні інциденти надзвичайно небезпечні для України, адже якщо випадки корупції будуть траплятися дедалі частіше, це може знизити готовність країн-донорів підтримувати країну значною фінансовою допомогою в майбутньому. Крім того, для НАТО (через його комплексний пакет допомоги Україні) та ЄС (через його Фонд сприяння миру) недоцільно створювати однакові або дуже схожі проекти допомоги Україні та, як це було минулої зими, відправляти в Україну електрогенератори, дизель або аптечки паралельними маршрутами. Альянс може взяти на себе підготовку військових та планування, а ЄС – відповідальність за економічну та фінансову допомогу розвитку, а також гуманітарну підтримку.

Зрештою, поки Україні доводиться жити по-сусідству з непередбачуваною, нестабільною та військово агресивною Росією, її безпека може бути гарантована лише в рамках членства у НАТО. На мою думку, це єдиний варіант. Рішення про прийняття України Альянс прийняв ще у 2008 році на Бухарестському саміті. Проте, на жаль, на саміті НАТО у Вільнюсі не встановило для України чітких часових рамок для початку переговорів про вступ. Противники вступу України до Альянсу стверджують, що вона не може бути прийнята, поки має територіальний конфлікт з Москвою. Вже перша частина речення, яке починається словами «швидкий вступ України до НАТО», офіційно нівелюється твердженням, що такий крок автоматично змусить Ні-

меччину та НАТО піти на збройну ескалацію з Росією, що ніби-то призведе до «третьої світової війни». Звичайно, все це не є стратегічним аргументом: побоювання осіб, які приймають політичні рішення, щодо «неконтрольованої» ситуації, зрештою, ґрунтується лише на їхніх індивідуальних припущеннях щодо можливої реакції Кремля. Основні аргументи на користь швидкого вступу України можна підсумувати трьома основними пунктами:

По-перше, війну можна було б закінчити дипломатичним шляхом. Для Кремля рішення НАТО вести переговори про вступ з Україною ще до закінчення війни та прив'язати членство до конкретного календарного графіку було б стратегічною поразкою вищого класу. Таке запрошення не тільки здивувало б Кремль, але й поставило б перед фундаментальним вибором: або зосередитися на підтримці приватних інтересів системи, тобто на виживанні авторитарного режиму та захисті російських інтересів від китайських амбіцій на Далекому Сході, а також на крихкому пострадянському просторі, або протистояти значно сильнішому з військової точки зору НАТО. Протягом останніх 16 місяців війни Кремль робив усе можливе, щоб уникнути прямого зіткнення з Альянсом. Є свідчення того, що більшість представників режиму, в тому числі потужний апарат безпеки, проголосують за подальше існування російської держави. Також слід дати чіткий сигнал, що ядерний шантаж Москви більше не працює.

По-друге, Захід має стратегічну зацікавленість у членстві України в НАТО. Зрозуміло, що без мирної та вільної України у Європі не може бути сталого порядку та безпеки. Ставши членом НАТО, країна нарешті може вийти з сірої зони політики безпеки. Прийняття України було б також стратегічно вигідним для членів Альянсу. 11 з 31 нинішніх члена НАТО безпосередньо межують з Україною, Білоруссю та Російською Федерацією, що підриває аргументи деяких осіб про те, що НАТО має краще зберегти Україну як стратегічну військову буферну зону між Альянсом та Росією. Україні більше не потрібно доводити, що вона має досвідчені збройні сили, здатні ефективно захищати новий зовнішній кордон НАТО.

І *по-третє*, для охопленої війною України вступ до НАТО був би найефективнішою гарантією безпеки та найнадійнішою формою стримування Росії. Як і всі інші члени Альянсу, Україна, виграє не лише від зобов'язань щодо надання колективної допомоги згідно зі статтею 5, а й загалом від можливостей Альянсу щодо звичайних та ядерних засобів стримування. Індивідуальні обіцянки третіх країн у сфері безпеки, зокрема обіцянки, що не мають обов'язкової юридичної сили, можуть створювати перспективи будь-чого для України під заголовком «запевнень» або «обіцянок». Але якщо вони не містять жодних зобов'язань, що Україна також використовуватиме військові засоби для активної боротьби з терористичним режимом у Москві, це не що інше, як політичні обіцянки.

По суті, йдеться про фундаментальне стратегічне питання: чи варто союзникам дозволяти робити вступ України залежним від вето Москви чи ні? Моя відповідь на це однозначна: ні.

Рішення союзників відкласти вступ України до НАТО ще більше спонукатиме Москву продовжувати смертоносну агресивну війну. Крім того, таке рішення спричинить нові ризики. З одного боку, союзники й так уже мають величезні проблеми з власним виробництвом зброї та боєприпасів. Тож, обіцянки підтримувати Україну у середньостроковій та довгостроковій перспективі постачанням чималого обсягу озброєння, не відповідає їхній реальній спроможності. Принаймні, на даний момент. З іншого боку, очевидно, що Росія готова до подальшої збройної ескалації: чи то через активну участь Білорусі у війні, чи то через свідоме знищення української атомної електростанції. У будь-якому випадку Кремль намагатиметься протриматися. Якби Росії вдалося назавжди закріпити за собою окуповані та незаконно анексовані території, це означало б, що у центрі Європи існував би невирішений конфлікт, який неодноразово вибухав би з новою силою, загрожував би безпеці України та усіх інших європейських держав. Прикро, але досить багато союзників цілком готові прийняти такий сценарій розвитку подій.

Оскільки наразі в Альянсі немає підтримки більшості щодо вступу України й насаперед американський уряд не виявив готовності цьому сприяти, з Україною слід якомога швидше обговорити альтернативні сценарії та гарантії безпеки. Тимчасовим рішенням може стати створення «жорстких» гарантій безпеки коаліцією бажаючих. Таку коаліцію могли б сформувати, наприклад, члени очолюваних Великою Британією Об'єднаних експедиційних сил, розширених за рахунок Польщі та США. Мій колишній шеф Андерс Фог Расмуссен, який раніше обіймав посаду Генсека НАТО, уже вніс кілька суттєвих пропозицій щодо гарантій безпеки, погоджені з українською стороною.²⁹ Проте надійність гарантій безпеки для України без участі Америки є хиткою, оскільки можливості Європи у стримуванні та обороні від Росії, досить обмежені. Двосторонні зобов'язання щодо безпеки Ізраїлю і Тайваню, які взяли на себе США, можуть стати поштовхом до розширення зони відповідальності, хоча й з певними обмеженнями, оскільки вони не є юридично обов'язковими гарантіями захисту. До того ж, Ізраїль, що тісно співпрацює зі США у військовій, технологічній та розвідувальній сферах, має власний потенціал ядерного стримування.

Проте є зрушення у питанні ядерного стримування НАТО, які також можуть бути застосовані щодо України. Ні для кого не секрет, що варшавський уряд уже деякий час намагається включитися в угоду НАТО про розподіл ядерної зброї. Польща могла б оснастити свої існуючі винищувачі F-16 та замовлені США F-35 системами доставки, здатними нести ядерну зброю, за умови, що уряд Вашингтона схвалить розміщення ядерних бомб B-61 у Польщі. У відповідь на розміщення Росією тактичної ядерної зброї у Білорусі, поляки мають усі підстави для посилення власного ядерного стримування у довгостроковій перспективі. Якщо Польща погодиться взяти Україну під існуючу на той час ядерну парасольку як частину двосторонньої угоди з безпеки, Кремль буде змушений рахуватися з цими змінами. В принципі, це стосується усіх двосторонніх або багатосторонніх гарантій безпеки для України:

вони повинні супроводжуватися надійним військовим стримуванням (в тому числі й за рахунок ядерного озброєння) та готовністю до обори. Інакше вони не будуть варті паперу, на якому написані.

Крім того, демократичній спільноті слід послідовно підтримувати Україну у її вимогах притягнути Росію до відповідальності за вчинені воєнні злочини та зобов'язати Кремль фінансово відшкодувати збитки, завдані війною. Чим конкретнішою є підготовка у цих двох важливих сферах, тим швидше вона може бути реалізована. Аргумент про те, що кримінальне переслідування може бути сприйнято кремлівським режимом як нав'язаний мир або форма капітуляції й тому його не слід офіційно розглядати, є недоречним. Кожен, хто виступає за відновлення національних та міжнародних правових гарантій, повинен бути зацікавлений у їхній практичній та послідовній реалізації.

Суттєвою також є дискусія про те, чи повинен Міжнародний кримінальний суд (МКС) або спеціальний трибунал, як того вимагає Україна, бути відповідним органом для судового переслідування російських воєнних злочинів. Одним з аргументів проти провадження, яке здійснює МКС, є те, що Росія не є її членом, і тому суд не може проводити розслідування щодо російських громадян. З іншого боку, можна було б запідозрити спеціальний трибунал у тому, що його було б легше використати в політичних цілях. Спеціальний суд під егідою ООН та за підтримки ЄС є, ймовірно, найкращим кандидатом для здійснення правосуддя, якому слід надати якомога більше політичної підтримки з боку третіх країн і, таким чином, міжнародну легітимність. Оскільки глави держав та урядів, а також міністри закордонних справ захищені від кримінального переслідування за кордоном особистим імунітетом протягом відповідних термінів їхніх повноважень, навіть якщо їх звинувачують у злочинах згідно з міжнародним правом, шанси, що Владімір Путін або міністр закордонних справ Сергій Лавров найближчим часом зможуть постати перед спеціальним трибуналом, невеликі. Проте минулі судові процеси над військовими злочинцями,

наприклад, після процесу розпаду у колишній Югославії чи у Руанді, чітко показали, що відповідальні за політику особи точно можуть бути притягнуті до відповідальності. Крім того, державні службовці нижчого рівня користуються лише функціональним імунітетом, який не захищає їх від кримінального переслідування за злочини згідно з міжнародним правом. Таким чином принаймні можна було б притягнути до відповідальності російських командирів та політичних агентів Кремля, що, як уже було доведено, скоїли воєнні злочини в Україні.

2. Росію необхідно систематично обмежувати та стримувати у реалізації її зовнішньо- та військовополітичних амбіцій. Зокрема йдеться про послаблення військового, економічного, фінансового та технологічного потенціалу Кремля, які він використовує чи може використовувати для військової та гібридної війни проти України та інших сусідніх держав: Молдови, Грузії та Західних Балкан. Однак західна стратегія стримування також повинна включати стеження за такими стратегічно важливими для Москви регіонами, як Арктика, Середземноморський регіон, Африка, Азія та Близький Схід. Слід цілеспрямовано протидіяти спробам Росії створити політичні та економічні переваги для загарбницької війни проти України та у цих регіонах. Нам необхідно критично переглянути наші відносини з країнами, які мають тісні зв'язки з Росією, на предмет того, де та в якій формі Кремль міг би захотіти посилити свій вплив у майбутньому та якими засобами Захід міг би цьому протистояти?

Ядерний арсенал Росії продовжуватиме становити фундаментальну загрозу безпеці Заходу в осяжному майбутньому. Росія без ядерної зброї або принаймні з меншою кількістю ядерної зброї була б ідеальним, але досить нереалістичним рішенням. Ймовірно, навіть наступний російський уряд, ймовірно, не буде готовий відмовитися від стратегічних та тактичних ракет у значному масштабі. Тим не менш, наша мета повинна полягати в тому, Кремль знову дав міжнародній спільно-

ті можливість проводити перевірки задля розуміння і контролю стану та обсягів ядерної зброї Росії, а також його зменшенню. Останнє має бути головним пунктом дипломатичних переговорів. Важливою умовою було б відновлення переговорів про контроль над ядерним озброєнням у двосторонньому форматі зі США.

3. Ми повинні допомогти особливо вразливим державам-сусідам України зміцнити національну безпеку та захистити від російського впливу їхній державний суверенітет і територіальну цілісність. Особливо бідну Республіку Молдова, яка не є членом НАТО, чекає невідзначена доля. З того часу, як прозахідний уряд на чолі з Майєю Санду став на бік України та підтвердив готовність приєднатися до ЄС, кремлівське керівництво використовувало залежність країни від російської енергетики як інструмент шантажу. П'ятикратне здорожчання природного газу та зростання рівня інфляції негативно впливають на Молдову та підігрують незадоволеність населення щодо курсу уряду на економічні реформи.

Тим часом Кремль намагається вже добре випробуваним способом організувати публічні протести за допомогою опозиційних «солом'яних» фігур, таких як лояльний до Москви політик Ілан Шор. З 1992 року частина Республіки Молдова була окупована приблизно 2 000 російськими військовими. Тож Росія може використати свою військову присутність для політичної дестабілізації або військової окупації незалежної частини країни. Якщо Кремлю вдасться повалити нинішній уряд Молдови та примусити країну до політичної та економічної дестабілізації, Заходу буде набагато складніше захистити Молдову від гібридних та воєнних загроз з боку Москви. У гіршому випадку Росія може спробувати повністю захопити Молдову та використовувати її як воєнний плацдарм для нападів на південь України.

В Конституції Республіки Молдова закріплено її нейтральний статус. В останні роки країна дедалі тісніше зближається з НАТО як держава-партнер, але можливість її членства не розглядається, оскільки

частина країни окупована російськими військами. Збройні сили Молдови невеликі, налічують приблизно 6 500 солдатів; а військова техніка – це переважно запаси ще з радянських часів. Найменше, що ми можемо зробити для Молдови, це зміцнити її національну обороноздатність та економічну стабільність. Попередні донорські конференції ЄС є важливими кроками на цьому шляху. Довгострокова перспектива вступу до ЄС також є політичним сигналом. Те саме стосується програм військової підготовки, які НАТО організовує для збройних сил Молдови протягом кількох років. Серед іншого, вони спрямовані на покращення оперативної сумісності та можливостей кіберзахисту збройних сил. Однак, зрештою, лише конкретні гарантії військового захисту від НАТО чи окремих союзників НАТО можуть забезпечити безпеку Молдови. Повне виведення російських військ з частини країни має бути головною метою Західної політики стримування. Для цього члени НАТО повинні нарешті почати розглядати Республіку Молдова з ширшої стратегічної перспективи та подумати над тим, як можна допомогти країні у середньостроковій перспективі вибратися з пазурів російської окупації.

З 2008 року кавказька республіка Грузія також змушена жити з тим, що російські війська закріпилися на частині її території. Грузія також роками прагне стати членом НАТО та ЄС. Але, на відміну від Молдови, частина політичного та бізнес-класу країни ухиляється від чіткого курсу на дистанціювання від Росії. Останніми роками прагнення до впровадження реформ з боку грузинського уряду значно послабшало. Інтеграція кавказької республіки у євроатлантичний простір вже не є визначеною. Це показало й ставлення Грузії до війни в Україні. Так звана політика нейтралітету щодо Москви завершилася тим, що правляча партія не погодилася з резолюцією Ради Європи, яка засуджує Росію як державу-спонсор тероризму.

Ще одна складність для Грузії полягає в тому, що остання хвиля біженців з Росії загострила соціальні та економічні проблеми у суспільстві та політичну напругу у грузинських партіях. Як Грузія повинна

реагувати на понад 120 тисяч біженців з країни, що окупувала територію її держави? Страх, що одного дня Кремль використає насильницькі засоби, щоб знову «захистити» своїх громадян, які втекли до Грузії, є дуже сильним. Тому Захід має сигналізувати Грузії співчуттям та конкретною економічною та фінансовою допомогою про те, що демократична Грузія все ще бажана як член євроатлантичної родини.

4. Ми повинні переглянути та налагодити відносини з друзями та партнерами Росії у світі. Повна міжнародна ізоляція Росії нереальна. Незважаючи на всі міжнародні протести проти її поведінки, яка суперечить міжнародному праву, Москва все ж має союзників, таких як Іран, Північна Корея та Китай. Китай, зокрема, цілком очевидно постачає Росії зброю.³⁰ Інші країни, такі як Індія, не готові офіційно порвати з Москвою з економічних причин. А Південна Африка чи Бразилія принципово не хочуть ставати на бік України та її прихильників. Авжеж, ми повинні доносити їм свою позицію щодо війни в Україні. Проте наша увага також повинна бути зосереджена на таких країнах, як Єгипет, Саудівська Аравія, Лівія, Алжир й деяких країнах Центральної Африки, оскільки Росія підтримує з ними вигідні економічні відносини. Наприклад, Німеччині слід більш твердо та чітко заявляти про свою національну зовнішню, економічну політику, політику розвитку, а також свою позицію щодо війни в Україні. Просування ідеї важливості світового порядку, що спирається на зрозумілі та рівні правила, працює значно ефективніше, ніж наставницькі розмови про переваги демократичного порядку. Позитивний приклад та заохочення можуть також сприяти, навіть якщо спочатку дуже обережному, політичному дистанціюванню країн СНД, зокрема Казахстану, Азербайджану, Узбекистану та Киргизстану, від Росії.

Нам також слід переглянути взаємини із режимом у Тегерані, який з осені 2022 року знову демонструє жорстокість проти власних громадян. Іран не лише підтримує тісні зв'язки з Росією, а й постачає їй су-

часну зброю: бойові безпілотники та крилаті ракети. Здається, режим у Тегерані втратив інтерес до відновлення ядерної угоди (JCPOA), припиненої президентом США Трампом у 2018 році, та хоче, в ідеалі за допомогою Росії, продовжувати свій ядерний курс. Відтак ядерне озброєння значно посилить роль Ірану у регіоні та відкриє для нього нові можливості для продовження агресивної політики. Посилення санкцій проти країни згідно з рішенням ЄС, Канади, Великої Британії та США у грудні 2022 року не завадить Ірану розвивати ядерне озброєння. Якщо переговори щодо ядерної програми Ірану остаточно проваляться, Заходу все одно знадобиться план Б, з яким можуть допомогти Ізраїль та США. Обидві країни у минулому показали, що вони мають політичну волю та можливості скоротити ядерну інфраструктуру Ірану за допомогою цілеспрямованих військових ударів. Військове втручання, ймовірно, матиме наслідки у регіоні. Зокрема, іранські збройні формування у Лівані, Іраку, Сирії та Ємені можуть почати значні заворушення. Хоча політичному керівництву у Києві та деяким із західних прихильників важко погодитися з тим, що Ізраїль не надає військової підтримки Україні, Нетаньяху міг би зробити суттєвий внесок у послаблення осі Москва-Іран. Західні, в тому числі німецькі, дипломати повинні цілеспрямовано сприяти цьому.

Хоча Росію уже виключили з деяких багатонаціональних платформ (Рада Європи, G7), постійне місце країни у Раді Безпеки ООН все ще дає їй привід вважати себе великою державою, а також можливість протягом десятиліть користуватися цим інструментом, щоб зривати важливі рішення ООН. Війна Росії проти України, вчинені нею воєнні злочини та безвідповідальне поводження з ядерною зброєю – це достатні причини, щоб виключити її з Ради Безпеки. Статут ООН дає усі правові можливості для такого рішення. Хоча для виключення Росії з Ради Безпеки необхідно подолати великий політичний опір, сам факт того, що більшість членів ООН піде на цей крок, надіслав би потужний сигнал Кремлю та усім іншим насильницьким режимам.

5. Надання Україні реалістичних перспектив вступу та водночас послаблення Росії за допомогою цілеспрямованих економічних санкцій – це дві сторони однієї медалі. Якщо Україні, як і іншим кандидатам на вступ, доведеться роками залишатися у режимі очікування, це може мати суттєвий негативний вплив на її західноєвропейський інтеграційний курс. Тому члени ЄС мають вести переговори з урядом у Києві насамперед зі стратегічної точки зору. Сербія, яка має статус кандидата з 2010 року, є прикладом того, як вплив Росії на країну постійно зростає, незважаючи на перспективи вступу до ЄС. Також слід удосконалювати політику санкцій проти Росії. В першу чергу це стосується передачі послуг ядерної енергетики, зокрема урану, з Росії до деяких країн ЄС та імпорту російської сировини, наприклад алмазів.

Також слід посилено контролювати постачання російського зрідженого природного газу (LNG – Liquefied Natural Gas) до ЄС, імпорт якого з початку війни зріс на 21%.³¹ Російський газ надходить в основному до Іспанії та Франції, але такі країни, як Бельгія, також збільшили імпорт з Росії у 2022 році. Багато європейських урядів, включаючи коаліцію «Світлофор» у Берліні, вважають імпорт зрідженого газу ідеальною альтернативою імпорту російського газу через трубопроводи, як це відбувалося раніше. Але, незважаючи на припинення постачань газу через звичайні труби, наприклад, через «Північний потік-1», режим Путіна все ще заробляє мільярди доларів на експорті зрідженого газу до Європи. Значні обсяги газу, ймовірно, вже надійшли у німецькі сховища через поставки з Франції, Бельгії, Нідерландів та Іспанії. За словами експертів, 13% європейського імпорту зрідженого газу надходить саме з Росії. І ця тенденція зростає.³² Наразі немає жодних правил, які б заважали імпортерам газу купувати російський газ на спотовому ринку та імпортувати його до Німеччини через посередників. Це повинно швидко змінитися, якщо ЄС більше не хоче сприяти наповненню бюджету Росії.

Безперечно, особливо слабкими політичними місцями санкційної політики ЄС щодо Москви є Угорщина та Туреччина. Обидві країни продовжують підтримувати тісні економічні зв'язки з Росією та поста-

чати російський природний газ через трубопровід TurkStream. З початку введення санкцій прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан неодноразово підривав та сповільнював впровадження європейських санкцій проти Кремля та домогся виняткових правил для своєї країни. Президент Туреччини Реджеп Тайїп Ердоган пішов ще далі: його уряд взагалі не підтримує санкції проти Росії. Натомість він та Путін домовилися про ще тіснішу економічну співпрацю. Недавня пропозиція Владіміра Путіна створити хаб для природного газу разом з Туреччиною має спонукати інших членів ЄС стати на заваді реалізації цього плану.

6. Очевидно, що ми повинні безперервно зміцнювати нашу власну військову спроможність та стійкість. Протягом наступних кількох років Німеччині слід послідовно інвестувати у Бундесвер, аби він міг виконувати завдання з оборони країни та Альянсу. Щоб досягти оборонних цілей, узгоджених на останньому саміті НАТО, та наблизитися до цілі у 2%, необхідні значні фінансові ресурси. Ці кошти слід передусім витратити на покращення особового складу та матеріального оснащення, а також на суттєве збільшення військових навчань. Перший пункт, у свою чергу, вимагає жорсткого реформування системи закупівель. Поки більша частина оборонного бюджету спрямовується на витрати на персонал, оперативна готовність Бундесверу для виконання національних оборонних завдань та завдань Альянсу значно не покращиться. Також повинні синхронізовано просуватися технологічно високоякісний потенціал захисту від кібератак, фундаментальна модернізація цивільного захисту та ефективні механізми захисту від дезінформаційних кампаній Росії.

Для зміцнення партнерства у галузі оборони та озброєння на рівні НАТО та ЄС залишилося небагато часу. Якщо мета Європи полягає в тому, щоб мати можливість захищати себе більш незалежно в майбутньому та, у разі потреби, бути спроможною реагувати на воєнні конфлікти у Європі без істотної підтримки США, тоді рівень військових амбіцій повинен бути значно вищим, ніж сили швидкого реагування

чисельністю 5 000 військових, які мають бути готовими до залучення у 2025 році. Європейці повинні запустити значно більше спільних проєктів у галузі озброєння, а також систематично об'єднувати та ділитися своїми військовими можливостями й напрацюваннями. Щоб досягти більшої ефективності та уникнути дублювання дій, НАТО та ЄС мають об'єднати свої процеси планування збройних сил³³, які сьогодні все ще виконуються паралельно. Немає сенсу утримувати два великих бюрократичних апарати, які працюють над одними й тими ж проблемами, щоб час від часу порівнювати їхні результати. Обидві організації також повинні домовитися між собою про *фінансове об'єднання*. В останні роки ЄС та НАТО створили додаткові фонди для військового потенціалу. Союз «Постійне структуроване співробітництво» (PESCO) та Європейський оборонний фонд виступають проти збільшення спільного бюджету партнерів по Альянсу та нещодавно створеного інвестиційного фонду НАТО. Тут також можна було б уникнути дублювання, якби дві організації змогли домовитися про те, на що вони хочуть кошти: а саме, переважно на *розгортання бойових можливостей (high-end capabilities)*.

Для створення спільного європейського оборонного потенціалу необхідно також послідовно зміцнювати європейську оборонну промисловість. Ця вимога висувається знову й знову. Тепер це необхідно нарешті реалізувати за допомогою стратегічних партнерських ініціатив. Інакше суверенітет оборонної політики Європи залишиться порожнім звуком. І нарешті: до більш незалежної військової оборонної готовності також відноситься ядерний вимір. Подобається їм це чи ні, але членам НАТО доведеться вступити в дебати з Францією та Великою Британією щодо «європеїзації» їхніх ядерних сил. У лютому 2023 року президент Франції Макрон підкреслив свою готовність це зробити. Навіть якщо це може викликати важкий публічний дискурс всередині країни, інші європейці, включаючи Німеччину, однозначно повинні прийняти цю пропозицію.

Збройна ескалація в Азійсько-Тихоокеанському регіоні навколо Тайваню, швидше за все, призведе до скорочення американської військової присутності у Європі. Переобрання Дональда Трампа або ідеологічно подібного президента-республіканця також може призвести до змін в американській оборонній готовності та військовій присутності у Європі після 2024 року. Як на це хочуть відреагувати європейські союзники? Німеччина та її європейські союзники, включаючи Велику Британію, можуть підготуватися до такого сценарію лише за умови, якщо вони послідовно та цілеспрямовано мобілізують як політичну волю, так і свої фінансові ресурси.

7. Такі багатосторонні організації, як НАТО та ЄС, намагалися зберегти політичну єдність в ході війни Росії проти України. Однак, окрім офіційної риторики, ця спроба була успішною лише частково: з боку Заходу є принаймні два союзники, Туреччина та Угорщина, які не відмовилися від своїх політичних зв'язків із Росією. Йдеться не лише про особисті симпатії президентів цих країн, а й про дуже конкретні форми співпраці: в економіці, енергетичній політиці, оборонній сфері та у сфері спецслужб. Угорщина та Туреччина утворюють *критичну слабку ланку*, на яку Кремль покладається, щоб підірвати політичну єдність Заходу.

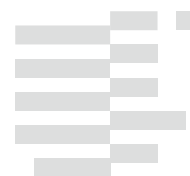
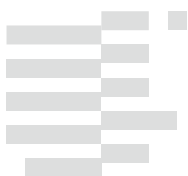
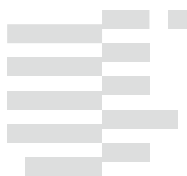
Однак блокування Угорщиною та Туреччиною вказує на глибшу проблему в НАТО. Правило одностайності, запроваджене під час заснування організації у 1949 році, обидві країни використовують для перешкоджання прийняттю стратегічно важливих рішень Альянсу та їхнього бойкотування з міркувань збереження влади. Своїм націоналістично-популістським стилем правління обидві країни також підривають довіру до організації, яка вважає себе спільнотою демократичних цінностей і транслують це повідомлення в усьому світі. Крім того, знайти консенсус, який задовільняв би усіх членів Альянсу, надзвичайно складно. Країни НАТО мають нарешті зрозуміти це та

розпочати серйозну дискусію про те, як та за яких умов можна змінити принцип консенсусу. Можливо, їм слід, як і ЄС, заморозити кошти та впливові посади для тих членів, чия політика є явно контрпродуктивною для Альянсу? Чи не покращить, зрештою, правило більшості спроможність Союзу до дій? Яку роль можуть відігравати «коаліції бажуючих» у НАТО?

Це надзвичайно складні політичні питання, адже стосуються деяких «священних корів» західного оборонного альянсу. Сюди належить й принцип одностайності. Але надзвичайні часи вимагають нетипових політичних дій та рішучості шукати нетрадиційні рішення. Війна в Україні підняла на поверхню фундаментальне питання: чи мають члени НАТО бажання формувати стратегію, чи вони здебільшого ховаються за парканом як суто оборонна спільнота? Необхідність перебудови європейської архітектури безпеки після завершення війни в Україні надто очевидна. Якщо НАТО хоче стратегічно (допомогти) формувати європейську безпеку, її члени повинні прийняти кілька сміливіших рішень.

Я переконана: зараз – момент Черчилля. Промова британського прем'єр-міністра перед членами американського Конгресу 26 грудня 1941 року містить послання, яким ми маємо керуватися й сьогодні. «Я впевнений, – сказав Черчилль, – що сьогодні ми є господарями своєї долі. Що те завдання, яке перед нами поставлено, не перевищує наші сили. Що біль та зусилля не перевищують нашу витривалість. Поки ми віримо у нашу справу та маємо непереможну силу волі, нам не відмовлять у порятунку». Більше ніж усі кризи разом, які трансатлантичне співтовариство пережило за останні десятиліття, війна Росії на знищення вимагає перш за все залізної політичної волі, наполегливості та стратегічного прогнозування. Все це, в свою чергу, вимагає реалізму та безстрашності. Ми можемо та повинні вимагати цього від тих, хто приймає політичні рішення, незалежно від того, чи знаходяться вони у Берліні, Брюсселі чи Вашингтоні. У надзвичайній ситуації їхне

завдання – показати вихід із системного конфлікту з підлим та агресивним режимом. Ми не виграємо війну відсиджуванням, ухилянням, світськими розмовами та спробою «задобрити» президента Росії. Ні в Україні, ні у себе вдома. Але не тільки наші уряди тут повинні бути залученими. Кожен із нас має бути солідарним з українцями та підтримувати їх у боротьбі за існування. Вони щодня демонструють, що нам не потрібно боятися режиму Путіна та що спільна мужність може бути надзвичайно потужною. Слід пам'ятати про те, що б ми самі втратили, якби Росія взяла гору у Європі. Якщо ми не зламаємо агресивний путінізм, він спробує зламати нас. Щоб впоратися з цією фундаментальною проблемою, нам потрібні чіткий погляд, сміливість та рішучість.

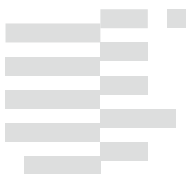
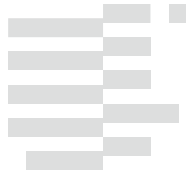
ПОДЯКА

Я хотіла б щиро подякувати усім, хто всіляко супроводжував та підтримував мою роботу над книгою: заохоченням, критикою, терпінням, змістовними пропозиціями та натхненням. Особливу подяку я висловлюю моєму агенту Томасу Гельцлю, який дав поштовх для написання цієї книги: «Любий Томасе, я не знаю, як ти знайшов мене, але я дуже рада цьому!» Я також хотіла б подякувати видавцеві dtv Барбарі Лаугвіц: її давня та велика довіра вразила мене. І без відданої підтримки Шарлін Бієнік, моєї чудової редакторки, результат моєї роботи був би зовсім іншим. Загалом цієї книги не було б без професійної, завжди доброзичливої та терплячої допомоги усієї команди dtv. Щиро дякую усім! Також я хотіла б згадати тут фотографію Крістін Фенцль, якій я завдячую чудовим днем у Берліні та фантастичними фотознімкам.

Я хочу подякувати усім людям, які мотивували та підбадьорювали мене під час часто бурхливого процесу мислення та написання. Це був (і є) передусім мій чудовий чоловік, інтелектуальний спаринг-партнер та назавжди споріднена душа, Хольгер Бале. Щиро дякую тобі, моє серце! Багато моїх колишніх колег по НАТО у Брюсселі також заслуговують на велику подяку. Перш за все, це мій взірець для наслідування, колега й друг Джеймі Шей, та генерал (у відставці) Кнуд Бартельс, чия непідкупність та гострий інтелект вражали мене так само сильно, як і його безстрашність протягом багатьох років: «Задайте їм жару! І нехай буде з тобою сила!» Я також хотіла б подякувати своїм друзям Герлінде Ніхус, Міхаелю Рюле та Сімоне де Мансо. Минуло більше двадцяти років з перших днів, проведених нами разом у штаб-квартирі НАТО, а ми все ще продовжуємо спільну боротьбу, незважаючи на трансатлантичні злети та падіння.

Більшість моїх особистих друзів, колег та джерел натхнення розкидані по всьому світу. За минулий рік я змогла обговорити з ними багато міркувань. Я хотіла би подякувати всім за час, думки та довіру; зокрема Пірітті Асуунмаа (Міністерство закордонних справ Фінляндії, Гельсінкі) та серу Адаму Томпсону (Європейська мережа лідерів, Лондон).

Особлива подяка моїй родині за велике терпіння та підтримку: моїм батькам Отто та Марго Бабст, моїм сестрам Андреа та Джіні, Герману та моїй племінниці Фрідеріке: щиро дякую за суттєву допомогу у перших дослідженнях, Віке! А ще є Аджас із «Ziba wa Tond», найкращий та найгарніший у світі салукі. Під час наших довгих прогулянок на пляжі він кожного дня нагадує мені про те, що справді має значення.

Список скорочень

АТАСМС – Армійська тактична ракетна система
(американська балістична ракета малої дальності)

ВІР/ВВП – Валовий внутрішній продукт

BRICS/БРІКС – Бразилія, Росія, Індія, Китай та ПАР

DSG – Заступник генерального секретаря

ЕАВУ/ЕАЕС – Євразійський економічний союз

ЕДА – Європейське оборонне агентство

ЕРАА – Система протиракетної оборони НАТО

ЕУ/ЄС – Європейський союз

ФСБ/ФСБ – Федеральна служба безпеки
Російської Федерації (РФ)

ФСО/ФСО – Федеральна служба охорони президента та
уряду РФ

G7 – «Велика сімка/Група семи» (Німеччина, Франція, Італія, Японія, Канада, Велика Британія та США)

GRU/ГРУ – Головне розвідувальне управління РФ

GS/Генсекретар – Генеральний секретар НАТО

GUS/СНД – Співдружність незалежних держав
(об'єднання пострадянських країн)

ІСГ/МКС – Міжнародний кримінальний суд

IS – Ісламська держава

IW – Інститут економіки Німеччини

ІСРОА – Спільний всеосяжний план дій (так звана ядерна угода)

JEF – Об'єднані експедиційні сили

LNA – Збройні сили Лівії

LNG/ЗПГ – Зріджений/скраплений природний газ

NATO/НАТО – Організація Північноатлантичного договору або Північноатлантичний альянс

NDPP – Процес оборонного планування НАТО

NIO – Інформаційне бюро НАТО у Москві

OSCE/ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

OVKS/ОДКБ – Організація договору про колективну безпеку

PESCO – Постійна структурована співпраця

SACEUR – Верховний головнокомандувач Об'єднаних збройних сил НАТО у Європі

SHAPE – Штаб Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО у Європі

SOZ – Шанхайська організація співробітництва

UN/ООН – Організація Об'єднаних Націй

WTO/СОТ – Світова організація торгівлі

Примітки

СЛІПОТА

- 1 Дмітрій Медведєв в інтерв'ю 4 листопада 2022 року (День єдності) для EurAsia Daily.
Див. <https://eadaaily.com/ru/news/2022/11/04/medvedev-my-voostali-protiv-vlastelina-ada-i-priobreli-sakralnuyu-moshch>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 2 Витяг з: «Що Росія має зробити з Україною?», 4 квітня 2022 року, РІА Новості. (відтоді стаття описується як «Керівництво з геноциду українців»)
- 3 Пор.: <https://www.bpb.de/themen/europa/russland-analysen/nr-415/508979/chronik-21-27-februar-2022/>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 4 Пор.: <https://deportation.org.ua>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 5 Пор. <https://www.bbc.com/news/world-europe-63580372>. Востаннє перевірено 23.02.2023.
- 6 Пор. <https://www.economist.com/leaders/2022/12/15/a-looming-russian-offensive>.
Востаннє перевірено: 27 лютого 2023 р.
- 7 Пор.: <https://www.documentcloud.org/documents/21398960-nfz-signatures>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 8 Пор.: <https://www.openpetition.eu/petition/online/people-around-the-world-ask-nato-to-close-the-airspace-over-ukraine>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 9 Пор.: Бабст Штефані «Захід повинен зараз поставити Москві ультиматум», www.welt.de, 2.1.2022, в онлайн-форматі за посиланням [https://www.welt.de/debatte/ko\[...\]-Putin.html](https://www.welt.de/debatte/ko[...]-Putin.html) Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 10 Пор.: <https://www.nytimes.com/2022/12/04/world/europe/macron-security-guarantees-russia.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 11 Пор.: <https://www.ost-ausschuss.de/de/eine-gute-zeit-fuer-neuen-pioniergeist>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 12 Пор.: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/rede-von-bundeskanzler-scholz-anlaesslich-der-munich-security-conference-am-17-februar-2023-in-muenchen-2166452>. Востаннє перевірено 23.02.2023.
- 13 Пор.: <https://www.tagesschau.de/ausland/europa/schweden-nato-beitritt-lapse-100.html>. Востаннє перевірено 31.07.2023.

14 Пор.: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_217320.html. Востаннє перевірено 31.07.2023.

15 Пор.: <https://natopublicforum2023.lt/en>. Востаннє перевірено 31.07.2023.

ПУТІНІЗМ

1 Виступ Путіна 31.12.1993 р. був процитований у щоденній газеті «Нойес Дойчланд» (Neues Deutschland).

2 Сергей Жирнов, L'Engrenage, Editions Albin Michel, 2022, с. 18.

3 Див. <https://www.abendblatt.de/politik/deutschland/article106930893/Schroeder-Putin-ist-lupenreiner-Demokrat.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

4 Пор.: <https://www.content.time.com/specials/2007/personoftheyear>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

5 Федеральна служба безпеки Російської Федерації, скорочено (ФСБ).

6 Пор.: <https://www.wilsoncenter.org/publication/foiled-attack-or-failed-exercise-look-ryazan-1999>; також: <http://edition.cnn.com/ORLD/europe/9909/24/russia.bomb.01/>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

7 Дворічна війна між федеральними та чеченськими військами змусила близько 450 тис. чеченців покинути країну. Кількість жертв оцінюється від 35 до 100 тисяч.

8 Пор.: <https://library.fes.de/fulltext/aussenpolitik/00009.htm>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

9 Сергей Жирнов, L'Engrenage, Editions Albin Michel, 2022, с. 64.

10 Пор.: <https://www.welt.de/politik/ausland/article157631803/Putin-entlaesst-ueberraschend-Kreml-Stabschef-Iwanow.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

11 Пор.: <https://www.fr.de/politik/prigoschin-wagner-wo-putsch-revolte-russia-putin-mokau-belarus-news-92361924.html>. Востаннє перевірено 31.07.2023.

12 Див. <https://www.levada.ru/en/2022/12/12/conflict-with-ukraine-november-2022/>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

13 Пор.: Штефані Бабст «Яке майбутнє очікує путінську Росію у середньостроковій перспективі?», NATO Defense College, Research Division, лютий 2015 року.

14 Детальний огляд реакції Москви на громадянські протести пропонує Ханнес Адомейт, «Внутрішньополітичні детермінанти зовнішньої політики Путіна», SIRIUS 2017; 1(1): 33–52.

15 Детальніше див. Тімоті Снайдер: <https://reees.macmillan.yale.edu/news/timothy-snyder-god-russian>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

- 16 Див. <https://www.die-tagespost.de/kultur/iwan-iljin-stichwortgeber-des-boesen-art-226652>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 17 Пор.: <https://reees.macmillan.yale.edu/news/timothy-snyder-god-russian>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 18 Ансельм Бюлінг, Decoder-Redaktion, Сурков. Довга держава Путіна, 16.02.2019.
- 19 Див. <https://zeitschrift-osteuropa.de/hefte/2021/7/revisionismus-und-drohungen>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 20 Там само.
- 21 Див. <https://de.euronews.com/2022/06/09/land-zurueckholen-macht-es-putin-wie-peter-der-grooe>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 22 Див. <https://www.dw.com/de/russlands-praeridenschaftskandidat-schirinowski-europa-du-sollst-zittern/a-42881621>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 23 У період з 2006 р. до 2012 р. я була заступницею помічника Генерального секретаря НАТО з питань громадської дипломатії.
- 24 Марш «НАТО-Росія» відбувся у травні 2006 року. Він складався з багатьох громадських інформаційних та дискусійних заходів, проведених НАТО спільно з російськими партнерськими організаціями у декількох містах Росії. Пор.: https://www.nato.int/cps/fr/natohq/news_22292.htm?selectedLocale=en. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 25 Цитовано за Тімоті Снайдером: <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/16/vladimir-putin-russia-politics-of-eternity-timothy-snyder>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 26 Дискусійний клуб «Валдай», виступ Владіміра Путіна, Youtube.com, 19.9.2013, <https://www.youtube.com/watch?v=XGCUg1AEzy4>. Востаннє перевірено 15.01.2023.
- 27 Пор.: <https://meduza.io/en/news/2022/12/16/new-additions-to-russia-s-list-of-foreign-agents-include-lgbtq-and-environmental-defense-groups>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 28 Див. <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2022>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 29 Пор.: <https://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0002021070300001>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 30 Див. <https://ukrainianpost.com/opinions/383-this-should-be-directly-called-the-patriotic-war>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 31 Пор.: <https://edition.cnn.com/2023/07/19/world/putin-brics-summit-south-africa-intl/index.html>. Востаннє перевірено 31.07.2023.

РОСІЯ У СВІТІ

- 1 Пор.: <https://www.nato.int/nrc-website/en/news/index.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 2 Пор.: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50091.htm. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 3 Виступ В. Путіна із посланням до Федеральних зборів 25 квітня 2005 року: <https://www.laender-analysen.de/russland-analysen/63/putins-botschaft-zur-lage-der-nation-am-25-april-2005/>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 4 Див. <http://www.agfriedensforschung.de/themen/Sicherheitskonferenz/2007-putin-dt.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 5 Пор.: <https://www.thepioneer.de/originals/thepioneer-briefing-business-class-edition/briefings/20220902>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 6 Пор.: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-2008-russo-georgian-war-putins-green-light/>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 7 Див. <https://www.reuters.com/article/us-nato-georgia-ukraine-russia-idUSL0315483920080404>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 8 Солдати без звань чи розпізнавальних знаків на формі, яких українська громадськість висміювала як «зелених чоловічків», були російськими спецназівцями.
- 9 Пор.: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/news>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 10 Див. https://www.washingtonpost.com/world/national-security/obama-issues-syria-red-line-warning-on-chemical-weapons/2012/08/20/ba5d26ec-eaf7-11e1-b811-09036bcb182b_story.html. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 11 Див. <https://www.youtube.com/watch?v=qTjVtC9MTsg>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 12 Див. <https://euobserver.com/tickers/130638>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 13 Пор.: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR3180.html. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 14 У військовій термінології так звані зони заборони доступу/закриття території [A2/AD] також називають «бульбашками», які за допомогою певних військових потужностей обмежують або повністю запобігають доступу та можливостям пересування сил противника.
- 15 Див. <https://www.deutschlandfunk.de/fuenf-jahre-russischer-militaereinsatz-in-syrien-an-100.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 16 Пор.: <https://fivethirtyeight.com/features/when-might-other-republicans-challenge-trump-for-the-2024-nomination/>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

- 17 Див. <https://sepa.org/article/will-a-split-congress-threaten-us-aid-to-ukraine/>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 18 Пор.: <https://www.russiamatters.org/analysis/kevin-mccarthy-russia-ukraine-and-us-interests>. Востаннє перевірено 27.02.2023
- 19 Протягом майже 200 років доктрина Монро (1823) була основою політики нульової толерантності США щодо впливу європейських та інших держав на американському континенті.
- 20 Пор.: <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/34418/die-gus-30-jahre-nach-gruendung-nur-noch-von-symbolischer-bedeutung/>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 21 Див. <https://www.rferl.org/a/kazakhstan-evade-sanctions-russia/31781750.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 22 Див. <https://www.rferl.org/a/tajikistan-russia-rahmon-youtube-respect/32084773.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 23 Див. <https://www.tagesschau.de/ausland/europa/armenien-russland-militaer manoeuvre-ukraine-krieg-101.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 24 Див. <https://www.zois-berlin.de/presse/expertinnenstimme/armenien-sagt-militaeruebung-mit-russland-ab>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 25 Пор. <https://www.zdf.de/nachrichten/wirtschaft/russland-sanktionen-importe-100.html>. Востаннє перевірено 27 лютого 2023 р.
- 26 Пор.: <https://www.euronews.com/2022/08/27/nato-chief-warns-about-russias-arctic-military-build-up-on-canada-visit>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 27 Пор.: <https://www.africa-live.de/afrikanische-entwicklungsbank-diese-laender-werden-in-den-jahren-2022-und-2023-hohes-wachstum-erreichen/>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 28 Пор.: <https://www.economist.com/leaders/2022/12/15/a-looming-russian-offensive>. Востаннє перевірено 27 лютого 2023 р.
- 29 Пор.: <https://www.theguardian.com/world/2023/jul/26/kremlin-blames-west-for-small-number-of-leaders-russia-africa-summit-ukraine-war-grain-deal-vladimir-putin>). Востаннє перевірено 31.07.2023.
- 30 Пор.: <https://www.neican.org/dokument-nr-9-der-kommunistischen-partei-chinas-kommunique-zur-aktuellen-situation-im-bereich-der-ideologie/>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 31 Пор.: <https://www.sipri.org/media/press-release/2023/states-invest-nuclear-arsenals-geopolitical-relations-deteriorate-new-sipri-yearbook-out-now>. Востаннє перевірено 31.07.2023.
- 32 Див. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-10-27/milley-likens-china-s-hypersonic-weapon-test-to-sputnik-moment>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

33 Пор.: https://www.ft.com/content/c7139a23-1271-43ae-975b-9b63_2330130b. Востаннє перевірено 27.02.2023.

34 Пор.: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article230944237/Der-Westen-braucht-neue-Buendnisse-gegen-China-ueber-die-Nato-hinaus.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

35 Пор.: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/erdogan-meets-with-chinese-president-in-samarkand>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

36 Пор.: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/china-beteiligung-in-hamburg-scholz-setzt-sich-gegen-fdp-und-gruene-durch-18416146.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

37 Пор.: <https://www.zeit.de/politik/2022-10/olaf-scholz-cosco-china>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

38 Пор. <https://www.reuters.com/world/russian-chinese-warplanes-conduct-joint-patrols-state-media-2022-11-30/>. Востаннє перевірено 23.02.2023

39 Неформальний обмін експертними думками відбувся завдяки спільній ініціативі Центру дослідження стратегічних рішень США та Інституту міжнародних стратегічних досліджень Китаю.

40 Пор.: NATO-China Relations: Charting the Way Forward. <https://www.csdn.org/2022%20Events/NATO-China%20Relations%2001032021.pdf>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

41 Див. https://www.fmprc.gov.cn/nanhai/eng/fyrbt_1/202201/t2022_0117_10598778.htm. Востаннє перевірено 27.02.2023.

42 Пор.: <https://www.euronews.com/2022/12/30/vladimir-putin-and-chinas-xi-vow-closer-ties-as-russias-war-in-ukraine-rages-on>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

43 6 березня 2009 року держсекретар США Гіллари Клінтон передала своєму російському колезі Лаврову коробку з червоною кнопкою, яка повинна була сигналізувати про новий початок двосторонніх відносин. Клінтон та Лавров разом натиснули кнопку перезавантаження. Можливо, це був поганий знак. Тому що російською було написано не «перезавантаження», а «перегрузка», що означає «перевантаження». Правильний переклад був би «перезагрузка».

44 Пор.: https://www.ndr.de/nachrichten/mecklenburg-vorpommern/Gruene-wollen-Untersuchungsausschuss-zu-Nord-Stream-2,par_teitag456.html. Востаннє перевірено 27.02.2023.

45 Див. <https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/interview-mit-cdu-politiker-wolfgang-schaeuble-deutschlands-ansehen-ist-schwer-beschaedigt-/28814044.html>. Востаннє перевірено 27 лютого 2023 р.

46 Див. https://www.spd.de/fileadmin/internationalepolitik/20232001_KIP.pdf. Востаннє перевірено 27.02.2023

47 Див. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/angela-merkel-bereut-ent-scheidung-fuer-russisches-gas-nicht-a-1502f5c4-86e7-4966-a5df-85d056be7853>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

48 Див. <https://www.tagesspiegel.de/politik/scholz-verteidigt-merkels-russland-politik-jedoch-nur-teilweise-5431096.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

49 Пор.: <https://www.tagesspiegel.de/politik/hochstmoglicher-orden-steinmeier-ehrt-merkel-in-einer-reihe-mit-adenauer-und-kohl-9664877.html>. Востаннє перевірено 31.07.2023.

50 У 2021 році частка російського імпорту викопного газу до Німеччини становила приблизно 55%, вугілля 50% та сирої нафти 35%.

51 Пор.: <https://www.investigate-europe.eu/2022/eu-staaten-exportierten-waffen-nach-russland/>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

52 Див. <https://www.welt.de/politik/deutschland/article236869121/Um-strittene-Exporte-Deutsche-Unternehmen-lieferten-militaerisch-nutzbare-Gueter-fuer-Russland.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

53 Пор.: <https://www.welt.de/wirtschaft/article238311415/Ein-Rhein-metall-Deal-in-Russland-und-der-Verdacht-auf-Bestechung.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

54 Див. <https://www.spiegel.de/politik/ausland/kurzvisite-in-moskau-de-maiziere-will-russland-bei-armee-reform-helfen-a-786487.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

55 Пор.: <https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/080513-bm-russland/219750>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

56 Пор.: <https://politische-reden.eu/AA/t/971.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

57 Пор.: <https://www.nbcnews.com/storyline/hacking-in-america/timeline-ten-years-russian-cyber-attacks-other-nations-n697111>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

58 Пор.: <https://www.dw.com/de/salisbury-was-wir-ein-jahr-nach-dem-giftanschlag-wissen/a-47725987>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

59 Див. https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/brisante-papiere-enthuehlt-schwesig-positionierte-sich-gegen-kurs-der-bundesregierungs-in-russland_id_148934796.html. Vgl. auch: <https://www.deutschlandfunk.de/schwesig-klimastiftung-nord-stream-2-gazprom-100.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

60 Див. <https://www.deutschlandfunk.de/verhaeltnis-des-westens-zu-moskau-russland-und-die-reset-100.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

61 Див. https://www.zeit.de/politik/deutschland/2018-03/ursula-von-der-leyen-wladimir-putin-partner?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.de%2F. Востаннє перевірено 27.02.2023.

62 Див. <https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Beschluesse/Programm/SPD-Zukunftsprogramm.pdf>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

- 63 Див. <https://www.spdfraktion.de/themen/sozialdemokratische-politik-zeitenwende>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 64 Див. https://www.spd.de/fileadmin/internationalepolitik/20232001_KIP.pdf. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 65 Пор.: <https://www.ifo.de/DocDL/sd-2022-sonderausgabe-april-dorn-et-al-deutsche-verteidigungsfahigkeit.pdf>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 66 Див. <https://www.youtube.com/watch?v=2kDx67lmy3o>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 67 Див. https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Videos/DE/221028-Alles-staerken-was-uns-verbindet.html;jsessionid=5CAF C933AEF1581AE4F09CBA13088678.2_cid361. Востаннє перевірено 27.02.2023.

СТРАТЕГІЧНИЙ ПРОГНОЗ

- 1 «НАТО 2030 – єдність у новій ері», аналіз та рекомендації, спеціальна експертна група НАТО, призначена Генеральним секретарем НАТО 25 листопада 2020 року. Можна завантажити за посиланням: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf. Учасники експертної групи взяли інтерв'ю у авторки 11 травня 2020 року під час кількогоднинної розмови.
- 2 Пор.: <https://www.stern.de/news/spd-stellt-sich-nach-russland-debatte-in-aussen-und-sicherheitspolitik-neu-auf-33127882.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 3 Пор.: <https://pspen.psp.cz/news/retired-general-petr-pavel-elected-new-czech-president/> Востаннє перевірено 31.07.2023.

НА ПЕРЕХРЕСТІ

- 1 Книга Роберта Гоффі та Гарета Джонса «Чому хтось повинен слідувати за вами?» відноситься до стандартних творів на тему надихаючого лідерства. Пор.: <https://hbr.org/2000/09/why-should-anyone-be-led-by-you>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 2 В Контактній групі з питань оборони України, також відомій як група Рамштайна, представлено близько 40 країн, що є членами НАТО та не є членами НАТО. Під американським керівництвом вона координує військову підтримку України.
- 3 Пор.: <https://www.rferl.org/a/ukraine-poland-criticizes-germany-russian-tanks/32234338.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.
- 4 Пор. <https://www.gov.uk/government/news/joint-statement-the-tallinn-pledge>. Востаннє перевірено 27.02.2023

5 Пор.: <https://www.bmvg.de/de/aktuelles/bundesregierung-beschliesst-erste-nationale-sicherheitsstrategie-5636234#:~:text=Die%20Nationale%20Sicherheitsstrategie%20unterstreicht%2C%20dass,und%20Weltraum%20-%20noch%20resilienter%20werden>. Востаннє перевірено 31.07.2023.

6 Див. https://rp-online.de/politik/deutschland/christine-lambrecht-deutschland-soll-militaerische-fuehungsrolle-einnehemn_aid-76647663. Востаннє перевірено 27.02.2023.

7 «День бабака» (оригінальна назва: Groundhog Day) – американська комедія 1993 року, яка розповідає про зарозумілого синоптика, що застряг у часі. Він знову й знову переживає один і той же день, поки не починає усвідомлювати свою неправоту та змінюватися.

8 Пор.: <https://augengeradeaus.net/2010/09/das-peter-struck-buch-2-neuordnung-der-bundeswehr/>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

9 Пор.: <https://www.bmvg.de/resource/blob/13568/28163bcaed9f30b27f7e3756d812c280/g-03-download-die-verteidigungspolitische-richtlinien-2011-data.pdf>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

10 Пор.: https://www.zeit.de/politik/2023-05/nato-deutschland-zwei-prozent-verteidigungsausga-ben?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.de%2F. Востаннє перевірено 31.07.2023.

11 Не пізніше до 2026 року «регулярний оборонний бюджет, збільшений на 60%», має бути доступним «для досягнення витрат на оборону у розмірі 2%». Повний звіт за посиланням <https://www.iw-koeln.de/studien/hubertus-bardt-klaus-heiner-roehl-was-bleibt-von-der-zeitenwende.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

12 Пор.: <https://www.bmvg.de/resource/blob/5087620/334537aade84aac453057b3260ed28ff/20210531-download-bericht-materielle-einsatzbereitschaft-data.pdf>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

13 Пор.: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

14 Пор.: <https://www.politico.eu/article/russia-isolation-european-union-policy>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

15 Див. <https://nato.diplo.de/nato-de/service/-/2539668>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

16 Пор.: <https://www.tagesschau.de/ausland/europa/russland-putin-new-start-vertrag-101.html>. Востаннє перевірено 23.02.2023.

17 Пор.: https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/internationale-politik/id_100111388/putin-verbuedeter-serbien-steckt-balkan-in-brand-im-auftrag-des-kremls-.html. Востаннє перевірено 27.02.2023.

- 18 Пор.: https://www.ft.com/content/893b76bd-b58e-4ae4-a5d5-12d45d825cec?accessToken=zwAAAYTOtfBQkdOJO3a9tY5K5NOI1RLUXYJc7A.MEUCIQC-Fpvj5YFaUzg6HLLREUg2lF6Om7ZbJsgvSr_ysEXTeQlgSiZxorKw2_vW-sYT8HTYb_gN1rGimZCXzH-bKG8-YSi0&sharetype=gift&token=c8c4683b-4563-4a4e-af35-f5163f328f9e. Востанне перевірено 27.02.2023.
- 19 Пор. <https://www.wko.at/service/aussenwirtschaft/russische-foederation-wirtschaftsbericht.pdf>. Востанне перевірено 27.02.2023.
- 20 Об'єднані експедиційні сили (JEF) – це сили швидкого реагування, організовані Великою Британією з 2014 року та складаються з держав-членів НАТО. До них входять Нідерланди, Норвегія, Данія, Литва, Естонія, Латвія, Швеція та Фінляндія.
- 21 Пор.: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_209984.htm. Востанне перевірено 27.02.2023.
- 22 Наприклад, письменниця Джулі Зе та юристка Еліза Ховен: <https://www.fr.de/politik/friedensfrage-russland-ukraine-krieg-verhandlungen-juli-zeh-elisa-hoven-91700256.html>. Востанне перевірено 27.02.2023.
- 23 Пор.: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116178.pdf>. Востанне перевірено 27.02.2023.
- 24 Джон Льюїс Геддіс «Стратегії стримування», Oxford University Press 2005.
- 25 Айзексон Уолтер; Томас Евен: «Розумні чоловіки: шість друзів та світ, який вони створили», Нью-Йорк 1986, с.24.
- 26 Див. <https://valdaiclub.com/events/posts/articles/relations-between-russia-and-nato-speakers/>. Востанне перевірено 27.02.2023.
- 27 Див. <https://www.sueddeutsche.de/politik/krieg-eu-parlament-russland-ist-terrorismus-unterstuetzer-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-221123-99-631817>. Востанне перевірено 27.02.2023.
- 28 Пор. <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/korruption-ermittlungen-reform-ukraine-krieg-russland-100.html>. Востанне перевірено 27 лютого 2023 р.
- 29 Пор.: <https://www.president.gov.ua/en/news/garantiyi-bezpeki-dlya-ukrayini-zabezpechat-stabilnist-usiye-78165>. Востанне перевірено 27.02.2023.
- 30 Пор. <https://www.bbc.com/news/world-europe-64072570>. Востанне перевірено 27.02.2023.
- 31 Пор.: <https://www.handelsblatt.com/unternehmen/energie/milliarden-euro-fuer-putin-lng-importe-aus-russland-steigen-auf-rekordhoch/28848426.html>; <https://taz.de/LNG-Terminal-geht-in-Betrieb/!5900874/>. Востанне перевірено 27.02.2023.
- 32 Пор. <https://www.handelsblatt.com/unternehmen/energie/milliarden-euro-fuer-putin-lng-importe-aus-russland-steigen-auf-rekordhoch/28848426.html>. Востанне перевірено 27.02.2023.

33 НАТО працює з окремими членами в рамках процесу національного оборонного планування (NDPP) над розробкою відповідних цілей військового потенціалу. З боку ЄС Європейське оборонне агентство (EDA) відповідає за виявлення прогалин у сферах військового потенціалу та розробку планів закупівель разом із державами-членами. В ідеалі обидва процеси мають відбуватися прозоро та синхронізовано. Однак насправді це не завжди так.

34 Див. <https://www.nationalchurchillmuseum.org/churchill-address-to-congress.html>. Востаннє перевірено 27.02.2023.

Предметний покажчик

Аббас Махмуд 88
аль-Асад Башар Хафез 86, 87, 88
й далі
аль-Башир Омар 107
Альтусманн Бернд 119
ас-Сісі Абдель-Фаттах 106
Афеверкі Ісаяс 107

Байден Джо 25, 27, 31, 32, 34 й
далі
Бар Егон 132
Бартельс Кнуд 164, 239
Бербок Анналена 177, 185
Березовскій Борис 48
Боррель Жозеп 192
Бортніков Александр 44
Брідлав Філіп 28
Буш Джордж В. 38, 82, 127, 128

Венс Дж.Д. 93
Вершбоу Александер 28, 161
Вікер Фолькер 182
Вучич Александр 201

Габріель Зігмар 134
Гарріман Аверелл 213
Гітлер Адольф 55
Годжес Бен 28
Гоун Голді 39
Гоффі Роб 174, 175
Грабар-Китарович Колінда 39
Грем Томас 215
Герасімов Валерій 16, 44, 74
Глазьєв Сергій 44, 56

Горбачов Міхаїл 131
Грушко Александр 82, 215, 216
Гусінскій Владімір 48

де Гоор Яап 77
де Мезьєр Томас 133, 153, 181
Депардьє Жерар 39
Десантіс Рон 93
Джонс Гарет 171
Дугін Александр 56

Ейде Еспен Барт 103
Ердоган Тайїп 33, 69, 88, 117 й
далі

Єкатеріна Велікая 56
Ельцин Борис 40, 41, 43 й далі

Жиріновскій Владімір 60
Жирнов Сергій 39

Залужний Валерій 205
Зеленський Володимир 15, 16,
17, 205
Золотов Віктор 44

Іванов Сергій 44
Ільїн Іван 54, 55

Кадиров Ахмат-Хаджи 43
Кадиров Рамзан 68, 196
Караганов Сергій 68
Кеннан Джордж 213 й далі
Кіссінджер Генрі 213

Кличко Віталій 82 й далі
Клінтон Білл 38
Крамп-Карренбауер
Аннегрет 182
Кулеба Дмитро 205

Лавров Сергій 44, 109, 134 й далі
Ламбрехт Крістіне 180
Лукашенко Александр 57, 207, 208

Майс Альфонс 184
Маккарті Кевін 93
Маккейн Джон 141
Макрон Емманюель 29, 31 й далі
Мангольд Клаус 135
Матвієнко Валентина 136
Меркель Ангела 130, 131 й далі
Мєдведев Дмитрій 14, 48, 51 й далі
Міллі Марк 113
Мітч Весс 153
Могеріні Федеріка 89
Мютценіх Рольф 129

Наришкін Сергій 44
Нетаньягу Беньямін 88

Обама Барак 38, 86, 87 й далі
Орбан Віктор 33, 34, 234

Патрушев Ніколай 44, 67
Петр Павел 164
Пісторіус Борис 192
Прігожин Євгеній 68, 196 й далі

Проханов Александр 55
Путін Владімір 10, 11, 12 й далі
Пьотр Велікій 40, 58

Райсі Ебрагім 69
Расмуссен Андерс Фог 83, 102, 105 й далі
Рассел Курт 39
Рахмон Емомалі 98
Резніков Олексій 15, 205
Робертсон Джордж 215
Рогозін Дмитрій 44, 56
Рой Чіп 92
Ротенберг Аркадій 44
Рузвельт Франклін 32

Саакашвілі Міхеїл 82
Сечін Ігорь 44
Сі Цзіньпін 12, 69, 77 й далі
Собчак Анатолій 395
Сталін Іосіф 219
Стегнер Ральф 129
Столтенберг Єнс 25, 105, 141 й далі
Стоун Шерон 39
Сулейменов Тимур 97
Сурков Владіслав 56 й далі
Сяньфу Кон 122

Талеб Насім 143, 144
Тейлор Грін Марджорі 93
Томсон Адам 215
Трампа Дональд 37, 71 й далі
Туадера Фостен 107

фон дер Ляєн Урсула 137 й далі
Фрід Ден 28

Хабек Роберт 192
Хафтар Халіфа 108
Ходорковскій Міхаїл 48

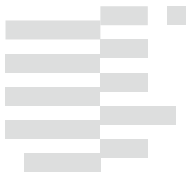
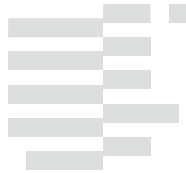
Цзедун Мао 111
Цорн Еберхард 182, 184 й далі
цу Гуттенберг Карл-Теодор 181

Черчилль Вінстон 9, 10, 237
Чжао Ліцзянь 123

Швезіг Мануела 136
Шмід Нільс 136

Шойгу Сергєй 16, 44
Шольц Олаф 26, 29 й далі
Шор Ілан 229
Шредер Герхард 40, 132
Штайнмаєр Франк-Вальтер 129,
130, 134 й далі
Штрак-Цімерманн
Марі Агнес 185
Штрук Петер 181

Якунін Владімір 44, 64
Янукович Віктор 4

Суспільно-політичне видання

Електронне видання

СЕРІЯ
“AUK TALKS”

БАБСТ Стефані

ЧЕСНИЙ ПОГЛЯД
Мужність змінити стратегічний курс

Переклад з німецької мови:
Центр перекладів «100 МОВ»

Редакторки українського перекладу:
Марія Наумчик та Наталія Вяткіна

Верстка та дизайн українського видання: Артем Гостєв
Дизайн обкладинки: Артем Гостєв

Видавець: ТОВ ВНЗ «Американ Юніверсіті Київ»
Свідоцтво ДК № 8037 від 05.01.2024
Адреса: пл. Поштова, буд. 3, м. Київ, Київська обл., 04070

American
University
Kyiv

Powered by
Arizona State University®